

Κυριακούλα Δρακάτου

**Οι γυναικείες μονές της Κωνσταντινουπόλεως
στην Παλαιολόγεια περίοδο
(Κτητόρισσες, Λατρεία Διοίκηση)**

Διδακτορική Διατριβή που υποβλήθηκε στη
Θεολογική Σχολή του
Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 1996

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελίδα
Ευχαριστίες	vi
Συντομογραφίες	1
Βιβλιογραφία	3
Χρησιμοποιούμενες εκδόσεις κειμένων	7
 Εισαγωγή	 9

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Α

Οι κτητόρισες των μονων	15
1 Άννα Δαλασσηνή	21
2 Ειρήνη Δούκαινα	22
3 Μαρία Δούκαινα	27
4 Μαρία Δούκαινα Κομνηνή Παλαιολογίνα Γλάβαινα	22
5 Θεοδωρα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα Κομνηνή Ραούλαινα	29
6 Θεοδωρα Δούκαινα Κομνηνή Παλαιολογίνα	35
7 Θεοδωρα Παλαιολογίνα Συναδηνή	40
8 Μαρία Παλαιολογίνα	43
9 Μαρία Δούκαινα Αγγελίνα Κομνηνή Παλαιολογίνα	44
10 Ειρήνη-Ευλογία Χούμναινα Παλαιολογίνα	45

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Β

Οι γυναικείες μονές της Κωνσταντινουπόλεως	
Ιστορική αναδρομή	55
1 Αγίων Αναργύρων	56
2 Ἁγίου Ἀνδρέου ἐν τῇ Κρίσει	60
3 Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος	66
4 Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης	70
5 Θεοτόκου του Λιβός	75

6	Θεοτόκου της Παμμακαρίστου	85
7	Θεοτόκου της Παναγιωτίσσης	96
8	Κυρά-Μάρθας	101
9	Χριστού Παντεπόπτου	105
10	Χριστού Φιλανθρωπου Σωτήρος	107
11	Χριστού της Χώρας	113

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Γ

Τυπικά και Βρέβια των μονων	120
1 Ορισμός και κατηγορίες Τυπικών	121
2 Τυπικά των γυναικείων μονων	126
α) Αγίων Αναργύρων	126
β) Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος	127
γ) Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης	131
δ) Θεοτόκου του Λιβός	133
ε) Χριστού Φιλανθρωπου Σωτήρος	133
3 Βρέβια και κτητορικές διαθήκες	134

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Δ

Η διοίκηση των γυναικείων μονων	140
1 Κυριαρχικά και νομικά δικαιώματα των μονων	141
2 Εσωτερικός κανονισμός των μονων	150
3 Λατρεία	182
Συμπεράσματα	197

Π Ι Ν Α Κ Ε Σ	203
---------------	-----

A 1	Χάρτης Κωνσταντινουπόλεως με τις γυναικείες μονές	204
B 1	Μονή του 'Αγίου Ανδρέου εν τη Κρίσει	205
B 2	Κάτοψη κάτοψη	206
B 3	Μονή της Θεοτόκου του Λιβός	207
B 4	Κάτοψη	208

B 5	Λεπτομέρεια	209
B 6	Το καθολικό στην αρχική του μορφή άποψη της βορειοδυτικής πλευράς	210
B 7	Τομή δια μέσου των δύο ναων	211
B 8	Η αγία Ευδοκία Ψηφιδωτό από τη μονή της Θεοτόκου του Λιβός	212
B 9	Μονή της Θεοτόκου της Παμμακαρίστου	213
B 10	Κάτοψη	214
B 11	Παρεκκλήσι Ταρχανειωτη Η Μικρά Δέσσις	215
B 11α	Μικρά Δέσσις λεπτομέρεια	216
B 11β	Μικρά Δέσσις λεπτομέρεια	217
B 11γ	Μικρά Δέσσις λεπτομέρεια	218
B 12	Κεντρικός τρούλλος	219
B 13	Η Βάπτισμα του Χριστού	220
B 14	Οι τρεις άγιοι Γρηγόριοι	221
B 15	Οι Τρεις Μάγοι	222
B 16	Μονή της Θεοτόκου της Παναγιωτίσσης	223
B 17	Κάτοψη	224
B 18	Το εσωτερικό	225
B 18α	Εικόνα της αγίας Ευφημίας	226
B 18β	Εικόνα των αγίων Θεοδωρων	226
B 19	Μονή Χριστού Παντεπόπτου	227
B 20	Κάτοψη	228
B 21	Μονή του Χριστού της Χώρας	229
B 22	Ο Θεόδωρος Μετοχίτης	230
B 23α	Ο Ιησούς Χριστός στο υπέρθυρο της πύλης	231
B 23β	Η Παναγία λεπτομέρεια	232
B 24	Το παρεκκλήσι της Αναστάσεως	233
B 25	Η εις " Άδου Κάθοδος" λεπτομέρεια	234
B 26	Κάτοψη	235
Γ 1	Μοναχές της μονής της Βεβαίας Ελπίδος	236
Γ 2	Ο σεβαστοκράτορας Κωνσταντίνος Κομνηνός Παλαιολόγος και η σύζυγός του Ειρήνη Κομνηνή Βράναινα Παλαιολογίνα	237
Γ 3	Ο μέγος στρατοπεδάρχης Ιωάννης Κομνηνός Δούκας Συναδηνός και η σύζυγός του Θεοδωρα Συναδηνή	238

Γ 4	Ο μέγας κονόσταυλος Ιωάννης Κομνηνός Δούκας Συναδηνός και η σύζυγός του Ειρήνη Λασκαρίνα Δούκαινα Παλαιολογίνα	239
Γ 5	Ο Μικαήλ Κομνηνός Λάσκαρης Βρυέννιος Φιλανθρωπινός και η σύζυγός του Άννα Καντακουζηνή	240
Γ 6	Ο μέγας πριμικήριος Μανουήλ Κομνηνός Ραούλ Ασάνης και η σύζυγος του Άννα Κομνηνή Δούκαινα Παλαιολογίνα Ασάνηνα	241
Γ 7	Ο πρωτοσεβαστός Κωνσταντίνος Κομνηνός Ραούλ Παλαιολόγος και η σύζυγός του Ευφροσύνη Δούκαινα Παλαιολογίνα	242
Γ 8	Ο μοναχός Ιωακείμ η μοναχή Θεοδούλη και η κόρη τους Ευφροσύνη	243
Γ 9	Ο πρωτοστράτορας Θεόδωρος Κομνηνός Δούκας Συναδηνός και η σύζυγός του Ευδοκία Δούκαινα Κομνηνή Συναδηνή Παλαιολογίνα	244
Γ 10	Οι μοναχές Θεοδούλη και Ευφροσύνη	245
Δ 1	Οι πατριάρχες της Κωνσταντινουπόλεως από το 1019 έως το 1376	246
Δ 2	Οι αυτοκράτορες του Βυζαντίου από το 1025 έως το 1376	249
Δ 3	Το γενεαολογικό δένδρο των κτητορισσών	251

Συντομογραφίες

<u>AB</u>	<u>Analecta Bollandiana</u> Bruxelles
<u>ActaSS</u>	<u>Acta Sanctorum</u> έκδ Bollandistes Bruxelles
<u>AG</u>	<u>Anecdota Graeca</u> τ 1-3 Paris 1830-1832 έκδ Jo Fr Boissonade
<u>AIE</u>	<u>Ανάλεκτα Ιεροσολυμιτικής Σταχυολογίας</u> τ 1-5 έκδ Α Παπαδόπουλος Κεραμεύς Πετρούπολη 1888
<u>AN</u>	<u>Anecdota Nova</u> Paris 1844 έκδ Jo Fr Boissonade
<u>BE</u>	<u>Μανουήλ Γεδεων Βυζαντινόν εορτολόγιον</u> Κωνσταντινούπολη 1899
<u>BF</u>	<u>Byzantinische Forschungen</u>
<u>BHG</u>	<u>Bibliotheca Hagiographica Graeca</u> του 1-3 έκδ F Halkin Bruxelles 1975
<u>BMGS</u>	<u>Byzantine and Modern Greek Studies</u>
<u>Bonn. Ed</u>	<u>Corpus scriptorum historiae byzantinae</u> έκδ B G Niebuhr και άλλοι Bonn 1828-97
<u>BS</u>	<u>Bibliotheca Sanctorum</u> Instituto Giovanni XXIII Pontificia Università Lateranense τ I
<u>BZ</u>	<u>Byzantinische Zeitschrift</u> Leipzig-München
<u>BZTI</u>	<u>Bildlexikon zur Topographie Istanbul</u> έκδ Deutsches Archäologisches Institut 1977
<u>CA</u>	<u>Cahiers Archéologiques</u>
<u>CFHB</u>	<u>Corpus Fontium Historiae Byzantinae</u>
H Delehaye	H Delehaye <u>Deux Typica de l'époque de</u>
<u>Deux Typica</u>	<u>Paléologues</u> Bruxelles 1921
<u>DMA</u>	<u>Dictionary of the Middle Ages</u> τ 1-13 New York 1982-1989
<u>DOP</u>	<u>Dumbarton Oaks Papers</u>
<u>DOS</u>	<u>Dumbarton Oaks Studies</u>
<u>ΕΕΒΣ</u>	<u>Επιτηρίς Εταιρείας Βυζαντινων Σπουδων</u> Αθήνα
<u>ΕΕΘΣΠΘ</u>	<u>Επιστημονική Επιτηρίς Θεολογικής Σχολής</u> <u>Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Θεσσαλονίκη</u>
<u>EO</u>	<u>Échos d'Orient</u> Paris 1897-1942
<u>GOTR</u>	<u>Greek Orthodox Theological Review</u>
<u>ΘΗΕ</u>	<u>Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία</u> Αθήνα <u>IB</u> Α Παπαδόπουλος Κεραμεύς <u>Ιεροσολυμιτική</u> <u>Βιβλιοθήκη</u> Saint-Petersburg 1891-1915
Janin	R Janin <u>Les églises et les monastères des</u> <u>Grands Centres grands centres byzantins</u> Paris 1975

<u>JÖB</u>	<u>Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik</u> Wien 1951-1969
<u>MM</u>	Fr Miklosich et Müller <u>Acta et diplomata</u> <u>graeca mediæ aevi</u> τ 1-6 Vienna 1860-1890
<u>N. E</u>	<u>Νέος Ελληνισμός</u>
<u>OCA</u>	<u>Orientalia Christiana Analecta</u> Roma
<u>ODB</u>	<u>The Oxford Dictionary of Byzantium</u> τ 1- 3 Oxford 1991
<u>PG</u>	<u>Patrologiae cursus completus Series graeca</u> éd J P Migne Paris 1857-1866
<u>PLE</u>	<u>Patrimoine Litteraire Européen</u> Louvain 1994
<u>PLP</u>	<u>Prosopographische Lexikon der Palaiologenzeit</u> έκδ E Trapp και άλλοι Vienna 1977-
<u>REB</u>	<u>Revue des études byzantines</u>
<u>REG</u>	<u>Revue des études grecques</u>
<u>Συναξάριον</u>	H Delehaye <u>Synaxarium Κωνσταντινουπόλεως</u> <u>Constantinopolitanum. Acta Sanctorum</u> <u>Propylaeum Novembris</u> Bruxelles 1902

Βιβλιογραφία

- Abrahamse Dorothy "Women s Monasticism in the Middle Byzantine Period: Problems and Prospects " BF(1985)35-58
- Acheimastou - Potamianou Myrtali "The Basilissa Anna Palaiologina of Arta and the Monastery of Vlacherna " Women in Monasticism Jacques Y Perreault Editor Athens 1988
- Ακανθόπουλος Πρόδρομος Κωδικας ιερων κανόνων και εκκλησιαστικων νόμων Θεσσαλονίκη 1991
- Albani Jenny "Female Burials of the Late Byzantine Period in Monasteries " Women in Monasticism Jacques Y Perreault Editor Athens 1988
- Βαρζός Κωνσταντίνος Η Γενεαλογία των Κομνηνων τ 1-2 Θεσσαλονίκη 1984
- Βαρναλίδης Σωτήριος Ο Θεσμός της Χαριστικής (Δωρεάς) των Μοναστηρίων εις τους Βυζαντινούς Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται Θεσσαλονίκη 1985
- Basilikopoulou Agnes "Monachisme: L'égalité totale des sexes " Women in Monasticism Jacques Y Perreault Editor Athens: The Canadian Archaeological Institute at Athens 1988
- Belting H Mango C Mourikis D "The Mosaics and Frescoes of St Mary Pammakaristos (Fethiye Camii) at Istanbul " DOS 15(1978)18
- Bréhier L "L'origine des titres impériaux à Byzance " BZ 15(1906)161
- Bréhier L Les institutions de l'Empire Byzantin Paris 1949
- Canart Pavlus Codices Vaticani Graeci: Codices 1745-1962 Bibliotheca Vaticana 1970
- Carr Weyl Annemarie "Women and Monasticism in Byzantium ntroduction for an Art Historian" BF (1985) 1-15
- Clark Elizabeth "Authority and Humility: A Conflict of Values in Fourth - Century Female Monasticism Introduction for an Art Historian " BF 9(1985)17-35
- Cutler Anthony και Magdalino Paul "Some Precisions on the Lincoln College Typikon " CA 27 (1978) 179-198
- Darrouzès Jean Recherches sur les ΟΦΙΚΙΑ de l'eglise byzantine Paris 1970
- Delehaye Hippolyte "Il Martitio dei santi notari" AB 64(1946)132-171
- Dölger F "Vizantiske Princess u srednjevekovnoj Srbiji" BZ 27(1927)132
- Ebersolt J και Thier A Les Églises de Constantinople Paris 1913

- Formy M H και Leroy B M "Vita s Philareti" Byzantion 9(1934) 151-167
- Galatariotou Catia "Holy Women and Witches: Aspects of Byzantine Conceptions of Gender" BMGS 9 (1984-85)55-94
- Galatariotou Catia "Byzantine Ktetorika Typika: A Comparative Study" REB 45 (1987) 77-138
- Gardener Helen Art Through the Ages 7η έκδ USA 1980
- Hero Constantinides Angela Letters of Gregory Akindynos in CFHB 1983
- Hero Angela "Irene-Eulogia Choumnaina Palaiologina Abbess of the Convent of Philanthropos Soter in Constantinople" BZ 9(1985)119-147
- Hero Angela A Woman's Quest for Spiritual Guidance: The Correspondence of Princess Irene - Eulogia Choumnaina Palaiologina Boston 1986
- Hero-Constantinides Angela The Life and Letters of Theoleptos of Philadelphia Mass 1994
- Hirschfeld Yizhar The Judean Desert Monasteries in the Byzantine Period USA 1992
- Θεοχαρίδης Γ Ι "Μιχαήλ Δούκας Γλαβός Ταρχανειώτης (προσωπογραφικά)" ΕΕΦΣΠΘ 7(1957)197-8
- Janin R "Le Monachisme Byzantin au Moyen Age Commende et Typica (Xe - XIVE Siecle)" REB 22(1964) 5-44
- Karpozilos Apostolos "Seventeen Letters of Gregory Akindynos(Cod Monac Gr 223)" OCA 204(1977)67-117
- Kazhdan Alexander "Hermitic Cenobitic and Secular Ideals in Byzantine Hagiography of the Ninth Centuries" GOTR 30(1985)473-487
- Kazhdan A P "Some Little-Known Officials" Βυζάντιον 61(1986)148-170
- Κονιδάρης Ι Μ Νομική Θεωρηση των Μοναστηριακων Τυπικων Αθήνα 1984
- Κουκουλής Φαίδων Βυζαντινων Βίος και Πολιτισμός τ 1-6 Αθήνα 1948-1957
- Koubena Elizabeth "A Survey of Aristocratic Women Founders of Monasteries in Constantinople between the Eleventh and the Fifteenth Centuries" Women in Monasticism Jacques Y Perreault Editor Athens 1988
- Krautheimer Richard Early Christian and Byzantine Architecture. The Pelican History of Art 3η έκδοση USA 1979
- Laiou Angeliki "The Role of Women in Byzantine Society" JÖB 31(1982)233-60
- Laiou Angeliki "Observations of the Life and Ideology of Byzantine Women" BZ(1985)59-102
- Loukaki Marina "Monastères de Femmes à Byzance du XIIe siècle jusqu'à 1453" Women in Monasticism Jacques Y Perreault Editor Athens 1988
- Laurent V "George Pachymere Histoire Romaine" PLE 5(1994)71-80
- Laurent V "Une princesse byzantine au cloître" EQ 28(1929)29-60

- Laurent V "Kyra Martha Essai de topographie et de prosopographie byzantine" EO 38(1939)295-329
- Macrides Theodore Mango Cyril Megaw Arthur και Hawkins Ernest "The Monastery of Lips" DOP 18(1964)251-277 και 299-315
- Μανάφης Κωνσταντίνος Μοναστηριακά Τυπικά - Διαθήκαι Αθήνα 1970
- Mango Cyril και Hawkins Ernest "Report on Field Work in Istanbul and Cyprus 1962-1963" DOP 18(1964)328
- Medico H E "Essai sur Kahrié Djami au debut de XIIeme siecle" BZ 32(1932)18
- Meyer Ph "Bruchstücke zweier κτητορικά τυπικά" BZ 4(1895)48-58
- Meyendorff John "Christian Marriage in Byzantium: The Canonical and Liturgical Tradition" DOP 44(1990)99-107
- Millingen Al van Byzantine Churches in Constantinople London 1912
- Nedungatt George και Featherstone Michael εκδ "The Council in Trullo Revisited" Κανονικά 6(1995)263-306
- Nicol Donald The Byzantine Lady: Ten Portraits 1250-1500 Cambridge 1994
- Nicol Donald "The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca 1100-1460" DOS(1968)10-25
- Ostrogorsky G "Löhne und Preise in Byzanz" BZ 32(1932)293-333
- Παλιούρας Αθανάσιος Το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία Γενεύη 1989
- Παπαγιάννη Ελευθερία "Κληρικοί των βυζαντινων γυναικείων μονων και το άβατο" Βυζαντιακά 6(1986)77-93
- Papadimitriou Nonna "Les femmes de rang impérial et la vie monastique à Byzance" Women in Monasticism Jacques Y Perreault editor Athens 1988
- Papadopoulos Averkios Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1259-1453 Amsterdam, 1962
- Παπαρρηγόπουλος Κωνσταντίνος Ιστορία του Ελληνικού Έθνους τ 1-9 Αθήνα 1930
- Pargoire J "Constantinople Saint-André de Crisis" EO 13(1910)84-86
- Patlagean Evelyne "L histoire de la Femme Déguisée en Moine et l évolution de la sainteté féminine à Byzance" Hagiographie Byzantine 21(1981)597-623
- Petrides S "Le Moine Job" EO 15(1912) 40-48
- Polemis Demetrios The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography London 1968
- Ράλλης Κ και Ποτλής Μ Σύνταγμα των θείων και ιερων κανόνων τ 1-6 Αθήνα 1852-1859
- Saradi-Mendelovici Helen "L "Infirmetas Sexus" Présumée de la Moniale Byzantine: Doctrine Ascétique et Pratique Juridique" Women in Monasticism Jacques Y Perreault Editor Athens 1988

- Σιδερίδης Ξενοφών "Περί της εν Κωνσταντινουπόλει μονής της Παμμακαρίστου" ΕΦΣ 10-12 (1902) 20 και 29(1907)272
- Spatharakis I The Portrait in Byzantine Illuminated Manuscripts Leiden 1976
- Stavrou Sofia "Nicéphore Choumnos Lettres" PLE 5(1994)121-124
- Σωτηρίου Γ "Η εικων της Παμμακαρίστου" Ορθοδοξία 9(1934)241-250
- Talbot Alice-Mary "Late Byzantine Nuns: By Choice or Necessity?" BF 9(1983)103-117
- Talbot Alice-Mary "Old Age in Byzantium" BZ 77(1984)267-278
- Talbot Alice-Mary "The Byzantine Family and the Monastery" DOP 44(1990)119-129
- Talbot Alice-Mary "Empress Theodora Palaiologina Wife of Michael VIII" DOP 46(1992)295-303
- Treu M "Michael Italikos" BZ 4(1895)8-10
- Τσάμης Δημήτριος Ιωσήφ Καλοθέτου Συγγράμματα Θεσσαλονίκη 1980
- Τσάμης Δημήτριος Μπτερικόν. Διηγήσεις και Βίοι των αγίων Μπτέρων της ερήμου. Ασκητριών και Οσίων γυναικών της Ορθοδόξου Εκκλησίας τ 1-6 Θεσσαλονίκη 1990-1995
- Underwood Paul "Fourth Preliminary Report on the Restoration of the Frescoes in the Kariye Camii at Istanbul by the Byzantine Institute 1957-1958" DOP 4(1959)215-228
- Ζακύθιος "Περί της τιμής του οίτου εν Βυζαντίω" ΕΕΒΣ 12(1936)389-400

Χρησιμοποιούμενες εκδόσεις κειμένων

Τυπικό της μονής των Αγίων Αναργύρων

Υπό Delehaye Η Deux Typica Byzantins de l'époque des Paléologues Bruxelles 1921 σ 136-140

Τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος

Υπό Delehaye Η Deux Typica Byzantins de l'époque des Paléologues Bruxelles 1921 σ 18-105

Τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης

Υπό Miklosich και Müller Acta et diplomata graeca medii aevi 1887 σ 327-391

Τυπικό της μονής της Θεοτόκου του Λιβός

Υπό Delehaye Η Deux Typica Byzantins de l'époque des Paléologues Bruxelles 1921 σ 106-136

Τυπικό της μονής του Χριστού Φιλανθρωπου Σωτήρος

Υπό Meyer Ph "Bruchstücke zweier Τυπικά Κτητορικά"
BZ 4(1895)48-49

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Παρά το γεγονός ότι η Βυζαντινή περίοδος έχει μελετηθεί από τους επιστήμονες όλων των εποχών, μόνο μετά το 1970 μερικοί ερευνητές άρχισαν να μελετούν τις γυναίκες του Βυζαντίου. Για να μελετηθεί η Βυζαντινή γυναίκα, θα πρέπει να ερευνηθεί η προσφορά της και η συμμετοχή της στην πολιτική, την οικονομία, και την Εκκλησία. Θα πρέπει επίσης να μελετηθεί και η εικόνα που είχαν οι ίδιες οι γυναίκες για τη θέση τους στην κοινωνία. Οι πηγές που ασχολούνται με τη βυζαντινή γυναίκα αναφέρονται στη βυζαντινή αριστοκράτισα που ήταν περήφανη για την αριστοκρατική της καταγωγή, μορφωμένη, με μεγάλη περιουσία και με ενεργό συμμετοχή στα θρησκευτικά και πολιτικά θέματα που απασχολούσαν τη βυζαντινή κοινωνία. Η ίδια βέβαια θεωρούσε τη γυναικεία φύση αδύναμη και πίστευε ότι μόνο με την πλήρη αφωσίωσή της στο θεό θα μπορούσε να εξισωθεί με τον άνδρα.

Τα μόνα ιδρύματα που ιδρύθηκαν και διοικήθηκαν από γυναίκες ήταν οι μονές. Αρκετές από αυτές ιδρύθηκαν ή ανακαινίσθηκαν κατά την Παλαιολόγεια περίοδο στην Κωνσταντινούπολη από αυτοκράτειρες και μέλη της αυτοκρατορικής οικογενείας. Η μελέτη λοιπόν της διοικήσεως των μονών θα οδηγήσει σε συμπεράσματα σχετικά με τον ρόλο και τη θέση της αριστοκράτισσας γυναίκας στο

Βυζάντιο Παρά το γεγονός ότι ο αριθμός των μορφωμένων γυναικών αυξήθηκε μετά τον 11ο αι τα έργα που γράφηκαν από γυναίκες παραμένουν λιγοστά. Οι μόνες πηγές από τις οποίες μπορούμε να αντλήσουμε συγκεκριμένες πληροφορίες είναι τα τυπικά κάποιων γυναικείων μονών που ιδρύθηκαν ή ανακαινίσθηκαν μετά τον 11ο αι, τα οποία γράφτηκαν ύστερα από εντολές αριστοκρατισσών καθώς και η επιστολογραφία της Ειρήνης Χούμναινας κτητόρισσας και ηγουμένης της μονής του Χριστού Φιλανθρωπού Σωτήρος. Αυτός είναι και ο κυριότερος λόγος που η χρονική περίοδος της παρούσας μελέτης περιορίζεται μεταξύ του 11ου και 14ου αι. Όπως αναφέρει ο Nicol, οι βυζαντινοί ήταν γνωστοί για την συντηρητικότητα των απόψεων τους σχετικά με τη διοίκηση της αυτοκρατορίας.¹ Ως εκ τούτου συντηρητική πρέπει να ήταν και η διοίκηση των γυναικείων μονών κατά την διάρκεια της Παλαιολόγειας περιόδου.

Η βυζαντινή αριστοκράτισσα, μετά το διαζύγιο ή τον θάνατο του συζύγου της, είχε τρεις επιλογές. Να συνάψει ένα καινούργιο γάμο, να ζήσει μόνη της ή να μονάσει. Η βυζαντινή κοινωνία σεβόταν την αριστοκράτισσα που αποφάσιζε να ακολουθήσει τη μοναστική ζωή. Εξάλλου η ζωή στη μονή για την αριστοκράτισσα ήταν άνετη, πολυτελής και εκεί μπορούσε να διατηρήσει το κύρος της και την κοινωνική της θέση. Στα τυπικά αναφέρονται οι οικογένειες των κτητορισσών και οι τίτλοι τους. Το τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης αρχίζει με τον τίτλο της

¹ Donald Nicol, *The Byzantine Lady. Ten Portraits 1250-1500*, (Cambridge, 1994), σ 1-2

κτητόρισσας,² ενώ στο τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος η κτητόρισα Θεοδωρα Παλαιολογίνα, αναφέρεται με λεπτομέρεια στη καταγωγή της³

Οι βυζαντινές αριστοκράτισσες είχαν μόρφωση που ξεπερνούσε την απλή γνώση ανάγνωσης και γραφής. Αριστοκράτισσες γνωστές για τη μόρφωση τους, ήταν η Άννα Κομνηνή, η Θεοδωρα Ραούλαινα, η Ειρήνη Χούμναινα, η αυτοκράτειρα Ειρήνη Δούκαινα και η αυτοκράτειρα Θεοδωρα Παλαιολογίνα. Η περιουσία τους ήταν μεγάλη και ο βυζαντινός νόμος έδινε ελευθερία στον τρόπο διαχείρισής της. Όλες οι κτητόρισες χρησιμοποίησαν μέρος της περιουσίας τους για την ανακαίνιση μονών στις οποίες και δωρίζαν μεγάλη κτηματική περιουσία, ικανή να παρέχει άνετη ζωή στα μέλη της μοναστικής κοινότητας.

Με την είσοδό της στη μονή, η αριστοκράτισα δεν διέκοπτε την επικοινωνία με την ισχυρή οικογένειά της. Το γεγονός ότι οι μονές βρίσκονταν στην Κωνσταντινούπολη έδινε την ευκαιρία στις αριστοκράτισσες να παίρνουν ενεργό μέρος στις διάφορες πολιτικές και θρησκευτικές αποφάσεις. Παράδειγμα η Ειρήνη, αδελφή του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου, που, μαζί με τις κόρες της Άννα και Θεοδωρα, εναντιώθηκαν στην απόφαση του αυτοκράτορα να επιβάλει τις αποφάσεις της Συνόδου της Λυών και αργότερα η Ειρήνη Χούμναινα

² Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 327 "Τυπικόν τῆς σεβασμίας μονῆς τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου τῆς κεχαριτωμένης τῆς ἐκ βάθρων νεουργηθείσης καὶ συστάσης παρὰ τῆς εὐσεβεστάτης ἀγούστης κυρῆς Εἰρήνης τῆς Δουκαίνης κατὰ τὴν αὐτῆς πρόσταξιν καὶ γνώμην ὑφηγηθέν τε καὶ ἐκτεθέν "

³ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 23-27

που πήρε το μέρος των αντιπαλαμιστων κατά την Ηουχαστική έριδα

Στα τυπικά οι κτητόρισσες των μονων κάνουν λόγο για την ασθενή φύση της γυναίκας και οι διατάξεις των τυπικων είναι έτσι διαμορφωμένες ωστε να προστατεύουν τις μοναχές από τους πειρασμούς και να τους παρέχουν καταφύγιο Στη μονή η γυναίκα προσπαθούσε να ξεπεράσει την αδύναμη φύση της και να φτάσει στην τελείωση

Η ενασχόλησή μου στα πλαίσια των μεταπτυχιακων μου σπουδων σχετικά με την κοινωνική και οικονομική κατάσταση των Κιστερσιανων γυναικείων μονων του Yorkshire της Αγγλίας, μεταξύ του 1267 και του 1340, κίνησαν το ενδιαφέρον μου να ασχοληθω με τη μελέτη των γυναικείων μονων στο Βυζάντιο Παίρνοντας αφορμή από την Alice-Mary Talbot, η οποία στο άρθρο της "Late Byzantine Nuns: By Choice or Necessity?" γράφει ότι τα σχετικά με τον γυναικείο μοναχισμό δεν έχουν επαρκως μελετηθεί αποφάσισα να μελετήσω αυτές τις μονές και ιδιαίτερα τον τρόπο διοίκησης που ακολούθησαν οι κτητόρισσες των συγκεκριμένων μονων Τα διασωθέντα τυπικά που αφορούσαν τη διοίκηση αυτων των ιδρυμάτων, άν και ανεπαρκής πηγή, είναι έργα που πρωτον γράφτηκαν ύστερα από εντολή των κτητορισσων και δεύτερον προσαρμοσμένα για μοναχές Άλλη πηγή όπως αναφέραμε είναι και η επιστολογραφία μεταξύ της Ειρήνης Χούμναινας και των πνευματικων της Δεν έχει διασωθεί όλη η σειρά των επιστολων, αλλά σ όσες διασωθηκαν είναι δυνατόν να εντοπισθούν τα προβλήματα που η Ειρήνη αντιμετώπιζε και

προσπαθούσε να επιλύσει ως ηγούμενη στη μονή της. Τέλος από τις συμβουλές των πνευματικών της μπορεί να αξιολογηθεί η επίσημη θέση της εκκλησίας στα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι γυναικείες μονές.

Η μελέτη περιορίστηκε χρονικά στην Παλαιολόγεια περίοδο κατά την οποία παρατηρείται μία αξιόλογη πνευματική αναγέννηση, και χωρογραφικά στην περιοχή της Κωνσταντινουπόλεως, γιατί εκεί υπήρχε ένας μεγάλος αριθμός γυναικείων μονών που ιδρύθηκαν ή ανακαινίσθηκαν κατά την εν λόγω περίοδο και σωζονται τα σχετικά τυπικά.

Η παρούσα μελέτη χωρίζεται σε πέντε κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στα βιογραφικά στοιχεία των κτητορισσών των γυναικείων μονών. Αυτές αναφέρονται με αλφαβητική σειρά και είναι: Η Άννα Δαλασσηνή, η Ειρήνη Δούκαινα, η Μαρία Δούκαινα, η Μαρία Δούκαινα Κομνηνή Παλαιολογίνα Γλάβαινα, η Θεοδωρα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα Κομνηνή Ραούλαινα, η Θεοδωρα Δούκαινα Κομνηνή Παλαιολογίνα, η Θεοδωρα Παλαιολογίνα Συναδηνή, η Μαρία Παλαιολογίνα, η Μαρία Δούκαινα Αγγελίνα Κομνηνή Παλαιολογίνα και τέλος η Ειρήνη Χούμναινα Παλαιολογίνα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται μία ιστορική αναδρομή στις γυναικείες μονές που ιδρύθηκαν ή ανακαινίσθηκαν κατά την παλαιολόγεια περίοδο στην Κωνσταντινούπολη.

Το τρίτο κεφάλαιο ασχολείται με τα Τυπικά και τα Βρέβια των μονών. Αναλύονται οι όροι Τυπικό και

Βρέβιο, αναφέρονται οι διάφορες εκδόσεις των Τυπικών και γίνεται μιά σύντομη κριτική αναφορά στις σχετικές μελέτες. Τα Τυπικά που διασωθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα μελέτη είναι:

- α) το τυπικό της μονής των Αγίων Αναργύρων,
- β) το τυπικό της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος
- γ) το τυπικό της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης,
- δ) το τυπικό της μονής της Θεοτόκου του Λιβός και
- ε) το σύντομο τυπικό της μονής του Χριστού Φιλανθρώπου Σωτήρος

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η διοίκηση των μονών όπως αυτή απορρέει από την μελέτη των Τυπικών. Αναλύονται σημεία των Τυπικών που έχουν σχέση με την εσωτερική οργάνωση των μονών, την κατανομή των διαφόρων διακονημάτων και τον έλεγχο των μοναστηριών. Μελετούνται επίσης οι διάφορες διατάξεις των Τυπικών σχετικά με τις υποχρεώσεις των Μονών στις οικογένειες των κλητορισσών, την αντιπροσωπευση της μονής απέναντι στον νόμο και την οικονομική πολιτική.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρατίθενται τα συμπεράσματα από την παρούσα μελέτη που βασίζονται στα υπάρχοντα διασωθέντα Τυπικά καθώς και στην επιστολογραφία της Ειρήνης Χούμναινας.

Τέλος τα παραρτήματα επισυνάφθηκαν ως επεξηγηματικό υλικό.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Α

Οι κτητόρισες των μονων

Αν και οι ιστορικοί υποστηρίζουν ότι προς το τέλος της βυζαντινής αυτοκρατορίας η θέση της γυναίκας στην βυζαντινή κοινωνία είχε βελτιωθεί, θα πρέπει να τονιστεί ότι η γυναίκα στην οποία αναφέρονται είναι η αριστοκράτισα της βυζαντινής κοινωνίας¹. Οι αριστοκράτισσες του 13ου και 14ου αι., είχαν μεγαλύτερη ελευθερία από εκείνες των προηγούμενων εποχών στο να εκφράζουν τη γνώμη τους σε θέματα που αφορούσαν την πολιτική κατάσταση της αυτοκρατορίας, όπως επίσης να εμπλέκονται και να παίρνουν θέση σε θρησκευτικές έριδες. Αριστοκράτισσες όπως η Ειρήνη, αδελφή του Μιχαήλ Η και η κόρη της Θεοδώρα Ραούλαινα εναντιώθηκαν στην ένωση των δύο εκκλησιών με αποτέλεσμα να εξοριστούν στο κάστρο του Αγίου Γεωργίου στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας². Στην Ησυχαστική έριδα, η Ειρήνη Χούμναινα είχε πάρει ενεργό μέρος υποστηρίζοντας και οικονομικά τους αντιπαλαμιστές με αποτέλεσμα να προκαλέσει την δυσaréσκεια πολλών ανθρώπων της εκκλησίας³. Στα 1370, η ανάμειξη στα εκκλησιαστικά ζητήματα των αριστοκρατισσών της Κωνσταντινουπόλεως που ήταν

¹ Nicol, *The Byzantine Lady*, σ 1-3

² ό π, σ 4 και 37

³ Δημήτριος Τσάμης, *Ισαήφ Καλόθετου Συγγράμματα*, (Θεσσαλονίκη, 1980), σ 45, 49-50, 68-69, 73, 164, 175, 295

υπεύθυνες ακόμη και για οκίσματα στην εκκλησία όπως αναφέρει και ο Nicol προκάλεσε την αγανάκτηση του πατριάρχη Φιλοθέου Κοκκίνου ⁴

Η αριστοκράτισσα του Βυζαντίου είχε πολλά στοιχεία που την έκαναν να ξεχωρίζει και να επιβάλλεται στην κοινωνία της εποχής της. Είχε συνήθως στην κατοχή της μία αξιόλογη περιουσία η οποία προερχόταν από προίκα, και της οποίας είχε την διαχείριση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η Θεοδωρα Καντακουζηνή, η οποία χρηματοδότησε τον γιο της με χρήματα που προέρχονταν από την προίκα της, για να πληρωσει τους μισθοφόρους του ⁵

Η καταγωγή της αριστοκράτισσας ήταν ένα άλλο στοιχείο της κοινωνικής της υπεροχής. Τα κείμενα της εποχής που αφορούν στις αριστοκράτισσες αναφέρουν αναλυτικά τις οικογένειες από τις οποίες οι γυναίκες αυτές προέρχονταν, όταν φυσικά αυτές οι οικογένειες ήταν από τις εξέχουσες του Βυζαντίου. Η μητέρα του αυτοκράτορα Ιωάννου Καντακουζηνού ήταν πολύ περήφανη για την καταγωγή της, αφού η ίδια ήταν η Θεοδωρα Παλαιολογίνα Αγγελίνα Καντακουζηνή ⁶. Στις αρχές του 14ου αι., η Θεοδωρα, ανεψιά του Μιχαήλ Η' και κτητόρισα της μονής της Βεβαίας Ελπίδος, στο τυπικό που έδωσε στη μονή, αναφέρει ονομαστικά όλα τα μέλη της οικογενείας της. Η ίδια ονομαζόταν Θεοδωρα Βράναινα Κομνηνή Λασκαρίνα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα ⁷

⁴ Nicol, *The Byzantine Lady*, σ 4 και 5

⁵ ό π., σ 5

⁶ ό π., σ 3

⁷ Delehaye, " *Deux Typica*, σ 12-14

Η μόρφωση της αριστοκράτισσας ήταν το τρίτο στοιχείο που σίγουρα την έκανε να ξεχωρίζει όχι μόνο στη βυζαντινή αλλά και στην υπόλοιπη κοινωνία της εποχής της. Στην εποχή που και μόνο η δυνατότητα της υπογραφής ήταν δείγμα υψηλής μόρφωσης και κοινωνικής θέσης και απαγορευόταν σε όλους τους αρχηγούς της πρώτης σταυροφορίας πλην των επισκόπων,⁸ η βυζαντινή αριστοκράτισσα ήταν ικανή να επικοινωνεί με αλληλογραφία να διαβάζει και να ασχολείται όχι μόνο με εκκλησιαστικά αλλά και με κλασσικά κείμενα και να συμμετέχει σε συζητήσεις με τους λόγιους της εποχής της. Δεν υπάρχουν πλήρη στοιχεία σχετικά με την μόρφωση των γυναικών στο Βυζάντιο αν και είναι σχεδόν σίγουρο ότι μορφωνόνταν από ιδιωτικούς δασκάλους. Πολλές ήταν οι μορφωμένες αριστοκράτισσες του Βυζαντίου μεταξύ των οποίων η Ειρήνη Δούκαινα η Θεοδωρα Ραούλαινα, η Άννα Κομνηνή, η Ειρήνη Χούμναινα, κ.ά. Η Ειρήνη Δούκαινα περιορίστηκε στις απαραίτητες γνώσεις για την κατανόηση της εκκλησιαστικής γραμματείας.⁹ Η Άννα Κομνηνή έγραψε την Αλεξιάδα την ιστορία των κατορθωμάτων του πατέρα της Αλεξίου.¹⁰ Η Θεοδωρα Ραούλαινα, αν και μοναχή, απολάμβανε την παρέα των λογίων της εποχής της, είχε στην κατοχή της μία αξιόλογη βιβλιοθήκη, διατηρούσε εργαστήριο χειρογράφων στη μονή της, ασχολούνταν με την συλλογή χειρογράφων και έγραφε η ίδια βίους αγίων.¹¹ Η Ειρήνη Χούμναινα όπως φαίνεται από την επιστολογραφία της, ήταν

⁸ Nicol, *The Byzantine Lady*, σ 8

⁹ Annemarie Weyl Carr, "Women and Monasticism in Byzantium: Introduction from an Art Historian", *BE* (1985)9-10

¹⁰ DMA, τομ 2ος, λήμμα Άννα Κομνηνή

¹¹ Nicol, *The Byzantine Lady*, σ 8

άτομο με καλή γνώση της ελληνικής όχι όμως και με πλήρη γνώση των γραμματικών και συντακτικών φαινομένων της γλώσσας ¹²

Παρά τη βελτίωση της θέσης της η αριστοκράτισσα μπορούσε να ασκήσει την δύναμή και την επιβολή της μόνο μέσα από έναν ήδη οργανωμένο θεσμό, όπως τον γάμο. Η νόμιμη ηλικία για τον γάμο ήταν το δωδέκατο έτος για τις κοπέλες και το δέκατο τέταρτο για τα αγόρια ¹³. Γάμοι όμως γίνονταν και σε νεωτερες ηλικίες. Παράδειγμα ο γάμος που έγινε το 1299, μεταξύ της πεντάχρονης Σιμωνίδος, κόρης του Ανδρονίκου Β, και του πενήνταπεντάχρονου Στεφάνου Β, Κράλη της Σερβίας ¹⁴. Ο γάμος λειτουργούσε σαν ένα είδος συμμαχίας μεταξύ αυτοκρατοριων και ο αυτοκράτορας ο οποίος είχε την "ευτυχία" να είχε αδελφές κόρες ή νόθες κόρες ήταν τυχερός γιατί μπορούσε να επιτύχει την συμμαχία πολλων αρχηγων κρατων προσφέροντας σαν αντάλλαγμα κάποια πριγκίπισσα. Δύο νόθες κόρες του Μικαήλ Η προσφέρθηκαν ως νύφες σε αρχηγούς της ανατολής η μία στον Νουγκά, Χάνο των Μογγόλων της Ρωσίας και η άλλη στον γιο του Χουλάγγου, Χάνου των Μογγόλων της Περσίας ¹⁵. Οι δύο κόρες του Ανδρονίκου Γ προσφέρονται η μία ως σύζυγος στον αυτοκράτορα της Τραπεζούντας Βασίλειο Α και η άλλη στον Χάνο των Μογγόλων της Ρωσίας Ουζμπέκ ¹⁶.

¹² Angela Hero, *A Woman's Quest for Spiritual Guidance*, (Mass, 1986), σ 22-23

¹³ Φαίδων Κουκουλές, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, τ 1- 6, (Αθήνα, 1948-1957), τ 4, σ 76-78

¹⁴ Nicol, *The Byzantine Lady*, σ 5

¹⁵ ό π, σ 6-7

¹⁶ ό π, σ 7

Η κηρεία οδήγησε τις πριγκίπισσες αυτές πίσω στην οικογένειά τους. Το επόμενο στάδιο αποκατάστασής τους ήταν ένας ακόμη γάμος με τον οποίον οι περισσότερες από αυτές διαφωνούσαν. Οικονομικά ευκατάστατες, κοινωνικά καταξιωμένες μορφωμένες για την εποχή τους, επέλεξαν να παραμείνουν ανεξάρτητες έχοντας υπό την πνευματική καθοδήγησή τους μία ομάδα γυναικών που αποφάσισαν να τις ακολουθήσουν στην μονή για την σωτηρία της ψυχής τους. Οι βυζαντινοί εκτιμούσαν πολύ τις αριστοκράτισσες που ακολουθούσαν τον μοναχισμό. Οι βυζαντινές μπορούσαν να καρούν μοναχές σε οποιαδήποτε ηλικία πριν ή μετά τον γάμο τους αν και στην περίπτωση που ήταν έγγαμες η συναίνεση του συζύγου ήταν απαραίτητη. Υπήρξαν περιπτώσεις που γυναίκες αφιερωνονταν στη μοναχική ζωή από την νηπιακή τους ηλικία όπως η Ευφροσύνη η Κωνσταντινοπολίτισσα, την οποία η μητέρα της Θεοδώρα αφιέρωσε στην Παρθένο. Όταν η Θεοδώρα μετά τη κηρεία της, ανακαίνισε τη μονή της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος και ασπάσθηκε τον μοναχισμό, πήρε μαζί της στη μονή και την Ευφροσύνη.¹⁷ Στα τελευταία χρόνια της βυζαντινής αυτοκρατορίας οι μονές ήταν ο τόπος που δέχονταν αυτοκράτειρες που ήθελαν να ξεφύγουν από πολιτικές πιέσεις. Έτσι το 1354, η Ειρήνη, σύζυγος του Ιωάννη Ε' Καντακουζηνού αποσύρθηκε στην μονή της Κυρά-Μάρθας, όταν ο άνδρας της απαρνήθηκε τον θρόνο και εκάρη μοναχός στη μονή του Αγίου Γεωργίου των Μαγγάνων.¹⁸

¹⁷ Talbot, "Late Byzantine Nuns: By Choice or Necessity?", BE 9(1983)107

¹⁸ όπ., σ 112

Από τις δέκα μονές που ιδρύθηκαν ή ανακαινίσθηκαν κατά την διάρκεια του 13ου και 14ου αι στην Κωνσταντινούπολη δύο είχαν ιδρυθεί ή ανακαινισθεί από αυτοκρατορίες ενώ οι άλλες από αριστοκρατίες. Επίσης θα πρέπει να σημειωθεί ότι από τις κτητορίες των μονων αυτων οι επτά ανήκαν στην οικογένεια των Παλαιολόγων οι δύο των Δουκων και μία των Κομνηνων¹⁹ Ετσι:

- 1 Η μονή των Αγίων Αναργύρων ιδρύθηκε από τη Θεοδωρα Παλαιολογίνα, σύζυγο του αυτοκράτορα Μιχαήλ Η Παλαιολόγου
- 2 Η μονή του Αγίου Ανδρέα εν τη Κρίσει ιδρύθηκε από τη Θεοδωρα Καντακουζηνή Ραούλαινα ανεψιά του Μιχαήλ Η Παλαιολόγου
- 3 Η μονή της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος ιδρύθηκε από τη Θεοδωρα Παλαιολογίνα Συναδηνή ανεψιά του Μιχαήλ Η Παλαιολόγου
- 4 Η μονή της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης ιδρύθηκε από την Ειρήνη Δούκαινα, σύζυγο του αυτοκράτορα Αλεξίου Α Κομνηνού
- 5 Η μονή της Θεοτόκου του Λιβός ιδρύθηκε από τη Θεοδωρα Παλαιολογίνα, σύζυγο του αυτοκράτορα Μιχαήλ Η Παλαιολόγου
- 6 Η μονή της Θεοτόκου της Παμμακαρίστου ιδρύθηκε από τη Μαρία-Μάρθα Δούκαινα Κομνηνή Παλαιολογίνα Γλάβαινα, σύζυγο του Μιχαήλ Ταρχανιωτη Γλαβά, πρωτοστράτορα του Ανδρονίκου Β Παλαιολόγου

¹⁹ Σχετικά με το γενεαλογικό δένδρο των κτητορισσών, βλέπε Πίνακα Δ3, σ 251

- 7 Η μονή της Θεοτόκου της Παναγιωτίσσης ιδρύθηκε από τη Μαρία Παλαιολογίνα κόρη του Μιχαήλ Η Παλαιολόγου
- 8 Η μονή της Κυρά-Μάρθας, ιδρύθηκε από τη Μαρία-Μάρθα Παλαιολογίνα, αδελφή του Μιχαήλ Η Παλαιολόγου
- 9 Η μονή του Χριστού Παντεπόπτου ιδρύθηκε από την Άννα Δαλασσηνή, σύζυγο του Ιωάννη Κομνηνού και μητέρα του Αλεξίου Α Κομνηνού
- 10 Η μονή του Χριστού Φιλανθρωπου Σωτήρος ιδρύθηκε από την Ειρήνη-Ευλογία Κούμναινα σύζυγο του δεσπότη Ιωάννη, γιού του Ανδρονίκου Β Παλαιολόγου και
- 11 Η μονή του Χριστού της Χώρας ιδρύθηκε από τη Μαρία Δούκαινα σύζυγο του Ανδρονίκου Δούκα

Στη συνέχεια εξετάζονται, με βάση τη βιβλιογραφία οι κτητόρισες που προαναφέρθηκαν με αλφαβητική σειρά

Άννα Δαλασσηνή

Η Άννα Δαλασσηνή γεννήθηκε το 1028 και πέθανε γύρω στα 1096²⁰ Ήταν κόρη του στρατηγού Αλεξίου Χάρωνος σύζυγος του Ιωάννη Κομνηνού, δευτερότοκου γιού του Μανουήλ Κομνηνού, και μητέρα του Αλεξίου Α Κομνηνού²¹ Η Άννα Κομνηνή στο βιβλίο της Αλεξιάς παρουσιάζει την

²⁰ Elizabeth Koubena, "A Survey of Aristocratic Women Founders of Monasteries in Constantinople between the Eleventh and Fifteenth Centuries", Women and Byzantine Monasticism, Jacques Y Perreault, εκδ., (Αθήνα, 1991), σ 26 Οι χρονολογίες του θανάτου της Άννας και αυτή της εισόδου της στη μονή δεν συμπίπτουν με αυτές του Βαρζού

²¹ Demetrios Polemis, The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography, (London, 1968), σ 117

Αννα ως μία πολύ δυναμική γυναίκα που στην κυριολεξία ήταν αυτή που κυβερνούσε την αυτοκρατορία και όχι ο γιος της Αλέξιος Σύμφωνα με την Αννα η γιαγιά της Αννα Δαλασσηνή ήταν ευφυέστατη με άριστες γνώσεις των πολιτικών και οικονομικών πραγμάτων και γνωρίζε σε βάθος τις κρατικές υποθέσεις ²² Το 1095, ²³ ίσως και λίγο ενωρίτερα έγινε μοναχή στη μονή του Χριστού Παντεπόπτου την οποία ίδρυσε και έμεινε εκεί μέχρι τον θάνατό της μερικές εβδομάδες αργότερα Από τον γάμο της με τον Ιωάννη απέκτησε πέντε γιους τον Μανουήλ τον Ισαάκιο τον Αλέξιο, τον κατόπιν αυτοκράτορα Αλέξιο Α Κομνηνό, τον Ανδριανό, τον Νικηφόρο, και τρεις κόρες, τη Μαρία σύζυγο του στρατηγού Μιχαήλ Ταρωνιότη την Ευδοκία σύζυγο του στρατηγού Νικηφόρου Μελισσηνού και τη Θεοδωρα, σύζυγο του στρατηγού Λέοντος Διογένους ²⁴

Ειρήνη Δούκαινα

Η Ειρήνη Δούκαινα έζησε από το 1066 έως το 1123, και γεννήθηκε πιθανότατα στην Κωνσταντινούπολη ²⁵ Ήταν η πρωτότοκη κόρη του πρωτοπροέδρου, πρωτοβεσβιαρίου και μεγάλου δομεστίκου των σχολών της Ανατολής Ανδρονίκου Δούκα ²⁶ και της Μαρίας της

²² Koubena, "Aristocratic Women Founders", σ 26 και Angeliki Laiou, "The Role of Women in Byzantine Society", *JOB* 31(1982)242

²³ Κωνσταντίνος Βαρζός, *Η Γενεαλογία των Κομνηνών*, τ 1-2, (Θεσσαλονίκη, 1984), Α, σ 56

²⁴ ό π

²⁵ Polemis, *The Doukai*, σ 70-71 και Βαρζός, *Γενεαλογία Κομνηνών*, Α, σ 98

²⁶ Polemis, *The Doukai*, σ 41 Ο Ανδρόνικος Δούκας ήταν πρωτότοκος γιός του καίσαρα Ιωάννη Δούκα και της Ειρήνης, κόρης του στρατηγού Νικήτα Πηγονίτη

Βουλγαρίας²⁷ Όταν το 1078 σε ηλικία 12 χρονων η Ειρήνη νυμφεύθηκε τον Αλέξιο Α Κομνηνό (1057-1118) τρίτοτοκο γιο του Ιωάννη Κομνηνού και της Άννας Δαλασσηνής, ενωθηκαν οι δύο πιο ισχυρές οικογένειες του Βυζαντίου²⁸

Η Ειρήνη ήταν πολύ περήφανη για την καταγωγή της και το γεγονός ότι έφτασε στο αξίωμα της αυτοκράτειρας το όφειλε όπως η ίδια πίστευε όχι μόνο στον σύζυγό της, αλλά και στην αριστοκρατική της καταγωγή Τα πρωτα χρόνια του γάμου της Ειρήνης δεν ήταν και τόσο ευχάριστα Μολονότι στις 11 Απριλίου του 1081 επτά ημέρες μετά την στέψη του Αλεξίου ο νέος βασιλιάς έστεψε και την σύζυγό του αυγούστα, η εκθρόνιση της πεθεράς της Άννας Δαλασσηνής και η αφοσίωση του Αλεξίου στην βασίλισσα Μαρία την Αβασγική²⁹ δυσχέραιναν την θέση της Ειρήνης στο παλάτι³⁰ Η θέση της άρχισε να βελτιωνεται σταδιακά όταν ο αυτοκράτορας απαλλάχθηκε από την επιρροή της μητέρας του, η οποία αποφάσισε το 1095, ίσως και λίγο ενωρίτερα, να αποσυρθεί στη μονή του Παντεπόπτου Σωτήρος που ίδρυσε η ίδια³¹ Η Άννα Κομνηνή, κόρη της Ειρήνης αναφέρει στην Αλεξιάδα ότι η μητέρα της ήταν

²⁷ Polemis, The Doukai, σ 58 και Βαρζός, Γενεαλογία Κομνηνών, Α , σ 88 Η Μαρία ήταν κόρη του Βούλγαρου πρίγκιπα Τρωϊάνου, γιού του τσάρου Σαμουήλ αν και αυτή η εκδοχή δεν είναι απαραίτητα ακριβής Όπως αναφέρει η Ειρήνη στο Τυπικό της Κεχαριτωμένης, σ 376, οι γονείς της δέχθηκαν το μοναχικό σχήμα ο πατέρας της με το όνομα Αντώνιος και η μητέρα της με το όνομα Ξένη

²⁸ Δημήτριος Τσάμης, Μητρικόν. Διηγήσεις και Βίοι των αγίων Μητέρων της ερήμου, Ασκητριών και Οσίων γυναικών της Ορθοδόξου Εκκλησίας, τ 1-6, (Θεσσαλονίκη, 1990-1996), Β , σ 228

²⁹ Polemis, The Doukai, σ 46 και Βαρζός, Γενεαλογία Κομνηνών, Α , σ 67 Η Μαρία Αβασγική καταγόταν από τον οίκο της Γεωργίας και ήταν σύζυγος του Μιχαήλ Ζ Δούκα και αργότερα του Νικηφόρου Γ Βοτανειάτη

³⁰ Polemis, The Doukai, σ 70 και Βαρζός, Γενεαλογία Κομνηνών, Α , σ 97-100

³¹ Polemis, The Doukai, σ 70 και Βαρζός, Γενεαλογία Κομνηνών, Α , σ 56

αυτή που βοήθησε την άνοδο του Αλεξίου στον θρόνο, ότι ακολουθούσε τον Αλέξιο σ όλες τις μάχες ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του και ήταν σε συνεχή επιφυλακή για τυχόν δολοπλοκίες εναντίον του συζύγου της ³²

Η Ειρήνη σύμφωνα με τις περιγραφές της Αννας Κομνηνής ήταν ψηλή με μια υπέροχη αρμονία σε όλες της τις κινήσεις. Είχε πρασινογάλανα μάτια που γοήτευαν και έντονα κόκκινα μάγουλα που ξεχωρίζαν από μακριά. Ήταν ψυχρή, λιγομίλητη, απόμακρη και κοκκίνιζε εύκολα όταν έπρεπε να εμφανιστεί δημοσίως. Η μεγαλοψυχία της, όμως, η φιλανθρωπία της και η επιείκειά της ήταν στοιχεία του χαρακτήρα της και επιβεβαιώνονται από τη στάση που κράτησε στο θέμα των αδελφών Ανεμά. Μετά την αποκάλυψη της συνωμοσίας των αδελφών Ανεμά ο Αλέξιος κάρισε στη σύζυγό του το μέγαρο του πλούσιου Ιωάννη Σολομωντα, στον οποίο οι Ανεμάδες είχαν υποσχεθεί τον θρόνο σε περίπτωση που η συνωμοσία τους θα είχε αίσιο τέλος. Η Ειρήνη όχι μόνο έδωσε πίσω στον Σολομωντα το μέγαρο χωρίς να αφαιρέσει τίποτε από αυτό αλλά συμπόνεσε τις κόρες του Μικαήλ Ανεμά που την παρακαλούσαν για την αθώωση του πατέρα τους και με τις προσπάθειές της πέτυχε από τον Αλέξιο να μην τυφλωθεί ο Μικαήλ Ανεμάς ³³

Οι προσπάθειές της όμως να πείσει τον Αλέξιο να κρίσει αυτοκράτορα τον γαμπρό τους Νικηφόρο

³² Angeliki Laiou, "Observations on the Life and Ideology of Byzantine Women", BZ (1985) 73

³³ Polemis, *The Doukaí*, σ 71 και Βαρζός, *Γενεαλογία Κομνηνών*, Α , σ 101-103

Βρυέννιο σύζυγο της Αννας αντί για τον γιο τους Ιωάννη ήταν ανεπιτυχείς. Η στάση του Αλεξίου έκανε την Ειρήνη να εξοργιστεί με τον σύζυγό της λίγο πριν από τον θάνατό του. Ο θάνατος του Αλεξίου έφερε το τέλος της επιρροής της Ειρήνης στο παλάτι και στη διοίκηση της αυτοκρατορίας με αποτέλεσμα να αποσυρθεί ως μοναχή στη μονή της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης όπου και παρέμεινε εκεί μέχρι τον θάνατό της τον Φεβρουάριο του 1133.³⁴

Αρχικά η μονή της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης είχε ανακαινισθεί από την Ειρήνη για την κόρη της Ευδοκία και μετά τον θάνατο του Αλεξίου η Ειρήνη έκτισε στον περίβολο της μονής το ιδιαίτερο παλάτι της, στο οποίο ζούσαν μαζί της οι κόρες της και η εγγονή της Ειρήνη κόρη της Αννας.³⁵ Η Ειρήνη έδωσε στη μονή ένα αναλυτικό τυπικό και χάρισε μεγάλη περιουσία, που να καλύπτει τις ανάγκες της μοναχικής κοινότητας. Στη μονή είχαν το δικαίωμα να μονάσουν όλες οι γυναίκες απόγονοι της οικογενείας της Αν και η Ειρήνη χρειάστηκε να αγοράσει την μονή της Κελλαραίας για την ταφή των μοναστριών, στο τυπικό δίνει εντολές για την ταφή των γυναικών απογόνων της, που θα ήταν μοναχές, στον εξωνάρθηκα του καθολικού της μονής.³⁶

Η περήφανη αυτή αυτοκράτειρα που η ίδια υπογράφει στο τυπικό της μονής της Θεοτόκου της

³⁴ Βαρζός, Γενεαλογία Κομνηνών, Α, σ 104-106. Πληροφορίες για την ακριβή ημερομηνία του θανάτου της Ειρήνης βλέπε στην σημείωση 159, τόμος Α, σ 106. Ο Πολέμης αναφέρει ως ημερομηνία θανάτου την 11η Φεβρουαρίου 1123.

³⁵ ό π, σ 334

³⁶ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 372-373

Κεχαριτωμένης ως: **"Ειρήνη, έν Χριστώ τῷ θεῷ πιστή βασίλισσα ῥωμαίων, ἡ Δούκαινα"**³⁷, ενέπνευσε πολλούς συγγραφείς και ποιητές της εποχής της. Ήταν καλλιεργημένη και γνωριζε πολλά συγγράμματα φιλολογικού και θεολογικού περιεχομένου. Η ίδια όπως και ο Αλέξιος αρέσκονταν στο να διαβάζουν τους δύσκολους δογματικούς της εκκλησίας όπως το Μάξιμο τον Ομολογητή κ.ά. Μετά από δική της εντολή ο γαμβρός της Νικηφόρος Βρυέννιος έγραψε το έργο του Υψηλή Ιστορία και ο Ευθύμιος Ζυγαβηνός με δική της μεσολάβηση ανέλαβε με εντολή του Αλεξίου την εκπόνηση της Δογματικής Πανοπλίας. Πολλοί ήταν επίσης και οι λόγιοι της εποχής της που έκαναν αναφορές στην Ειρήνη. Ο αυλικός ποιητής Θεόδωρος Πρόδρομος σε ένα ποίημα του για τους γάμους ενός εγγονού της την αποκαλεί ως την αρίστη από όλες τις αυτοκρατόρισσες,³⁸ ο ίδιος, στον επιτάφιο της Θεοδώρας νύφης της Άννας Κομνηνής αναφέρει ότι η Ειρήνη ήταν ανωτερη από όλες τις βασίλισσες. Σε ένα επιθαλάμιο για τους γάμους των γιων της Άννας Κομνηνής αναφερόμενος στην Ειρήνη γράφει: **"τὴν ἱερὰν ταυτηνὶ βασιλῖδα, τὴν φερώνυμον Εἰρήνην, τὸν Δουκινὸν ὄρηκα"**³⁹. Τέλος ο ίδιος ο ποιητής την αποκαλεί ως αρχηγό του γένους των Δουκων και μεγίστη βασίλισσα του οίκου των Κομνηνων ενώ ένας άλλος σύγχρονός της ποιητής, ο γιατρός και φυσικός Νικόλαος Καλλικλής σε ένα του ποίημα για τη βασίλισσα Ειρήνη, την ανακηρύσσει λαμπτήρα των Δουκων.⁴⁰

³⁷ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 382

³⁸ PG, 133, 1077

³⁹ Ὁ.π., 133, 1400

⁴⁰ Polemis, The Doukai, σ 72 και Βαρζός, Γενεαλογία Κομνηνών, Α, σ 108-110

Ο Μιχαήλ Ιταλικός⁴¹ πνευματικός της Ειρήνης γράφει εγκωμιαστικά σχόλια για την αυτοκράτειρα εξαίροντας την φρόνηση την αρετή την ευγενική καταγωγή την σταθερότητα της γνώμης, την φυσική ομορφιά την σφριγηλότητα της σκέψης, την γενναιοδωρία και την φιλανθρωπία της. Είναι αξιόλογο να αναφερθεί ακόμη ότι δύο μεγάλοι σύγχρονοί της, ο Μανουήλ Στραβορωμανός και ο Γεωργιος Τορνίκης δεν παρέλειψαν να κάνουν εγκωμιαστικές αναφορές για την Ειρήνη⁴²

Η Ειρήνη Δούκαινα και ο Αλέξιος Κομνηνός απέκτησαν εννέα παιδιά τέσσερις γιους και πέντε κόρες: Άννα Κομνηνή Δούκαινα(1083-1148/55) Μαρία Κομνηνή (1085-1136) Ιωάννη Β Κομνηνό Δούκα (1087-1143), Ανδρόνικο Κομνηνό (1091-1130/31) Ισαάκιο Κομνηνό (1093-1152), Ευδοκία Κομνηνή (1094-1129), Θεοδωρα Κομνηνή (1096-1136), Μανουήλ Κομνηνό (1097-1097), και Ζωή Κομνηνή (1098-1098)⁴³

Μαρία Δούκαινα,

Η Μαρία Δούκαινα ήταν κόρη του Βούλγαρου Τρωιάνου και εγγονή του τσάρου της Βουλγαρίας Ιωάννη-Βλαδισλάβ και της τσαρίνας Μαρίας Σύμφωνα με τον Βρυέννιο η Μαρία ανήκε στους οίκους Κοντοστεφάνων, Αβαλλάντων και Φωκάδων. Ήταν γυναίκα εξαιρετικής ομορφιάς και ψυχικής καλλιέργειας⁴⁴. Παντρεύτηκε τον Ανδρόνικο Δούκα

⁴¹ M. Treu, "Michael Italikos", BZ 4(1895)8-10

⁴² Polemis, *The Doukai*, σ 73 και Βαρζός, *Γενεαλογία Κομνηνών*, Α', σ 110-11

⁴³ Polemis, *The Doukai*, σ 74 και Βαρζός, *Γενεαλογία Κομνηνών*, Α', σ 176-265

⁴⁴ Polemis, *The Doukai*, σ 58 και Βαρζός, *Γενεαλογία Κομνηνών*, Α', σ 88

γιο του καίσαρα Ιωάννη Δούκα και ανεψιό του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ι Δούκα(1059-1067) ο οποίος ανέβηκε στο θρόνο μετά την παραίτηση του Ισαακίου Κομνηνού⁴⁵ Μία από τις κόρες της ήταν και η Ειρήνη Δούκαινα σύζυγος του Αλεξίου Α Κομνηνού Τον 11ο αι ανακαίνισε την Μονή του Χριστού της Χώρας και έγινε μοναχή με το όνομα Ξένη⁴⁶

Μαρία Δούκαινα Κομνηνή Παλαιολογίνα Γλαβaina

Η Μαρία ήταν κόρη του Αλεξίου Φιλανθρωπινού ναυάρχου του Μιχαήλ Η Παλαιολόγου⁴⁷ Παντρεύτηκε τον Μιχαήλ Παλαιολόγο Ταρχανιωτη Γλαβά, πρωτοστράτορα και ανεψιό του Μιχαήλ Η⁴⁸ Η Μαρία με το γάμο αυτό απέκτησε τον τίτλο της πρωτοστρατόρισσας Ο Μιχαήλ Γλαβάς έγινε μοναχός με το όνομα Μακάριος και η Μαρία μοναχή με το όνομα Μάρθα Ήταν κτητόρισα της μονής της Θεοτόκου της Παμμακαρίστου και το 1310, μετά τον θάνατο του συζύγου της, ανακαίνισε το νεκρικό παρεκκλήσι της μονής στο οποίο και τον έθαψε Από τον γάμο της με τον Μιχαήλ, η Μαρία απέκτησε έξι παιδιά: τον Αλέξιο, τον Κωνσταντίνο, τον Γεωργιο τον Αγγελο την Άννα και τη Θεοδότη⁴⁹

⁴⁵ Polemis, *The Doukai*, σ 28-34

⁴⁶ *Τυπικό Κεχαριτωμένης*, σ 376

⁴⁷ Polemis, *The Doukai*, σ 163

⁴⁸ Averkius Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1259-1453*, (Amsterdam, 1962), σ 54 και Polemis, *The Doukai*, σ 121

⁴⁹ Papadopoulos, *Genealogie Palaiologen*, σ 14-15

Θεοδωρα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα Κομνηνή
Ραούλαινα

Η Θεοδωρα ήταν κόρη του Ιωάννη Καντακουζηνού Μεγάλου Δομεστικαρίου του στρατού της Νίκαιας και της Ειρήνης αδελφής του Μιχαήλ Η Παλαιολόγου⁵⁰ Γεννήθηκε το 1240 στην αυτοκρατορία της Νίκαιας κατά τη διάρκεια της λατινικής κυριαρχίας⁵¹ Το 1256 σύμφωνα με την επιθυμία του αυτοκράτορα Θεοδωρου Β Λάσκαρη, παντρεύτηκε τον Γεωργιο Μουζάλωνα, άνδρα ταπεινής καταγωγής που με τον γάμο αυτό απέκτησε τον τίτλο του πρωτοβεστιαρίου⁵²

Ο Γεωργιος Μουζάλωνας ήταν εκείνος που μετά τον θάνατο του αυτοκράτορα Θεοδωρου Β Λάσκαρη ανέλαβε την κηδεμονία του Ιωάννη Δ Λάσκαρη Η ανάθεση της κηδεμονίας του νεαρού αυτοκράτορα σε ένα άτομο ταπεινής καταγωγής δυσαρέστησε τις αριστοκρατικές οικογένειες της βυζαντινής κοινωνίας, μεταξύ των οποίων και την οικογένεια των Παλαιολόγων Εννέα μήνες μετά τον θάνατο του αυτοκράτορα, ο στρατός με πρόφαση ότι ο Μουζάλωνας επιβουλεύεται τη θέση του νεαρού Ιωάννη τον θανάτωσε και στην θέση του τοποθέτησε τον Μιχαήλ Παλαιολόγο Αν και ο Μιχαήλ φάνηκε αμέτοχος στη δολοφονία του Μουζάλωνα, ο θάνατός του ήταν το πρωτο βήμα για την κατάκτηση του βυζαντινού θρόνου⁵³

⁵⁰ Donald Nicol, "The Byzantine Family of Kantakouzenos", *DOS*(1968)16-19

⁵¹ Nicol, *The Byzantine Lady*, σ 33

⁵² Papadopoulos, *Genealogie Palaiologen*, σ 20, Nicol, *The Byzantine Lady*, σ 34 και Nicol, "Family of Kantakouzenos", σ 16

⁵³ Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ 1-9, (Αθήνα, 1930), τ 6, σ 73

Το 1261 λίγους μήνες μετά την δολοφονία του Μουζάλωνα η Θεοδωρα δέχθηκε την πρόταση του Μιχαήλ να παντρευτεί τον Ιωάννη Ραούλ Πετραλίφα πρωτοβεστιάριο, άτομο που βοήθησε τον Μιχαήλ να ανέβει στον αυτοκρατορικό θρόνο⁵⁴ Ο Ιωάννης Ραούλ είχε αριστοκρατική καταγωγή Ανήκε στις Νορμανδικές οικογένειες της νότιας Ιταλίας που κατά τον 12ο αι εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα και αφομοιωθηκαν με την βυζαντινή κοινωνία από τους γάμους τους με μέλη της βυζαντινής αριστοκρατίας⁵⁵

Με τον γάμο της αυτόν η Θεοδωρα απέκτησε τον τίτλο της πρωτοβεστιάρισσας τίτλο που κράτησε σ όλη την ζωή της και πρόσθεσε στο όνομά της τα ονόματα του συζύγου της που έδειχναν την αριστοκρατική του καταγωγή Είναι αναγκαίο εδώ να σημειωθεί η παρατήρηση του Nicol ότι δηλαδή η Θεοδωρα δεν χρησιμοποίησε ποτέ το όνομα του Μουζάλωνα γιατί η οικογένεια αυτή δεν είχε προσφέρει τίποτε το αξιόλογο στη βυζαντινή αριστοκρατία εκτός από ένα ασήμαντο πατριάρχη τον Νικόλαο Δ Μουζάλωνα (1147-1151)⁵⁶ Η Θεοδωρα αναφέρει με υπερφάνεια ότι ήταν ανεψιά του αυτοκράτορα των Ρωμαίων καταγόταν από τις οικογένειες των Καντακουζηνων, Αγγέλων, Δουκων Κομνηνων, Παλαιολόγων και ήταν σύζυγος του Ιωάννη Ραούλ Δούκα Κομνηνού Πετραλίφα⁵⁷

⁵⁴ Papadopoulos, *Genealogie Palaiologen*, σ 21 και Nicol, "Family of Kantakouzenos", σ 16

⁵⁵ Nicol, *The Byzantine Lady*, σ 36

⁵⁶ ό π , σ 36

⁵⁷ Βαρζός, *Γενεαλογία Κομνηνών*, Β σ 886 και σ 890

Ο ενεργός ρόλος της στην εκκλησιαστική έριδα που ξέσπασε στην αυτοκρατορία μετά τη Σύνοδο της Λυων έφερε τόσο αυτή όσο και τη μητέρα της Ειρήνη αδελφή του Μιχαήλ που ήταν μοναχή με το όνομα Ευλογία σε ρήξη με τον αυτοκράτορα. Το αποτέλεσμα της διαφωνίας τους αυτής ήταν η εξορία τους από την Κωνσταντινούπολη και ο περιορισμός τους στο κάστρο του Αγίου Γεωργίου στην παραλία της Μαύρης Θάλασσας. Στον κατάλογο των τιμωρηθέντων από τον αυτοκράτορα για τη σθεναρή αντίσταση που προέβαλαν στη Σύνοδο της Λυων τον οποίο έστειλε ο Μιχαήλ στον Πάπα Νικόλαο Γ', -γραμμένο στη λατινική-, αναφέρονται μεταξύ των άλλων και τα ονόματα των αδελφών Ραούλ, όπως επίσης της αδελφής του Ειρήνης και της ανεψιάς του Θεοδώρας⁵⁸

Μετά τον θάνατο του Μιχαήλ στις 11 Δεκεμβρίου του 1282,⁵⁹ η Θεοδώρα επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη και ζήτησε από τον νέο αυτοκράτορα την άδεια να ανακαινίσει μια κατεστραμμένη μονή. Η Θεοδώρα, που μετά τον θάνατο του συζύγου της είχε καρεί μοναχή με το όνομα Κυριακή και ζούσε με τη μητέρα της, έγινε η δεύτερη κτητόρισα της μονής αυτής. Ήταν αφιερωμένη στον άγιο Ανδρέα τον Κρήτα. Μέσα στην πουκία της μονής η Θεοδώρα αφοσιώθηκε στα θρησκευτικά της καθήκοντα και στη μελέτη κλασικών κειμένων. Είχε μία πλούσια βιβλιοθήκη και ο κοινωνικός της κύκλος αποτελούνταν από τους πλέον μορφωμένους άνδρες της εποχής της.

⁵⁸ Nicol, *The Byzantine Lady*, σ. 37-39

⁵⁹ Papadopoulos, *Genealogie Palaiologen*, σ. 3

Δυστυχώς καμία από τις επιστολές που έστειλε στους φίλους της, εκτός αυτών που έστειλε στον πνευματικό της, δεν έχουν διασωθεί. Οι φίλοι της όμως μιλούσαν με μεγάλη εκτίμηση για το ύφος της επιστολογραφίας της.

Μεταξύ των φίλων της Θεοδώρας ήταν και ο Μάξιμος Πλανούδης, ο Κωνσταντίνος Ακροπολίτης, ο Νικηφόρος Χούμνος και άλλοι. Από επιστολή του Πλανούδη προς τη Θεοδώρα γίνεται γνωστό ότι η Θεοδώρα είχε στην συλλογή της ένα χειρόγραφο σχετικό με την αρμονία, το οποίο ο Πλανούδης ήθελε να δανειστεί για να το συγκρίνει με το δικό του αντίγραφο. Ο Κωνσταντίνος Ακροπολίτης, ο οποίος κληρονόμησε από τον πατέρα του ένα αντίγραφο χειρογράφου μαθηματικών θεωρημάτων, συμβούλεψε τη Θεοδώρα για τα δικά της χειρόγραφα στο ίδιο θέμα. Ο Χούμνος ήταν αυτός που την συμβούλεψε για τα χειρόγραφα του Αριστοτέλη και μάλιστα από μία επιστολή του Χούμνου προς τη Θεοδώρα, προκύπτει ότι η Θεοδώρα ζήτησε από τον Χούμνο να δανειστεί το αντίγραφο του χειρογράφου του Αριστοτέλη Μετέωρα με τα σχόλια του Αλεξάνδρου της Αφροδισίας.⁶⁰

Ενας άλλος αξιόλογος και μορφωμένος φίλος της Θεοδώρας ήταν ο πνευματικός της Γεωργιος ο Κύπριος, και αργότερα πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος Β' (1283-1289).⁶¹ Ο Γρηγόριος και η Θεοδώρα είχαν τον ίδιο ενθουσιασμό και την ίδια αγάπη για την κλασική

⁶⁰ AG, Χούμνος, 91-93

⁶¹ Παπαρρηγόπουλος, Ιστορία, τ 5, σ 278

γραμματεία. Στις επιστολές του την αποκαλούσε μοναδικό του παιδί, κόρη του, ανωτερη από όλες τις γυναίκες της εποχής της και τη διαβεβαίωνε ότι προσευχόταν συνεχώς για την αύξηση της σοφίας της. Αναφέρει ότι η βιβλιοθήκη της ήταν μεγαλύτερη από τη δική του. Συζητούσαν για διάφορα θέματα, όπως μεθόδους για την αντιγραφή και το δέσιμο των χειρογράφων, για λεπτομέρειες των χειρογράφων του Δημοσθένη και του Αριστοτέλη, καθώς και για τα Ηθικά του Μεγάλου Βασιλείου.⁶²

Λίγα από τα γραπτά της Θεοδώρας που διασωθηκαν έχουν εκδοθεί. Έχουν διασωθεί τριάντα από τις επιστολές της, αλλά μόνο τρεις έχουν εκδοθεί ολοκληρωμένες. Η αξιόλογη και μοναδική μελέτη της περιγράφει τον βίο των αγίων του 9ου αι., Θεόδωρου και Θεοφάνους των Γραπτών. Πιθανότατα η Θεοδώρα επέλεξε να ασχοληθεί με τον βίο αυτών των αγίων, γιατί είχε κοινά χαρακτηριστικά με την ζωή των δικών της συγγενών που εκδιώχθηκαν και αυτοί για τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Οι αδελφοί Θεόδωρος και Θεοφάνης, γνωστοί και ως Γραπτοί, εκδιώχθηκαν από τον αυτοκράτορα Θεόφιλο (829-842) κατά την περίοδο της εικονομαχίας για την ορθόδοξη στάση τους. Η μελέτη αυτή ήταν μία μελέτη πίστης αλλά και συγχρόνως μία μελέτη επίδειξης των γνώσεων της Θεοδώρας στη θρησκευτική και κλασική γραμματολογία. Στην μελέτη της η Θεοδώρα παραπέμπει στις Γραφές, σε αγιολογικά κείμενα καθώς επίσης και στους κλασσικούς συγγραφείς Όμηρο, Ησίοδο, Διογένη

⁶² Nicol, *The Byzantine Lady*, σ 43

τον Λαέρτιο, Διονύσιο Αλικαρνασσέα, Ευριππίδη και Στράβωνα ⁶³

Δύο είναι τα γνωστά χειρόγραφα που η ίδια η Θεοδωρα αντέγραψε. Το ένα είναι το αντίγραφο των Λόγων του Αιλίου Αριστείδη, ⁶⁴ που βρίσκεται στην βιβλιοθήκη του Βατικανού (Vat gr 1899). Στο χειρόγραφο υπάρχει αφιέρωση στη Θεοδώρα οκτώ δωδεκασύλλαβων στίχων στους οποίους αναφέρεται ότι το χειρόγραφο αυτό του Αριστείδη αντιγράφηκε με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια από τη Θεοδωρα, την κόρη της αδελφής του αυτοκράτορα της Νέας Ρώμης, Καντακουζηνής, συγγενούς των οικογενειών των Αγγέλων, Δουκών και Παλαιολόγων και συζύγου του πρωτοβεστιάριου Ιωάννη Ραούλ Δούκα Κομνηνού. Αν και ενδέχεται η αφιέρωση να είναι γραμμένη από άλλο άτομο, το κείμενο είναι σίγουρα γραμμένο από την ίδια την Θεοδωρα ⁶⁵

Το άλλο γνωστό χειρόγραφο της Θεοδωρας είναι το αντίγραφο του Υπομνήματος του Σιμπλικίου στην Φυσική του Αριστοτέλη που βρίσκεται στο ιστορικό μουσείο της Μόσχας. Όπως και το προηγούμενο φέρει αφιέρωση από οκτώ δωδεκασύλλαβους στίχους στην καλλιγράφο ανεψιά του αυτοκράτορα τη Θεοδωρα που καταγόταν από

⁶³ Nicol, *The Byzantine Lady*, σ. 45

⁶⁴ Ο π. Ο Έλληνας ρήτορας του 2ου μετά Χριστόν αι., Αριστείδης ήταν ο αγαπημένος συγγραφέας των βυζαντινών επιστημόνων και χρησιμοποιούνταν ως παράδειγμα Ελληνικής πεζογραφίας.

⁶⁵ Pavius Canart, *Codices Vaticani Graeci. Codices 1745-1962*, (Bibliotheca Vaticana, 1970) τ. 1, σ. 578-581

" και την 'Αριστείδου (δὲ) τίνδε τὴν βίβλον
γραφεῖσαν ἴσθι παρὰ τῆς Θεοδώρας
καλῶς εἰς ἄκρον γνησίως ἐσκεμμένην
'Ρώμης νέας ἀνακτο(ς) ἀδελφῆς τέκος
Κάντακουζην(ῆς) ἐξ ἀνάκτων Ἀγγέλω(ν)
Δουκῶν φρεΐσης Παλαιολόγ(ων) φύλης
Ραούλ δάμαρτος Δούκα καρτιωνύμου
Κομνηνοφουῶς πρωτοβεστιάριου "

τις οικογένειες των Δουκών, Κομνηνών Παλαιολόγων και ήταν σύζυγος του Ιωάννη Ραούλ⁶⁶

Η Θεοδώρα πέθανε στις 6 Δεκεμβρίου του 1300⁶⁷ Σε ένα χειρόγραφο με έργα του Θουκυδίδη που ανήκε στον Μάξιμο Πλανούδη, αναγράφεται η ώρα, η ημέρα και το έτος του θανάτου της⁶⁸

Απέκτησε δύο κόρες από τον γάμο της με τον Ιωάννη Ραούλ, την Ειρήνη Ραούλαινα Κομνηνή Παλαιολογίνα που το 1290 έγινε σύζυγος του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου Πορφυρογέννητου, γιου του Μικαήλ Θ και την Άννα Κομνηνή Ραούλαινα Στρατηγοπούλινα⁶⁹

Θεοδώρα Δούκαινα Κομνηνή Παλαιολογίνα

Η Θεοδώρα γεννήθηκε γύρω στα 1240 και ήταν η μοναδική απόγονος του Ιωάννη Κομνηνού Αγγέλου Καντακουζηνού και της Ειρήνης Δούκαινας Αγγελίνας Κομνηνής Παλαιολογίνας⁷⁰ Η προσωπογραφία της δείχνει μία γυναίκα με πολύ εκφραστικό πρόσωπο, τοξωτά φρύδια μικρά χείλη και μεγάλο πηγούνι⁷¹

Το 1253 η Θεοδώρα παντρεύτηκε τον Μικαήλ Παλαιολόγο έξοχο στρατηγό της αυτοκρατορίας Με τον πρόωρο θάνατο του αυτοκράτορα Θεόδωρου Β

⁶⁶ Nicol, *The Byzantine Lady*, σ 47

⁶⁷ Papadopoulos, *Genealogie Palaiologen*, σ 21 και Nicol, *Family of Kantakouzenos*, σ 18

⁶⁸ Nicol, *The Byzantine Lady*, σ 45

⁶⁹ Βαρζός, *Γενεαλογία Κομνηνών*, Β σ 889 και Nicol, *Family of Kantakouzenos*, σ 18

⁷⁰ Βαρζός, *Γενεαλογία Κομνηνών*, Β σ 886, σ 884 και σ 891 και Polemis, *The Doukai*, σ 109

⁷¹ Agnes Basilikopoulou, *Monachisme L'égalité Totale des Sexes Women in Byzantine Monasticism*, *Women and Byzantine Monasticism*, Jacques Y Perreault, εκδ, (Αθήνα, 1991), σ 31

Λάσκαρη το 1258 και ύστερα από την δολοφονία του Γεωργίου Μουζάλωνα, ο Μιχαήλ Παλαιολόγος ανέλαβε την κηδεμονία του νεαρού Ιωάννη Δ Λάσκαρη Το 1259 ο Μιχαήλ στέφθηκε αυτοκράτορας μαζί με τον Ιωάννη Αν και όπως επισημαίνει η Talbot, ο Παχυμέρης δεν αναφέρει την στέψη της Θεοδώρας μαζί με εκείνη του Ιωάννη και του Μιχαήλ, όμως αυτό είναι σχεδόν βέβαιο από την αναφορά του Παχυμέρη, : **"οί τὸ στέφος δεξάμενοι"** ⁷² Το 1261 με την απελευθέρωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Λατίνους, ο Μιχαήλ στέφθηκε αυτοκράτορας στην Αγία Σοφία από τον πατριάρχη Αρσένιο ⁷³ Η στέψη της Θεοδώρας μαζί με τον Μιχαήλ θεωρείται μάλλον σίγουρη ⁷⁴

Ο πολιτικός ρόλος της Θεοδώρας δεν είναι γνωστός Το 1269 πήρε ενεργό μέρος στις διαπραγματεύσεις για τον γάμο της κόρης της Άννας με τον Στέφανο Μιλιούτιν γιο του Στεφάνου Α Ούρεση, γιατί ανησυχούσε για την ασφάλεια της κόρης της Οι διαπραγματεύσεις τελικά απέτυχαν και η Άννα παντρεύτηκε το 1278 με τον Δημήτριο-Μιχαήλ Κουτρούλη, γιο του Μιχαήλ Β Κομνηνού Δεσπότη της Ηπείρου Το 1279 αναμείχθηκε ξανά στις διαπραγματεύσεις του γάμου της κόρης της Ειρήνης με τον Ιωάννη Γ Ασάν της Βουλγαρίας Σύμφωνα με τον Παχυμέρη ο γάμος της Ειρήνης ήταν μακρύς και η Ειρήνη απέκτησε δέκα παιδιά και πέθανε στην Βουλγαρία το 1328 ⁷⁵

⁷² Alice-Mary Talbot, *Empress Theodora Palaiologina, Wife of Michael VIII*, *DOP* 46(1992)295-296

⁷³ Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία*, τ 6, σ 116-117

⁷⁴ Talbot, *Empress Theodora*, σ 295-296

⁷⁵ ό π , σ 296

Οι παρακλήσεις της Θεοδώρας όμως δεν εισακούσθηκαν στο θέμα της εξορίας του Ιωάννη. Ο Μιχαήλ εξόρισε τον πνευματικό της Θεοδώρας Ιωάννη το 1275 γιατί δεν συμμορφώθηκε με τις αποφάσεις της Συνόδου της Λυών.⁷⁶

Μετά τον θάνατο του Μιχαήλ το 1282, ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος απέρριψε τις αποφάσεις της Συνόδου της Λυών. Το 1283 η Θεοδώρα κλήθηκε στην πρώτη Σύνοδο των Βλαχαιρνων να αποκηρύξει τη Σύνοδο της Λυών να ομολογήσει πίστη στην ορθοδοξία και να δεχθεί ότι δεν θα επιτρεπόταν ποτέ να ταφεί η σορός του Μιχαήλ σύμφωνα με το ορθόδοξο τυπικό σε ορθόδοξο ναό ή μονή. Στη Σύνοδο των Βλαχαιρνων η Θεοδώρα δήλωσε ότι δεν ήταν σε θέση να αντιληφθεί τη σοβαρότητα της Συνόδου της Λυών ούτε και τις επιπτώσεις που είχε στις ψυχές των υπηκόων της αυτοκρατορίας. Αυτή η ομολογία, εκδόθηκε σε χρυσόβουλλο και η Θεοδώρα το επικύρωσε **"διὰ οίκειοχείρου σταυροῦ"** στην αρχή του εγγράφου.⁷⁷ Σε αντάλλαγμα το όνομα της Θεοδώρας θα συμπεριλαμβανόταν στα δίπτυχα και θα μνημονευόταν και πάλι κατά τη διάρκεια της θείας λειτουργίας.⁷⁸

Η στάση της Θεοδώρας στη Σύνοδο της Λυών δεν έχει διευκρινισθεί. Ο συγγραφέας του 15ου αι. Ιωάννης Ευγενικός αποκαλεί την Θεοδώρα αγία και

⁷⁶ Talbot, "Empress Theodora", σ. 297

⁷⁷ ό π, σ. 298. Σύμφωνα με την Talbot έχουν διασωθεί πολλά αντίγραφα αυτού του χειρογράφου, σ. ένα από αυτά που βρίσκεται στην Μαδρίτη υπάρχει η σημείωση που αναφέρει ότι η χρυσή σφραγίδα στο χρυσόβουλλο απεικόνιζε από την μία πλευρά την Θεοτόκο και τον Χριστό και από την άλλη την Θεοδώρα. Εδώ επίσης θα πρέπει να αναφερθεί ότι αυτό το χρυσόβουλλο ήταν και το μοναδικό που εξέδωσε η Θεοδώρα.

⁷⁸ ό π

αναφέρει ότι η φιλική στάση του Ανδρονίκου Β απέναντι στην εκκλησία και η πολιτική την οποία ακολούθησε στα εκκλησιαστικά ζητήματα ήταν αποτέλεσμα της επιρροής της Θεοδώρας ⁷⁹

Στο τέλος του 13 αι., η Θεοδώρα ανακαίνισε τη μονή της Θεοτόκου του Λιβός και πρόσθεσε το παρεκκλήσι του Ιωάννη του Βαπτιστή στο καθολικό της μονής για να χρησιμοποιηθεί ως νεκρικό παρεκκλήσι της οικογενείας της και πρόσθεσε επίσης νοσοκομείο ⁸⁰. Στη μονή αυτή η Θεοδώρα έγινε μοναχή μετά τον θάνατο του Μιχαήλ. Το τυπικό της μονής διασωζεται και έχει εκδοθεί από τον Delehaye. Μέρος του τυπικού της μονής της Θεοτόκου του Λιβός είναι και το τυπικό της μονής των Αγίων Αναργύρων. Η Θεοδώρα χάρισε στη μονή μεγάλη περιουσία που προερχόταν από την οικογενειακή της περιουσία και από δώρα του γιού της Ανδρονίκου Β. Επίσης αξιόλογη περιουσία χάρισε στη μονή της Θεοδώρας και η μητέρα της Ειρήνη, που είχε καρεί μοναχή με το όνομα Ευδοκία ⁸¹. Η Θεοδώρα ενδιαφέρθηκε για τη διατήρηση και την αντιγραφή χειρογράφων και πολλοί ερευνητές που ασχολήθηκαν με τα χειρόγραφα του λεγομένου "ατελιέ της Παλαιολογίνας" αποδίδουν τη συλλογή αυτή των χειρογράφων στη Θεοδώρα μια που η ίδια ως αυτοκράτειρα και ως σύζυγος του ιδρυτή της Παλαιολόγειας δυναστείας θα είχε κάθε δικαίωμα να χρησιμοποιεί το μονόγραμμα "Π". Το μόνο όμως

⁷⁹ Talbot, *Empress Theodora*, σ 297

⁸⁰ Jenny Albani, *Female Burials of the Late Byzantine Period in Monasteries, Women and Byzantine Monasticism*, Jacques Y Perreault, εκδ., (Αθήνα, 1991), σ 113

⁸¹ *Τυπικό Λιβός*, σ 130-134, σχετικά με την περιουσία της μονής της Θεοτόκου του Λιβός και *Τυπικό Αγίων Αναργύρων*, σ 138, σχετικά με την περιουσία της μονής των Αγίων Αναργύρων

χειρόγραφο που σίγουρα μπορεί να αποδοθεί στη Θεοδωρα είναι το τυπικό της μονής της Θεοτόκου του Λιβός και των Αγίων Αναργύρων⁸²

Η Θεοδωρα αρρωστήσε στις 25 Φεβρουαρίου το 1303⁸³ και πέθανε μερικές μέρες αργότερα στις 4 Μαρτίου⁸⁴ Τάφηκε στο μνήμα που είχε η ίδια προετοιμάσει στο νεκρικό παρεκκλήσι του αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή στη μονή της Θεοτόκου του Λιβός, που μόλις είχε ανακαινίσει⁸⁵

Ο επικήδειος εκφωνήθηκε από τον Θεόδωρο Μετοχίτη, το Μέγα λογοθέτη του Ανδρονίκου Β Σύμφωνα με την Talbot, το κείμενο του επικήδειου **Μουφδιά επί τη βασιλίδι Θεοδώρα τη του βασιλέως μητρί** έχει διασωθεί στο Vindob Phil Gr 95, 179r-189r⁸⁶ Στον επικήδειο, ο Μετοχίτης θρηνεί για το χαμό της Θεοδωρας την οποία επαινεί γενικά χωρίς όμως να δίνει συγκεκριμένες πληροφορίες για το άτομό της Αναφέρει το γεγονός ότι η Θεοδωρα έγινε μοναχή λίγο πριν από το θάνατό της ότι είχε η ίδια προετοιμάσει το μνήμα της και ότι ήταν κτητόρισα πολλων μονων Ο επικήδειος του Μετοχίτη συμφωνεί απόλυτα με τη διήγηση του Παχυμέρη σχετικά με το τελετουργικό της κηδείας που ακολουθήθηκε Ο Ανδρόνικος Β , οργάνωσε μία λαμπρή κηδεία για την μητέρα του όπου πήραν μέρος πολλοί επίσημοι και κράτησε αρκετές ημέρες Τη σορό της

⁸² Talbot, *Empress Theodora*, σ 301-302 και Nicol, *The Byzantine Lady*, σ 45-46, για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη συλλογή των χειρογράφων της Παλαιολογίνας και πιά Παλαιολογίνα ήταν υπεύθυνη για την παραγωγή τους

⁸³ Talbot, *Empress Theodora*, σ 302

⁸⁴ Papadopoulos, *Genealogie Palaiologen*, σ 4

⁸⁵ *Τυπικό Λιβός*, σ 130

⁸⁶ Talbot, "Empress Theodora", σ 297

Θεοδώρας αν και ο καιρός ήταν πολύ άσχημος την ημέρα της κηδείας περιέφεραν στους δρόμους της Κωνσταντινουπόλεως και στη συνέχεια έθαψαν στη μονή της Θεοτόκου του Λιβός⁸⁷

Η Θεοδωρα απέκτησε με τον Μιχαήλ επτά παιδιά Τον Εμμανουήλ, που πέθανε σε βρεφική ηλικία (1254-1257) τον Ανδρόνικο, τον μετέπειτα αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β Παλαιολόγο που γεννήθηκε το 1258 βασίλευσε από το 1382 έως το 1328 και το 1332 έγινε μοναχός με το όνομα Αντωνιος, την Ειρήνη που γεννήθηκε το 1260 και πέθανε γύρω στα 1328, τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο που γεννήθηκε το 1261 και το 1306 έγινε μοναχός με το όνομα Αθανάσιος, τον Θεόδωρο που γεννήθηκε το 1263, την Άννα και την Ευδοκία των οποίων οι ημερομηνίες γεννήσεως και θανάτου τους δεν μπορούν να προσδιοριστούν⁸⁸

Θεοδωρα Παλαιολογίνα Συναδηνή

Η Θεοδωρα γεννήθηκε το 1268⁸⁹ και ήταν κόρη του σεβαστοκράτορα Κωνσταντίνου Κομνηνού Παλαιολόγου αδελφού του Μιχαήλ Η και της Ειρήνης Κομνηνής Βράναινας Παλαιολογίνας Ο Ιωάννης Κομνηνός Δούκας Συναδηνός και μέγας στρατοπεδάρχης ήταν σύζυγός της⁹⁰

⁸⁷ Talbot, *Empress Theodora*, σ 302-303

⁸⁸ Papadopoulos, *Genealogie Palaiologen*, σ 4

⁸⁹ ό π , σ 9

⁹⁰ Delehaye, 'Deux Typica', σ 12-13 και Papadopoulos, *Genealogie Palaiologen*, σ 9 Ο πατέρας της Θεοδώρας έγινε μοναχός με το όνομα Καλλίνικος, η μητέρα της μοναχή με το όνομα Μαρία και η οποία πέθανε το 1271 και ο σύζυγός της μοναχός με το όνομα Ιωακείμ

Η Θεοδωρα ανακαίνισε και ίδρυσε τη μονή της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος το τυπικό της οποίας έχει διασωθεί και είναι αναλυτικότερο. Στο τυπικό η Θεοδωρα αναφέρει ότι ανακαίνισε τη μονή της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος για χάρη της κόρης της ⁹¹. Η κόρη στην οποία αναφέρεται η Θεοδωρα είναι η Ευφροσύνη μοναχή Κομνηνή Δούκαινα Παλαιολογίνα ⁹². Στη μονή αυτή η Θεοδωρα έγινε μοναχή με το όνομα Θεοδούλη ⁹³.

Δεν ήταν όμως οι μόνοι λόγοι για τους οποίους η Θεοδωρα ανακαίνισε τη μονή. Ήταν ένα είδος ευχαριστίας προς τον Θεό για τα άφθονα αγαθά που της προσέφερε από τη γέννησή της. Της χάρισε δόξα, αξιώματα, πλούτο και ευγενική καταγωγή. Ο πατέρας της ήταν Παλαιολόγος και είχε τον τίτλο του σεβαστοκράτορα, και η μητέρα της καταγόταν από την ένδοξη οικογένεια των Βρανών. Αν και οι δύο γονείς της πέθαναν σε νεαρή ηλικία η Θεοδωρα είχε την τύχη να μεγαλώσει στα χέρια του θείου της και αυτοκράτορα και να γίνει σύζυγος ενός από τους πλέον γνωστούς αριστοκράτες της βυζαντινής κοινωνίας απόγονο των Κομνηνών και των Συναδηνών ⁹⁴.

Η μονή χρησιμοποιούνταν ως τόπος καταφυγής των συγγενών- γυναικών της κτητόρισσας οι οποίες θα αποφάσιζαν να εγκαταλείψουν την κοσμική ζωή. Ήταν επίσης τόπος ταφής των μελών της.

⁹¹ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 22 "τῆς ἐμοῦ φιλιότης καὶ γνησιωτάτης ἐμοῦ θυγατρὸς ἦν καὶ ἀφιέρωσα μόνον οὐκ ἐκ σπαργάνων ἦν καὶ ἀπ' αὐτῆς σχεδὸν τῆς γεννήσεως τῆ παναγία παρθένω καὶ Θεοτόκῳ μου ἀνατέθεικα "

⁹² ὁ π, σ 14

⁹³ ὁ π, σ 14

⁹⁴ ὁ π, σ 23-24

οικογενείας της κτητόρισσας Στο τυπικό αναφέρονται τα μνημόσυνα τα οποία οι μοναχές ήταν υποχρεωμένες να τελούν στις συγκεκριμένες ημερομηνίες ακολουθώντας συγκεκριμένο τελετουργικό για κάθε μέλος της οικογενείας της κτητόρισσας ⁹⁵ Αργότερα η Θεοδωρα συμπλήρωσε στο τυπικό τα ονόματα εννέα συγγενων της, που πιθανότατα να πέθαναν μετά την έκδοση του αρχικού τυπικού, και έδινε εντολές για την τέλεση μνημοσύνων υπέρ της σωτηρίας των ψυχων τους ⁹⁶ Η Θεοδωρα παρέλειψε όμως να συμπεριλάβει στο τυπικό διατάξεις σύμφωνα με τις οποίες θα τελούνταν μνημόσυνα για τις μοναχές της μονής και τους συγγενείς τους Μετά τον θάνατό της, η κόρη της Εφροσύνη πρόσθεσε στο τυπικό ένα παράρτημα με εντολές για την τέλεση μνημοσύνων υπέρ των ψυχων των μοναστριων της μονής και των συγγενων τους ⁹⁷

Στο τυπικό αναφέρονται ονομαστικά όλοι όσοι έκαναν δωρεά στη μονή Η Θεοδωρα αν και κράτησε μέρος της περιουσίας της για τις ανάγκες της κόρης της που η υγεία της ήταν κακή, δωρίσε στη μονή πολύ μεγάλη περιουσία που περιελάμβανε αμπέλια καλλιεργήσιμη γη όπως και ολόκληρα χωριά ⁹⁸ Περιουσία επίσης χάρισαν στη μονή και άλλα μέλη της οικογένειας της Θεοδωρας όπως η μητέρα της ο γιος της και η γυναίκα του ο αδελφός της και η γυναίκα του καθώς και οι εγγονές της

⁹⁵ Τυπικό της Βεβαίας Ελπίδος, σ 80-94

⁹⁶ ό π, σ 91-94

⁹⁷ ό π, σ 98-100

⁹⁸ Λαίου, *Observations on Byzantine Women*, σ 73

Η ακριβής ημερομηνία του θανάτου της Θεοδώρας δεν είναι γνωστή. Απέκτησε τρία παιδιά τον Ιωάννη Κομνηνό Δούκα Συναδηνό μέγα κονόσταυλο τον Θεόδωρο Κομνηνό Δούκα Συναδηνό, πρωτοστράτορα, που γεννήθηκε το 1338 και τη μοναχή Ευφροσύνη Κομνηνή Δούκαινα Παλαιολογίνα⁹⁹

Μαρία Παλαιολογίνα

Η Μαρία Παλαιολογίνα, Δέσποινα των Μογγόλων, ήταν κόρη του Μιχαήλ Η Παλαιολόγου και μιας Μαρίας Διπλοβαταζίνας. Η Μαρία στάλθηκε από τον πατέρα της νύφη στον Μογγόλο βασιλιά Χουλάγγου¹⁰⁰

Όταν η Μαρία έφτασε στον προορισμό της παντρεύτηκε το 1265 τον Αμπαγγού γιό του Χουλάγγου, γιατί ο Χουλάγγου είχε πεθάνει πριν την άφιξη της Μαρίας¹⁰¹. Από την ημερομηνία του γάμου της είναι δυνατόν να προσδιοριστεί και η ημερομηνία της γεννήσεως της γύρω στο 1253 τη χρονιά που ο Μιχαήλ παντρεύτηκε με τη Θεοδώρα¹⁰²

Μετά τον θάνατο του Αμπαγγού το 1285 η Μαρία επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη, όπου ο Μιχαήλ την πίεζε να παντρευτεί με έναν άλλο Μογγόλο

⁹⁹ Παπαδόπουλος, *Genealogie Palaiologen*, σ 9

¹⁰⁰ V Laurent, *George Pachymere Histoire Romaine*, PLE, 5(1994), σ 72. Ο Χουλάγγου ήταν χάνος των Τατάρων από το 1251 έως το 1265

¹⁰¹ Talbot, *Empress Theodora*, σ 296

¹⁰² Ο Μιχαήλ είχε και μία άλλη κόρη, την Ευφροσύνη, της οποίας η μητέρα και η ημερομηνία γεννήσεως είναι άγνωστες. Την Ευφροσύνη ο Μιχαήλ την έστειλε για νύφη το 1269 σε έναν άλλο Μογγόλο βασιλιά, τον Νουγκάου. Η εξωτερική πολιτική του Μιχαήλ, να δημιουργεί συμμαχίες με τους γειτονικούς λαούς μέσω γάμων ήταν μία πολιτική την οποία ακολούθησαν και οι διάδοχοί του. Ο αυτοκράτορας ο οποίος είχε κόρες ή αδελφές για να χρησιμοποιηθούν σαν πόνια στην σκακιέρα της πολιτικής στρατηγικής ήταν σε πλεονεκτική θέση. Οι πρώτες που θα δίνονταν νύφες στους γείτονες βασιλείς χάριν πολιτικών συμφερόντων ήταν οι νόθες κόρες των αυτοκρατόρων.

βασιλιά το όνομα του οποίου φαίνεται να ήταν Χαρμπαντάν ¹⁰³ Δεν είναι γνωστό εάν τελικά η Μαρία παντρεύτηκε τον Χαρμπαντάν Το 1282 η Μαρία αγόρασε μία έκταση στην Κωνσταντινούπολη που περιελάμβανε και τον ναό της Θεοτόκου της Παναγιωτίσσης Η Μαρία ανακαίνισε τον ναό έκτισε κελιά και ίδρυσε μία γυναικεία μονή στην οποία χάρισε μεγάλη περιουσία και έγινε η ίδια μοναχή με το όνομα Μάρθα

Η Μαρία-Μάρθα πέθανε το 1308 ¹⁰⁴ Απέκτησε με τον Αρπαγγού ή Αρπαγγά μία κόρη τη Θεοδώρα Αραχαντούλ, σύζυγο του Ισαάκ Ε Παλαιολόγου Ασάν ¹⁰⁵

Μαρία Δούκαινα Αγγελίνα Κομνηνή Παλαιολογίνα

Η Μαρία γεννήθηκε γύρω στο 1214/1216 Ήταν κόρη του Ανδρονίκου Δούκα Κομνηνού Παλαιολόγου και της Θεοδώρας Παλαιολογίνας Δούκαινας Αγγελίνας Κομνηνής και αδελφή του Μιχαήλ Η Παλαιολόγου Το 1237, παντρεύτηκε το Νικηφόρο Ταρκανειωτη ¹⁰⁶

¹⁰³ Papadopoulos, *Genealogie Palaiologen*, σ 33-34

¹⁰⁴ Υπάρχει ένα πρόβλημα ταύτισης γεγονότων και ημερομηνιών ύστερα από το 1280 Έτσι ενώ ο Παπαδόπουλος στο γενεολογικό δένδρο του Μιχαήλ Η και της Θεοδώρας αναφέρει ότι ο γάμος της Μαρίας με τον Αρπαγγού ή Αρπαγγά χρονολογείται από το 1265-1285, στο σύντομο βιογραφικό της Μαρίας αναφέρει ότι το 1281 έγινε μοναχή στη μονή των Μουγγουλιών στην Κωνσταντινούπολη Αυτή η ημερομηνία συμφωνεί με αυτή του Αθανασίου Πάλιουρα, επιμ έκδοσης, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία*, (Γενεύη, 1989), σ 179, όπου πληροφορεί ότι η Μαρία ίδρυσε μία γυναικεία μονή στην Κωνσταντινούπολη γύρω στα 1282 Ίσως λοιπόν ο γάμος της Μαρίας κράτησε από το 1265 έως το 1280 Η άλλη ημερομηνία η οποία δεν ταυτίζεται με τα γεγονότα είναι αυτή, αν και με ερωτηματικό, που σχετίζεται με τον δεύτερο γάμο της Μαρίας με τον Χαρμπαντάν Πάλι στο γενεολογικό δένδρο του Μιχαήλ Η και της Θεοδώρας, ο Παπαδόπουλος αναφέρει ως ημερομηνία δεύτερου γάμου της Μαρίας με τον Χαρμπαντάν το 1307 Σχεδόν αδύνατο εφ όσον η Μαρία πέθανε το 1308 και ήταν ήδη μοναχή από το 1281-82 Είναι ασφαλές λοιπόν να συμπεράνει κανείς ότι η Μαρία μετά την επιστροφή της στην Κωνσταντινούπολη δεν δέχθηκε την πρόταση του Μιχαήλ να παντρευτεί τον Χαρμπαντάν και έγινε μοναχή

¹⁰⁵ Papadopoulos, *Genealogie Palaiologen*, σ 34

¹⁰⁶ Papadopoulos, *Genealogie Palaiologen*, σ 13-14, και Βαρζός, *Γενεαλογία Κομνηνών*, Β σ 891

Στα τέλη του 13ου αι , ανακαίνισε μία μονή στην οποία έδωσε το όνομα της και έγινε εκεί μοναχή με το όνομα Μάρθα Από τη μονή της Κυρα-Μάρθας δεν διασωθηκε τίποτα

Ειρήνη-Ευλογία Χούμναινα Παλαιολογίνα

Η Ειρήνη γεννήθηκε το 1291 και ήταν η δεύτερη από τις δύο κόρες του Νικηφόρου Χούμνου ¹⁰⁷ Λίγα είναι γνωστά για τη μητέρα της, ενώ ο πατέρας της ήταν πολύ γνωστός και αξιόλογος λόγιος. Εφτασε στο αξίωμα του γραμματέα του Κανικλείου και το 1295 έγινε πρωθυπουργός του Ανδρονίκου Β Παλαιολόγου ¹⁰⁸ Από το 1309 έως το 1310, ο Νικηφόρος Χούμνος διετέλεσε κυβερνήτης της Θεσσαλονίκης όπου η οικογένειά του κατείχε μεγάλη κτηματική περιουσία ¹⁰⁹ Ο Νικηφόρος Χούμνος και η σύζυγός επιθυμούσαν να παντρεύουν την Ειρήνη αφού η μεγαλύτερή τους κόρη είχε ήδη καρεί μοναχή. Η οικονομική και κοινωνική τους θέση τους επέτρεπαν να αναζητούν σύζυγο για την Ειρήνη στην υψηλή αριστοκρατία, ποτέ όμως δεν μπορούσαν να φανταστούν ότι η Ειρήνη θα μπορούσε να παντρευτεί με μέλος της αυτοκρατορικής οικογενείας. Ο ίδιος ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος έκανε πρόταση στον πρωθυπουργό του να παντρευτεί η Ειρήνη τον ανεψιό του Αλέξιο Β αυτοκράτορα της Τραπεζούντας. Ο Αλέξιος όμως είχε ήδη αποφασίσει να παντρευτεί μία

¹⁰⁷ Angela Hero, Irene-Eulogia Choumnaina Abbess of the Convent of Philanthropos Soter in Constantinople, BZ 9(1984) 119-120

¹⁰⁸ Papadopoulos, Genealogie der Palaiologen, σ 38-39

¹⁰⁹ V Laurent, Une princesse byzantine au cloître", EO, 28(1929)37 και PG, 140, 1484

πριγκίπισσα της Γεωργίας και η πρόταση του Ανδρονίκου δεν είχε το επιθυμητό τέλος ¹¹⁰

Όταν το 1303 η Ειρήνη έγινε δωδεκα χρονων ο αυτοκράτορας πρότεινε στον Χούμνο να γίνει η Ειρήνη σύζυγος του γιου του και Δεσπότη Ιωάννη Παρά τις αντιρρήσεις της αυτοκρατόρισσας και μητέρας του Ιωάννη Γιολάντας του Μοντφερράτου, γνωστής και ως Ειρήνης Παλαιολογίνας, ¹¹¹ ο γάμος έγινε. Ήταν ένας ευτυχισμένος γάμος, ο οποίος όμως κράτησε μόνο τέσσερα χρόνια, γιατί το 1307 ο Ιωάννης πέθανε ξαφνικά αφήνοντας την Ειρήνη μόλις δεκαέξι χρονων ¹¹². Ο ξαφνικός θάνατος του Ιωάννη συνέτριψε την Ειρήνη η οποία αποφάσισε παρά τη διαφωνία των γονέων της να γίνει μοναχή ¹¹³. Ένας οικογενειακός φίλος ο μητροπολίτης Φιλαδελφίας Θεόληπτος επηρέασε την Ειρήνη στην απόφασή της αυτή.

Με την βοήθειά του μοίρασε ένα μέρος της τεράστιας περιουσίας της σε φτωχούς και αιχμαλωτους πολέμου και με ένα άλλο μέρος ανακαίνισε τη μονή του Φιλανθρωπου Σωτήρος στην Κωνσταντινούπολη στην οποία και έγινε ηγουμένη με το όνομα Ευλογία ¹¹⁴. Ο ίδιος ο Θεόληπτος έκανε την κουρά της Ειρήνης και ήταν ο πνευματικός της που την καθοδηγούσε με τις επιστολές του για δεκατέσσερα χρόνια.

¹¹⁰ Hero, "Irene-Eulogia Choumnaina", σ 119-122

¹¹¹ Laiou, "Observations on Byzantine Women", σ 72

¹¹² Nicol, *The Byzantine Lady*, σ 60-61 και Hero, *Choumnaina*, σ 119-122

¹¹³ Sofie Stavrou, "Nicephore Choumnos Lettres", PLE, σ 121-124 και AG, Χούμνος, I, 293-305

¹¹⁴ Hero, "Choumnaina", σ 119-122

Εχουν διασωθεί ένα μικρό μέρος του τυπικού της μονής και πέντε από τις επιστολές του Θεολήπτου προς στην Ειρήνη. Στην βιβλιοθήκη του Escorial βρίσκεται η επιστολογραφία μεταξύ της Ειρήνης και ενός νεαρού μοναχού που διετέλεσε πνευματικός της μετά τον θάνατο του Θεολήπτου ¹¹⁵. Η μελέτη του διασωθέντος τυπικού αλλά πολύ περισσότερο το περιεχόμενο των επιστολών αποκαλύπτει τον χαρακτήρα της Ειρήνης, της πιο αμφιλεγόμενης βυζαντινής αριστοκράτισσας αλλά και της πιο γνωστής ηγουμένης της Παλαιολόγειας περιόδου.

Οι θαυμαστές της τη θεωρούσαν γυναίκα μεγάλης μόρφωσης και ευστροφίας. Ο Γρηγόριος Ακίνδυνος και ο Νικηφόρος Γρηγοράς επαινούν την Ειρήνη για τη σοφία της, την αγαθή ψυχή της, τον εξαιρετικό χαρακτήρα της και τις θεολογικές της γνώσεις ¹¹⁶. Φυσικά ο Γρηγόριος Παλαμάς υπαινίσσεται ότι ο Ακίνδυνος χρησιμοποίησε την Ειρήνη σαν πηγή εσόδων για τους αγώνες του ¹¹⁷. Ο νεαρός μοναχός που διετέλεσε πνευματικός της μετά τον θάνατο του Θεολήπτου σε μία επιστολή του προς την Ειρήνη θαυμάζει τη φιλομάθειά της αποκαλώντας την ως την πιο μορφωμένη γυναίκα της εποχής της ¹¹⁸. Οι ανορθόγραφες όμως επιστολές της Ειρήνης αποδεικνύουν ότι η Ειρήνη δεν γνώριζε καλά την ελληνική γλώσσα ούτε και ήταν ιδιαίτερα μορφωμένη. Εξάλλου η ίδια όταν γράφει στον

¹¹⁵ Hero, *A Woman's Quest*, σ 15-16

¹¹⁶ Hero, "Choumnaina", σ 143-144

¹¹⁷ Τσάμης, *Καλοθέτου Συγγράμματα*, σ 68 "Διὰ τὸν Ἀκίνδυνον ὁμοῦς αὐτὴ ἦτο ὄχι μόνον βασίλισσα ἀλλὰ καὶ Κροΐσος καὶ Σεμίραμις "

¹¹⁸ Hero, *A Woman's Quest*, σ 28 "φωνὴν ἀνδρὶ σοφῷ τε καὶ γενναίῳ προσήκουσαν ἐκ γυναικείου τοῦ στόματος καὶ ψυχῆς αὐτοσόφου προσφύεσται γέννημα. Πρῶτερον μὲν οὖν διὰ θαύματος εἶχον τὸ φιλομαθὲς τῆς βασιλίδος ψυχῆς "

νεαρό μοναχό πνευματικό της για να ζητήσει τα χειρόγραφα των έργων του πατριάρχη Αθανασίου, παραδέχεται ότι δεν είχε γνώσεις γραμματικής και συντακτικού αλλά η μόρφωσή της προερχόταν από τον Θεό ¹¹⁹

Κατά τη διάρκεια της θρησκευτικής έριδας μεταξύ των Παλαμιστών και των αντιπαλαμιστών, η Ειρήνη έκανε φανατικούς εκθρούς. Πιστή στην οικογένεια του συζύγου της υποστήριξε με ζήλο τους θρησκευτικούς αντιπάλους του Ιωάννη Καντακουζηνού τους αντιπαλαμιστές. Ο Ιωσήφ Καλόθετος εναντιώθηκε ανοικτά στην Ειρήνη-Ευλογία Χούμναινα η οποία προστάτευε και χρηματοδοτούσε τον Ακίνδυνο και τους οπαδούς του και την αποκαλεί ειρωνικά Ιεζάβελ ¹²⁰. Τα σχόλια του Γρηγορίου Παλαμά ήταν πολύ πιο καυστικά για την Ειρήνη-Ευλογία. Στην έκτη επιστολή **Τῷ Λαπίθῃ**, γράφει ότι η Ειρήνη, αν και γυναίκα, είχε τρόπους ανδρός σχόλιο όχι και τόσο κολακευτικό ¹²¹

Η ανάμειξή της στις εκκλησιαστικές έριδες ήταν μία απόδειξη ότι η Ειρήνη ποτέ δεν εγκατέλειψε τελείως τα εγκόσμια. Δεχόταν όχι μόνο τον πατέρα της κάθε εβδομάδα και άλλους γνωστούς λόγιους της εποχής όπως τον Νικηφόρο Γρηγορά αλλά και κοσμικούς φίλους οι οποίοι την

¹¹⁹ Hero, *A Woman's Quest*, σ 26 "τὴν τε ἰδιωτείαν καὶ ἀμαθίαν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς γραμματικῆς ἐκ τῶν ἀντιστοιχῶν καὶ τῶν τόνων, καὶ τὴν μικρὰν δύναμιν εἰς τὸ νοεῖν ἀπὸ τῆς μεγάλης δωρεᾶς καὶ φιλανθρωπίας καὶ χάριτος τοῦ ποιητοῦ καὶ σωτῆρος μου Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ οὐκ ἀπὸ ἀνθρωπίνης παιδείσεως ἢ ἐρμηνείας "

¹²⁰ Τσάμης, *Καλόθετου Συγγράμματα*, σ 295

¹²¹ Apostolos Karpozilos, "Seventeen Letters of Gregorios Akindynos (Cod Monac Gr 223) , *OCA*, 204(1977)84-85 " καὶ ἡ θεοφιλεστάτη βασίλισσα γυνὴ τὴν φύσιν οὐ τὸν τρόπον τοῖς ἀνδρῶν γενναιοτάτοις ἐφάμιλλος ἦν ἴσθι φρονοῦσαν ἐπὶ τοῖς σοῖς οὐκ ἦπτον ἢ ὁ Κροῖσος ἐπὶ τοῖς χρήμασιν ἢ Σεμίραμις τῇ Βαβυλῶνι "

ενημέρωναν για τα δρωμενα της πρωτεύουσας Η Ειρήνη είχε για προσωπική της χρήση στη μονή και ένα μεγάλο αριθμό υπηρετων Επανειλημμένα ο θεόληπτος την παρατηρούσε και την παρότρυνε να απαλλαγεί από τα εγκόσμια και να ασχοληθεί με τη σωτηρία της ψυχής της ¹²² Οι αλληπάλληλες παρατηρήσεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η Ειρήνη παρόλες τις προσπάθειές της δεν μπορούσε να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις του πνευματικού της Παρόλο που η Ειρήνη είχε δωρίσει την περιουσία της, φαίνεται πως είχε κρατήσει ένα μεγάλο μέρος της για προσωπική της χρήση ¹²³

Απόδειξη ότι η Ειρήνη είχε κρατήσει μέρος της περιουσίας της είναι και η ύπαρξη ενός χρυσόβουλλου του Στεφάνου Δουσάν του 1355, με το οποίο η Ειρήνη χάρισε στη μονή του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου ένα χωριό κοντά στην Ζίχνη στη Μακεδονία Σύμφωνα με τη Laiou η Ειρήνη ήταν αποφασισμένη να πουλήσει το χωριό στη μονή αντί 846 μοδίους αλλά μετά από μία σοβαρή ασθένειά της αποφάσισε να χαρίσει το μέρος της περιουσίας της στη μονή σαν δείγμα ευχαριστίας προς τον Θεό ¹²⁴ Θα πρέπει η Ειρήνη να είχε προβλήματα με την οικογένειά της η οποία ήταν

¹²² Angela Constantinides Hero, *The Life and Letters of Theoleptos of Philadelphia*, (Mass., 1994), σ 34, επιστολή 1 14-16 "κατάλειψον τὰς ἐν τῷ παλατίῳ πυκνὰς διατριβὰς ἕασον τὸ πλῆθος τῶν ὑπηρετῶν παράδραμε πάσης κολακείας τὴν ματαιότητα "

¹²³ ό π , σ 74, επιστολή 3 81-87 " Επώλησας πάντα σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ ἀπέλυσας γονεῖς ἀδελφοὺς, συγγενεῖς, φίλους συνήθεις, χρήματα οἰκίματα, κτήματα καὶ αὐτό σου τὸ σῶμα 'Αντί δὲ πάντων τούτων ἐκτίσω τὸν πολῦτιμον μαργαρίτην Χριστὸν κτησαμένη τὸ πᾶν ἀγαθὸν ἔχεις τί σοι λείπεται καὶ ἀγανακτεῖς; τίνοσ ὑστερεῖ καὶ δυσχεραίνεις;" καὶ σε ἄλλη επιστολή ό π , σ 78, επιστολή 3 124-131 "Εἰ τὴν παρὰ τῶν τεκόντων κολακείαν καταδέχη εἰ τὴν τῶν ἀδελφῶν συντυχίαν ἐπιποθεῖς εἰ τὴν τῶν συγγενῶν ὀμιλίαν στέργεις, εἰ τὴν συνήθειαν τοῦ κόσμου φιλεῖς προσεγγίζεις σοι, εἰ τῶν προικῶν ἀντέχη πραγμάτων καὶ οἰκίματα καὶ ἀγροὺς παρακατέχεις καὶ ἄλλο τι τῶν ἐπιγεῖων παρὰ σοὶ μένει πῶς ἔρεῖς μετὰ τοῦ Παύλου ἐ μ ο ἰ κόσμος ἐσταύρωται τοῦ κόσμου ζῶντος καὶ σφριγῶντος ἐν σοι;"

¹²⁴ Laiou, "Observations on Byzantine Women.", σ 97-98

αντίθετη με τη θέληση της Ειρήνης να δωρίσει όλη της την περιουσία. Στην τρίτη επιστολή του ο Θεόληπτος την παροτρύνει να πουλήσει όλη της την περιουσία και να μην επηρεάζεται από τις δίκες με τους συγγενείς της, γιατί όσο πιο δύσκολος ο αγώνας τόσο πιο ευχάριστη η νίκη.¹²⁵

Με βάση την επιστολογραφία θα ήταν δυνατή μία σκιαγράφηση του χαρακτήρα της Ειρήνης. Ποτέ δεν ξέχασε την κοινωνική της θέση. Κράτησε τον τίτλο της βασίλισσας, που απέκτησε ως σύζυγος του Ιωάννη μέχρι τον θάνατό της.¹²⁶ Ο ίδιος ο πατέρας της την αποκαλούσε βασίλισσά μου,¹²⁷ και ο πνευματικός της Θεόληπτος την προσφωνούσε στις επιστολές του με αυτό τον τίτλο.¹²⁸ Ο τίτλος αυτός έγινε αφορμή για τα ειρωνικά σχόλια του Παλαμά, που απορεί από που η Ειρήνη απέκτησε αυτό τον τίτλο.¹²⁹

Η Ειρήνη κρατούσε με ευλάβεια το βασιλικό πρωτόκολλο και δεν παρέλειπε να το υπενθυμίζει και στους άλλους. Σε δύο διαφορετικές επιστολές της προς τον νεαρό μοναχό πνευματικό της, αναφέρεται σ' αυτό. Στην δέκατη πέμπτη επιστολή προς τον πνευματικό της από τον οποίο ζητά με επιμονή να επισκέπτεται τη μονή της συχνότερα,

¹²⁵ Hero, *Letters of Theoleptos*, σ 84, επιστολή 3 230-234 "καὶ εἰ πλείονα πόλεμον ἔχεις ἐκ τῶν οἰκείων θλιβομένη ἀλλ' ἀντιτίθει τοῖς ὀκλήροῖς λογισμοῖς καὶ ἀποκρίνου λέγουσα 'ὄσφ μέγας ὁ πόλεμος, τοσοῦτῳ καὶ ἡ νίκη κραταιότερα καὶ ὄσφ πάλιν περιθόπος ἡ νίκη τοσοῦτῳ καὶ οἱ στέφανοι μείζοντες' "

¹²⁶ Ὁ π., σ 96. Κατά την περίοδο εκείνη βασίλισσα προσφωνείτο η σύζυγος του δεσπότη ενώ δέσποινα η σύζυγος του αυτοκράτορα.

¹²⁷ Stavrou, "Choumpos", *PLE*, σ 121-124.

¹²⁸ Hero, *Letters of Theoleptos*, σ 34, επιστολή 11-2 "Βασίλισσαν Εἰρήνην καὶ κτητόρισσαν τῆς σεβασμίας καὶ βασιλικῆς μονῆς τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τοῦ Φιλανθρώπου"

¹²⁹ Karpozilos, *Letters of Akindynos*, σ 469 "καὶ τὴν μηδαμῶθεν αὐτῇ προσήκουσαν βασιλικὴν ἀρπάζειν ἐπιχειροῦσαν ἐξουσίαν τε καὶ τιμὴν. Τί γὰρ εἴπερ ὄνοματός τινος ἐπὶ βραχὺ μετέσχε δυναστείας ποτέ;"

γράφει ότι θα ήταν πολύ δύσκολο γιαυτή να βγει από τη μονή για πολλούς λόγους, αλλά και γιατί ως μέλος της βασιλικής οικογένειας θα έπρεπε να είχε μία ακολουθία που δυστυχώς δεν ήταν σε θέση να διατηρεί λόγω της δεινής οικονομικής της θέσης στην οποία βρισκόταν ¹³⁰ Στην δέκατη έβδομη επιστολή η Ειρήνη διαμαρτύρεται έντονα για την παρουσία τρίτου ατόμου στις συναντήσεις τους, γιατί όπως πιστεύει δεν ήταν βασιλική συνήθεια ¹³¹

Η Ειρήνη διοικούσε τη μονή της με αυστηρή πειθαρχία και απαιτούσε από τις μοναχές τυφλή υπακοή. Ήταν ευέξαπτη και δεν είχε καθόλου υπομονή. Ο Θεολήπτος στην πρώτη του επιστολή αναφέρεται σ' αυτήν της την αδυναμία ¹³². Αυτή η δυναμική και ευέξαπτη γυναίκα ήταν ένα άτομο με πολλές ευαισθησίες. Συνετρίβει από τον ξαφνικό θάνατο του συζύγου της, είχε αδυναμία στον πατέρα της, θαύμαζε τον αυτοκράτορα πεθερό της και ζητούσε απεγνωσμένα τις συμβουλές του Θεολήπτου και αργότερα του νεαρού μοναχού πνευματικού της. Ο αγώνας της να είναι κοντά σε μία δυνατή ανδρική παρουσία ίσως δείχνει ένα άτομο με συναισθηματικές ανασφάλειες.

¹³⁰ Hero, *A Woman's Quest*, σ 76, επιστολή 15 63-72 "Άλλος γάρ λόγος τοῦ μὴ ἐξέρχεσθαι με τῆς μονῆς ἐπεὶ γὰρ συγγένειαν καὶ γνησιότητα ἔχω εἰς τὴν βασιλείαν ὁποῖαν ἰδοῦ ὄρης εἰ ποσῶς ἐξηρχόμην ἀνάγκη πᾶσα ἀπέρχεσθαι με καὶ ἐκοῦσαν καὶ ἀκουσαν εἰς γάμους βασιλικούς καὶ εἰς πένθη καὶ ἐνώσεις ἀθηντικὰς. Ἐντεῦθεν χρεια καὶ ἀνθρώπων καὶ ἀλόγων ἀρκούντων ἀναλόγως, καὶ ποῦ ἔμελλε διαρκεῖν ὁ βίος μου βασιλικὸν λαὸν καὶ οἶκον; τὸ δὲ οὐδὲν οὐκ οὕτως."

¹³¹ Ὁ π., σ 86-88, επιστολή 17 61-94 "Περὶ δὲ τοῦ κῆρ Μηνᾶ δοκεῖς μοι οὐ τὸ δλον κατειληφέναι πρᾶγμα. Κῆν συνήθειαν βασιλικὴν προβάλλῃ, κᾶν ἀπληροφορησίαν κᾶν ὅτιοῦν ἕτερον."

¹³² Hero, *Letters of Theoleptos*, σ 42, επιστολή 2 89-93 "Ἡ ἐγκράτεια καὶ ἡ ὑπομονὴ τὸ κενόδοξον καταργεῖ φρόνημα. Ἡ ἐγκράτεια καὶ ἡ ὑπομονὴ κατὰ τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ἐπιθυμίας στρατοπεδεύουσιν. Εἰ οὐκ ἔχεις ἐγκράτειαν, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς κατακρατεῖ σου τῆς ψυχῆς. εἰ οὐκ ἔχεις ὑπομονὴν ὁ θυμὸς κατακυριεύει τοῦ νοός σου."

Ο ξαφνικός θάνατος του συζύγου της την οδήγησε σε κατάθλιψη. Οι απεγνωσμένες προσπάθειες του πατέρα της να την βοηθήσει να ξεπεράσει την οδύνη της ήταν άκαρπες. Ο Θεόληπτος ήταν εκείνος που την βοήθησε να βγει από το συναισθηματικό της αδιέξοδο. Ήταν τόσο μεγάλη η συναισθηματική της επικοινωνία με τον Θεόληπτο, που όταν εκείνος έφυγε από την Κωνσταντινούπολη για να αναλάβει τη μητρόπολη της Φιλαδελφίας εκείνη ήταν έτοιμη να εγκαταλείψει τη μονή και να τον ακολουθήσει για να ζήσει κοντά του. Εντρομος ο Θεόληπτος την απέτρεψε αυστηρότατα.¹³³ Ο θάνατος του Θεόληπτου το 1322 οδήγησε την Ειρήνη ξανά σε κατάθλιψη. Όπως και η ίδια παραδέχεται αργότερα σε επιστολή της προς στον νεαρό μοναχό πνευματικό της ο θάνατος του πνευματικού της πατέρα τη συγκλόνισε περισσότερο από τον θάνατο του φυσικού της πατέρα.¹³⁴ Ο οποίος πέθανε το 1327.¹³⁵ Λίγο αργότερα πέθανε και η μητέρα της που ήταν μοναχή στη μονή της Ειρήνης. Το 1332 πέθανε και ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β' τον οποίο η Ειρήνη εκτιμούσε και αγαπούσε πολύ.¹³⁶

¹³³ Hero, *Letters of Theoleptos*, σ 64-65, επιστολή 2 445-455 "Ὡς ἔμαθον ὅτι ὀκλεῖ καὶ σε λογισμὸς ἀπολιπεῖν τὸ κελλίον καὶ τὸ σεμνεῖον καὶ ἀλλαχοῦ ἀπελθεῖν ἢ τὰ ὧδε καταλαβεῖν καὶ λέγω σοι μὴ μόνον τὴν πρὸς τοῦτο ὁρμὴν ἐκκόψαι ἀλλὰ καὶ ἀσυντελεῖ. Μὴ φρόντιζε μεταβάσεως τοπικῆς οὐδὲν ἢ μικρὸν ἐκούσης τὸ ὄφελος ἀδολέσκει δὲ ἀεὶ περὶ γνωμικῆς μεταθέσεως μεταποιούσης τὴν ψυχὴν ἀπὸ κακίας εἰς ἀρετὴν καὶ ἀπὸ ἐπάρσεως εἰς ὕψος ταπεινώσεως ἀναθιβαζούσης τὸν νοῦν. Τὸν τοιοῦτον λογισμὸν οἶδας ὅτι καὶ παρῶν αὐτόθι ἀνέκοπον τὸ αὐτὸ ποιῶ καὶ διὰ τῆς παρουσίας ἐπιστολῆς."

¹³⁴ Hero, *A Woman's Quest*, σ 40, επιστολή 7 18-26 "ἄλλωστε ἵνα ἴδῃς καὶ τὴν διπλὴν ὀρφανίαν καὶ τὴν ζημίαν ἣν ὑπέστην ἡ τάλαινα στερηθεῖσα δύο τοιοῦτων πατέρων τοῦ κατὰ σάρκα γεννήσαντός με καὶ τοῦ διὰ τοῦ μοναχικοῦ ἀναγεννήσαντός με σχήματος ὃν καὶ κατὰ δύναμιν ὑπετάγην, καὶ τὰ μυσταγωγηθέντα μοι παρ' αὐτοῦ εἰ δόξη καιρὸς ἀκεύσεις. Τούτων τὴν στέρψιν μὴ φέρουσα καὶ μᾶλλον τοῦ πνευματικοῦ μου πατρός, ὀδυνηρῶς ζῶ."

¹³⁵ Nicol, *The Byzantine Lady*, σ 65

¹³⁶ ὁ π., σ 65

Η Ειρήνη βρέθηκε πάλι μόνη να αντιμετωπίσει τον χαμό αγαπημένων της προσώπων. Για τα επόμενα δέκα με δεκαπέντε χρόνια η Ειρήνη προσπαθούσε να βρει ένα πνευματικό για να τη στηρίξει. Έκανε πρόταση στον πατριάρχη Αθανάσιο ο οποίος μετά από δύο επισκέψεις αποφάσισε να διακόψει την επικοινωνία τους γιατί την θεωρούσε επιβλαβή για την ψυχική του υγεία.¹³⁷

Η Ειρήνη βρήκε το πνευματικό της στήριγμα στο πρόσωπο ενός νεαρού μοναχού από τη Θεσσαλονίκη που έμενε στα όρια της Κωνσταντινουπόλεως. Το όνομά του είναι άγνωστο.¹³⁸ Στην αλληλογραφία τους φαίνεται καθαρά η στενή εξάρτηση που είχε η Ειρήνη από τον νεαρό της πνευματικό. Τον εκλιπαρεί να την επισκέπτεται στη μονή κάθε μήνα¹³⁹ και όταν εκείνος απαντά αρνητικά¹⁴⁰ και μάλιστα στην δέκατη τέταρτη επιστολή του της γράφει ότι μόνο τέσσερις φορές τον χρόνο μπορεί να επισκέπτεται τη μονή.¹⁴¹ Η Ειρήνη γίνεται πιεστική

¹³⁷ Nicol, *The Byzantine Lady*, σ 138

¹³⁸ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το όνομα του νεαρού μοναχού βλέπε, ό π., σ 65-66, Hero, *Choumnaina*, σ 120, John Meyendorff, *General Introduction to Hero, A Woman's Quest*, σ 18, και Hero, *A Woman's Quest*, σ 105

¹³⁹ Hero, *A Woman's Quest*, σ 42, επιστολή 7 29-32 " διὰ τοῦτο κελίηκέ με ἔνδον ἡ καρδία μου πρὸς ζήτησιν τῆς σῆς ὁμιλίας ἅπαξ τῷ μηνὸς ἔχου τὴν πρὸς ἡμᾶς ἄφιξιν "

¹⁴⁰ ό π., σ 46, επιστολή 8 47-52 " ἐπεὶ δὲ οὕτως ἔχεις ἐπιστέλλειν ὡσπερ ἄλλος ὁμιλεῖν καὶ μετὰ τοσαύτης παιδεύσεώς τε καὶ χάριτος οὐ δεῖ σε πολλὴν ἐκείνης ποιεῖσθαι τῆς ὁμιλίας λόγον. Βαδίζειν δὲ καὶ αὐτὸς ἴσως ὀκνήσω τοσαυτάκις διὰ μέσης τῆς πόλεως γράφειν δὲ οὐκ ὀκνήσω ἀπὸ τῆς ἡουκίας "

¹⁴¹ ό π., σ 68, επιστολή 14 27-30 " ὥστε παραβάλλειν εἰς τὸ κελλίον σου μὴ πλέον ἢ τρίς ἢ τὸ πλεῖστον τετράκις τοῦ ἔνιαυσίου πλέον δὲ τούτου ἄδυνάτως ἔχω, ἐπὶ καρᾶς λέγω τῆς συνειδήσεως "

Τον παρακαλεί να αυξήσει τις επισκέψεις του σε έξι τον χρόνο ¹⁴² Ο νεαρός μοναχός τελικά πείσθηκε ¹⁴³ και παρακαλεί την Ειρήνη τώρα που θα αυξήσει τις επισκέψεις του να σταματήσει να εμπλέκει τον επίσκοπο και άλλες ευλαβείς γυναίκες στη διευθέτηση αυτού του θέματος ¹⁴⁴

Η Ειρήνη πέθανε το 1355 σε ηλικία εξήντα πέντε χρονών Ο Νικηφόρος Γρηγοράς στον επικήδειο την αποκαλεί πραγματική βασίλισσα που είχε άριστη γνώση των Γραφών και της θεολογίας μοναδικό παράδειγμα μοναχικής ζωής και τη μεγαλύτερη αγωνίστρια της εκκλησίας ¹⁴⁵ Η Ειρήνη δεν είχε αποκτήσει παιδιά Δεν έμεινε τίποτε από την Ειρήνη και τη μονή της παρά μόνο οι επιστολές της, για να δίνουν έναυσμα στους ερευνητές να μελετούν την προσωπικότητά της, μια προσωπικότητα δυναμική και τόσο αμφιλεγόμενη

¹⁴² Hero, *A Woman's Quest*, σ 74, επιστολή 15 34-39 " Ένδίδω δὲ καὶ τὸ κατὰ μῆνα τοῦτο ζητεῖν ἔστω δὲ ἕξ τὸν χρόνον οὕτω γὰρ δύναμαι περισώζειν τὸν λόγον τοῦ ἐμοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ὠφελείας μου ὅτε μὲν διὰ γραφῆς, ὅτε δὲ δι' ἐξαγγελίας τῶν κειλέων Χάρισαι γοῦν τὸν Χριστὸν καὶ τὰς δις πρὸς τὰς τέσσαρας καὶ εἰ πρόκειται σοὶ ἀπολέσαι ἡμέρας ἕξ τοῦ ἐνιαυτοῦ διὰ βίον ὄλον ἀνθρώπου, αὐτοῦ τὸ σφέλος εἰς πολλὰς ψυχὰς διαβαίνει τῶν ὑπὸ τὴν ἐμὴν χεῖρα δηλονότι Ναί, παρακαλῶ δὸς ἀναπνεῦσαί με ἤδη καταποντιζομένην ὑπὸ τῆς ἀφορήτου λύπης μὴ ἔστω ἡ ἀνακωχὴ καὶ ἡ εὐδαιμονία μου ἐνὸς μηνὸς καὶ ἡμίσεος μόνου καὶ μᾶλλον ἀντ' εὐφροσύνης πλείονα λύπην καὶ πικρίαν μοι προξενήσῃ, γευσαμένην μόνον τῆς ἀνέσεως καὶ αὐθις πλέον καταποντισθεῖσαν Ταῦτα δάκρυσιν ἐγράψασαν μᾶλλον ἢ μέλανι "

¹⁴³ Ὁ π., σ 84, επιστολή 17 14-20 " τοῦ γὰρ ὄλου ἐνιαυτοῦ τεραρτημόριον τὸ τρίμνόν ἐστὶ μέρος ἐν ᾧ σοὶ ἄπαξ μὲν αὐτοπροσώπως, ὁσάκις δὲ βούλει διὰ γραμμάτων ἡξίουν ἐγὼ διαλέγεσθαι ὥστε τὰς τέσσαρας ὥρας τοῦ ἐνιαυσίου κύκλου τέσσαρσιν ὀμιλίαις αὐτοπροσώποις ἡμῶν κατὰ λόγον τιμᾶσθαι, ἐκάστην ἀποδόντων ἐκάστη, μὴ δὲ ἐκάστῳ γράμματα "

¹⁴⁴ Ὁ π., σ 84, επιστολή 17 1-3 " Ἐπειδὴ σοὶ τὸ ζητούμενον δέδοται περιττὸν ἦν ἔτι με πείθειν ἀπὸ τε τοῦ θεοῦ ἀρχιερέως καὶ τῶν σεπτῶν γυναικῶν "

¹⁴⁵ Nicol, *The Byzantine Lady*, σ 69

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Β

Οι γυναικείες μονές της Κωνσταντινουπόλεως Ιστορική αναδρομή

Είναι δύσκολο να εντοπισθεί ο αριθμός των γυναικείων μονων που υπήρχαν στην Κωνσταντινούπολη την Παλαιολόγεια περίοδο. Η Elizabeth Kubena, γράφει ότι κατά την διάρκεια των ένδεκα αιωνων της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, πάντοτε οι γυναικείες μονές ήταν λιγότερες σε αριθμό από τις ανδρικές¹. Όμως στο πολύτομο έργο του ο R Janin αναφέρει ότι στην Κωνσταντινούπολη υπήρχαν πενήντα πέντε μοναστηριακά συγκροτήματα εκ των οποίων τα τριάντα ήταν γυναικεία². Βέβαια είναι δύσκολο ο αναγνώστης να ξεχωρίσει αν μια συγκεκριμένη μονή που αναφέρεται στις πηγές ήταν ανδρική ή γυναικεία κατά την ίδρυσή της και κατά τη διάρκεια της ιστορίας της³.

Υπάρχουν στοιχεία για εξήντα μία γυναικείες μονές όσον αφορά την ιστορία τους και τις μονάστριες. Δεκατέσσερις από αυτές λειτουργούσαν τον 12ο αιώνα δεκαεννιά τον 13ο τριάντα δύο τον 14ο και δεκαπέντε τον 15ο. Πολλές από τις μονές που ιδρύθηκαν τον 12ο αι ήταν αρχικά ανδρικές

¹ Kubena, "Aristocratic Women Founders", σ 32

² R Janin, *Grand Centres*, σ 3-593

³ Talbot, *Late Byzantine Nuns*, σ 103-104

και μετατράπηκαν σε γυναικείες Η μονή του Χριστού Παντεπόπτου και αυτή της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης ήταν από τις μονές που ιδρύθηκαν πριν από τον 12ο αι Η μονή της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης συνέχισε να λειτουργεί μέχρι και το τέλος της βυζαντινής περιόδου

Η μονή του Αγίου Ανδρέα "**έν τῇ Κρίσει**", η μονή της Θεοτόκου του Λιβός και η μονή της Κυρά-Μάρθας ήταν από τις γυναικείες μονές που ιδρύθηκαν τον 13ο αι , μετά το 1261, και συνέχισαν να λειτουργούν και κατά τη διάρκεια του 14ου Οι μονές της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος και του Χριστού Φιλανθρωπου Σωτήρος ιδρύθηκαν τον 14ο αι Δύο μονές, αυτή του Χριστού Φιλανθρωπου Σωτήρος και των Αγίων Αναργύρων υπήρχαν και κατά τον 15ο αι ⁴

Ενδεκα από τις μονές που ιδρύθηκαν στην Κωνσταντινούπολη μεταξύ του 11ου και 15ου αι ήταν γυναικείες ⁵ Στη συνέχεια αναφέρονται οι γυναικείες μονές με αλφαβητική σειρά

Μονή των Αγίων Αναργύρων

Η μονή των Αγίων Αναργύρων, που είναι γνωστή και ως μονή των Αγίων Κοσμά και Δαμιανού βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη αν και η ακριβής τοποθεσία της δεν είναι γνωστή Κατά πάσα πιθανότητα ήταν κτισμένη στην κοιλάδα του ποταμού Λύκου, ⁶ όπως και η μονή της Θεοτόκου του

⁴ Marina Loukaki, " Monastères de Femmes à Byzance du XIIe Siècle jusqu'à 1453 , *Women in Monasticism*, Jacques Y Perreault, εκδ , (Αθήνα, 1991),σ 34-36

⁵ Kouvena, "Aristocratic Women Founders", σ 25

⁶ Βλέπε Πίνακα Α 1, σ 204

Λιβός⁷ Η μονή είναι γνωστή μόνο από την αναφορά που γίνεται για αυτήν στο τυπικό της μονής της Θεοτόκου του Λιβός⁸

Σύμφωνα με τις πηγές, αν και ελλιπείς τη μονή ίδρυσε κάποιος άρχοντας που είχε το αξίωμα του λογοθέτη του δρόμου,⁹ όμως το όνομά του δεν αναφέρεται στα κείμενα¹⁰ Η μονή καταστράφηκε και παρέμεινε σε αφάνεια κατά τη διάρκεια της λατινικής κατοχής της Κωνσταντινουπόλεως¹¹ Μετά τον θάνατο του αυτοκράτορα Μιχαήλ Η του Παλαιολόγου η σύζυγός του Θεοδώρα ανακαίνισε τη μονή μετατρέποντάς την σε γυναικεία¹²

Στο Τυπικό η Θεοδώρα αναφέρει ότι η μονή ήταν αυτόνομη και ανεξάρτητη από κάθε έλεγχο του κράτους και της Εκκλησίας, όπως και αυτή της Θεοτόκου του Λιβός Οι μονάστριες των αγίων Αναργύρων ήταν υποχρεωμένες να ακολουθούν τις ίδιες διατάξεις του τυπικού της μονής της Θεοτόκου του Λιβός¹³

Η Θεοδώρα δωρίσε με χρυσόβουλο στη μονή αξιόλογη κτηματική περιουσία, τόσο στην περιοχή της Θράκης όσο και στην Κωνσταντινούπολη: **"ὡσαύτως καὶ τὰ ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ περὶ αὐτὴν δεσποζόμενα καὶ κατεχόμενα μέχρι τοῦ παρόντος υπ'αὐτῆς τῆς τῶν θαυματουργῶν**

⁷ Janin, *Grand Centres*, σ 286

⁸ Koubena, "Aristocratic Women Founders", σ 29

⁹ L. Bréhier, "L'origine des titres impériaux à Byzance", BZ 15(1906)161. Περισσότερα για το οφφίκιο του λογοθέτη του δρόμου και τα οφφίκια των βυζαντινών βλέπε L. Bréhier, *Les institutions de l'Empire Byzantin*, (Paris, 1949) και Τσάμης, *Μητρικόν*, τομ 5, σ 334-335

¹⁰ *Τυπικό Αγίων Αναργύρων*, σ 137

¹¹ Janin, *Grand Centres*, σ 286

¹² Basilikopoulou, "Monachisme", σ 101

¹³ *Τυπικό Αγίων Αναργύρων*, σ 136-140

καὶ Ἀναργύρων μονῆς, ἧτοι τῆς μὲν πόλεως ἐντὸς γῆν μοδίων ἑξακοσίων τεσσαράκοντα, ἀμπέλιον μοδίων ἑξηκονταπέντε, κῆπον εἰς τοῦ Βλάγγα σὺν τῷ ἐκεῖσε χορτοτοπίῳ " ¹⁴

Εκτός αυτων η μονή είχε στο Φιλοπάτιο¹⁵ κτήματα χιλίων μοδίων ¹⁶ Στο Δαφνούδιο,¹⁷ το προάστιο του αγίου Λεοντίου, την αναλογούσα νομή, την πανήγυρη και τη γη την λεγόμενη Αποθήκη στα Μαρνάκια της Χαλκηδόνας¹⁸ είχε "παροίκους τεσσαράκοντα νομισμάτων", ¹⁹ γη τετρακοσίων πενήντα δύο μοδίων και δύο αμπέλια ένα του Αμπελή εννέα μοδίων και ένα άλλο του Αοινάρη δέκα οκτώ μοδίων ²⁰ Στην περιοχή του Γαλατά είχε κωράφια σε δύο τοποθεσίες τριάντα μοδίων και στη Βαρελίνη²¹ δέκα μοδίων, στην περιοχή του Χάρακα²² διακόσια σαράντα ελαιόδενδρα σε διάφορες τοποθεσίες, όπως επίσης και γη διακοσίων πενήντα μοδίων και τέσσερις παροίκους "νομισμάτων ἕξ" ²³

¹⁴ Τυπικό Αγίων Αναργύρων, σ 138

¹⁵ Βλέπε Πίνακα Α 1, σ 204

¹⁶ G Ostrogorsky, *Löhne und Preise in Byzanz*, BZ 32(1932)320, 332 και Zakythinus, *Περί της τιμής του σίτου εν Βυζαντίω*, ΕΕΒΣ, 12(1936) 391 Ο μόδιος και το μόδι ήταν μέτρο ξηρών καρπών και σιτηρών, ίσον προς 8,75 λίτρες. Έξι μόδιοι ισοδυναμούσαν με ένα μέδιμνο. Κατά τον μεσαίωνα υπήρχε σύγχυση μεταξύ των μεδίμνων και των μοδίων και οι δύο όροι χρησιμοποιούνταν ως συνώνυμοι. Ο Zakythinus αναφέρει ότι ο μέδιμνος, αρχαίος όρος, αντικατέστησε τον όρο μόδιος. Εδώ η αξία των κτημάτων καθορίζεται με την παραγωγή τους σε σιτάρι.

¹⁷ Βλέπε Πίνακα Α 1, σ 204

¹⁸ Βλέπε Πίνακα Α 1, σ 204

¹⁹ Ostrogorsky, *Preise in Byzanz*, σ 327. Ο πάροικος ως πρόσωπο κατά τα χρόνια της βυζαντινής περιόδου ήταν ελεύθερο άτομο αν και ήταν δεμένος με τη γη αναπόσπαστα. Ανάλογα με τη δύναμη εργασίας του αναλάμβανε την καλλιέργεια ορισμένης ποσότητας γης η οποία αποτελεί το 'δουλικόν ζευγάριον'. Ο πάροικος ήταν υποχρεωμένος να καταβάλλει στον κύριο της γης ένα 'πάκτον' που οριζόταν ως ένα ποσοστό επί της παραγωγής. Θεωρητικά το ποσοστό αυτό ήταν το 10%, η 'μορτή δεκάτη' αλλά στην πράξη ήταν πολύ μεγαλύτερη.

²⁰ Τυπικό Αγίων Αναργύρων, σ 138

²¹ Βλέπε Πίνακα Α 1, σ 204

²² Βλέπε Πίνακα Α 1, σ 204

²³ Τυπικό Αγίων Αναργύρων, σ 138

Η μονή είχε δύο ιερείς που αμείβονταν ετησίως με δωδεκα χρυσά νομίσματα²⁴ και είκοσι τέσσερις μεδίμνους²⁵ σιταριού και κρασιού όπως και οι ιερείς της μονής της Θεοτόκου του Λιβός²⁶. Η Θεία Λειτουργία στη μονή γινόταν δύο φορές την εβδομάδα καθώς επίσης και τις Κυριακές²⁷. Ο οικονόμος της μονής ήταν είτε ευνούχος ή ένας από τους σεμνότερους άνδρες και η αμοιβή του ήταν μισθός τριάντα χρυσίνων, καθώς επίσης πενήντα μέδιμνοι σιταριού και κριθαριού και πενήντα μέτρα κρασιού²⁸.

Η μονή πανηγύριζε στο Γενέθλιο της Θεοτόκου, του αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, στη μνήμη των αγίων Αναργύρων και στην ονομαστική εορτή της κτητόρισσας. Μνημόσυνα γίνονταν για τους γονείς και λοιπούς συγγενείς της κτητόρισσας καθώς επίσης και για τον ιδρυτή της μονής, τον ανωνυμο Λογοθέτη του δρόμου. Κατά τις ημέρες αυτές στην πύλη οι μονάστριες πρόσφεραν ελεημοσύνη στους άπορους²⁹.

²⁴ Ostrogorsky, *Preise in Byzanz*, s. 295-305. Μετά τον Αναστάσιο Α (491-518), που έγινε και η νομισματική μεταρρύθμιση, τα κυριώτερα βυζαντινά νομίσματα ήταν τα χρυσά, ενώ η χρήση των αργυρών ήταν περιορισμένη. Κύριο χρυσό νόμισμα ήταν ο σόλιδος που οι βυζαντινοί ονόμαζαν 'νόμισμα' και το βάρος του ήταν μεταξύ 3,80-4,53 γραμμάρια καθαρού χρυσού. Μετά τον Μιχαήλ Ζ (1071) άρχισε η μίξη με άργυρο (ήλεκτρο). Μεχρι τον Ι' αι το νόμισμα χωριζόταν σε δύο μικρότερες υποδιαιρέσεις, το ήμισυ (σεμίσιον) και το τρεμίσιον. Οι σόλιδοι μετά τον ΙΒ' αι έπαιρναν το όνομα του αυτοκράτορα αλλά ονομαζόταν και υπέρπυρα. Ο σόλιδος ήταν ισοδύναμος με 12 μιλλιαρήσια αργύρου ή 24 σιλίκους, 288 φόλλεις ή 5760 νούμια. Μετά τον Βασίλειο Α και μέχρι το τέλος της Βυζαντινής αυτοκρατορίας ο σόλιδος ήταν ίσος με 12 μιλλιαρήσια αργύρου ή 24 κεράτια ή 144 φόλλεις χαλκού.

²⁵ Ostrogorsky, *Preise in Byzanz*, σ. 293-333 και Zakythinos, 'Περί τιμής σίτου', s. 389-400. Ο μέδιμνος ήταν μέτρο χωρητικότητας και χρησιμοποιούνταν για τη μέτρηση σιτηρών. Διαιρέθηκε από τον Σόλωνα σε 6 εκτείς ή 48 χοίνικας ή 192 κοτύλας. Περιελάμβανε μέχρι τον γ' αι 51,84 λίτρες και μετά τον γ' αι περιελάμβανε 58

²⁶ *Τυπικό Αγίων Αναργύρων*, σ. 134.

²⁷ ό π, σ. 139.

²⁸ ό π, σ. 139.

²⁹ ό π, σ. 139.

Ο αριθμός των μοναστριών έφτανε σε τριάντα, εκ των οποίων οι δεκαοκτώ ήταν υπεύθυνες για τα πνευματικά διακονήματα της μονής ενώ οι υπόλοιπες για τις χειρωνακτικές εργασίες ³⁰

Μονή του 'Αγίου 'Ανδρέου έν τῆ Κρίσει

Η μονή του 'Αγίου 'Ανδρέου έν τῆ Κρίσει ήταν γυναικεία και πήρε το όνομά της από τον άγιο Ανδρέα τον Κρήτα, μοναχό, που μαρτύρησε στην Κωνσταντινούπολη κατά την περίοδο της εικονομαχίας, επί αυτοκράτορα Κωνσταντίνου του Ε , στις 20 Οκτωβρίου του 766 ³¹

Η ονομασία της μονής και σε ποιόν ήταν αφιερωμένη είναι θέματα που απασχόλησαν αρκετά τους ερευνητές. Στις πηγές της εποχής δεν αναφέρεται ότι η μονή πήρε την ονομασία της από τον άγιο Ανδρέα τον Κρήτα. Ο Συμεων ο Μεταφραστής ενώ αναφέρει ότι ο τάφος του αγίου Ανδρέα του Κρήτα ήταν στη μονή δεν κάνει λόγο εάν η μονή πήρε το όνομά της από τον συγκεκριμένο άγιο ³². Ο Νικηφόρος Γρηγοράς επίσης κάνει λόγο για την ύπαρξη λειψάνου του αγίου Ανδρέα επισκόπου Κρήτης ³³ το οποίο βρισκόταν στη μονή του Κραταιού ³⁴. Κατά το δεύτερο

³⁰ Τυπικό Αγίων Αναργύρων, σ 139

³¹ Συναξάριον Κωνσταντινουπόλεως, σ 151 και ΘΗΕ, τόμος 2ος, λήμμα 'Ανδρέου του έν τῆ Κρίσει, Μονή έν Κωνσταντινουπόλει, και ΒS, τόμος 1ος, στο λήμμα Andrea in Crisi

³² Ρ.G , 115, 1110-1128

³³ Εδώ ο Γρηγοράς αναφέρεται στον Άγιο Ανδρέα τον Ιεροσολυμίτη, επίσκοπο Κρήτης, επονομαζόμενο και μελωδό

³⁴ Ρ.G , 149, 212-213 " Εγένετο κατά την μονήν ἡ τοῦ Κραταιοῦ ἐπικέκληται, λείψανον ἱερὸν ἐκ κεφαλῆς ἄχρι ποδῶν ἀνεδεῶς τῶν μελῶν ἀπάντων ἔχον εὐρησθαι πρὸς τῶν ἐκεῖ μοναζουσῶν γυναικῶν. Περὶ οὗ καὶ πολλὰ τις ἤκμασε τέως ὑπόληψις τοῖς πολλοῖς, 'Ανδρέου τοῦ Κρήτης εἶναι, ὅς οὐκ ὀλίγοις τὴν Ἐκκλησίαν ἐκόσμησεν ἱεροῖς μέλεσι. Τοῦτο γὰρ κατορώρεται μὲν τῷ ἐδάφει τοῦ θεοῦ ἐκείνου νεφὴ ἦν δ' ἀφανεία κεκακυμμένον ἐκ παλαιοῦ καὶ οὐδενὶ τῷ γνώριμον ἄχρι τῆς τῶν νῦν χρονικῶν περιόδων ἡλικίας "

τέταρτο του 15ου αι, ένας Ρωσος μοναχός, μόνιμος κάτοικος της Κωνσταντινουπόλεως, αναφερόμενος στην παραπάνω μονή του Αγίου Ανδρέα γράφει ότι προς το βορρά και πριν από τον Άγιο Διομήδη βρισκόταν η μονή του Αγίου Ανδρέα, και το λείψανο του αγίου Ανδρέα του Στρατηγού ήταν τοποθετημένο μπροστά από την βασιλική είσοδο της εκκλησίας. Στο σημείο αυτό το κείμενο είναι κατεστραμμένο και δεν μπορεί να γίνει σωστή αξιολόγηση ούτε να μελετηθεί η σχέση μεταξύ αγίου Ανδρέα Κρήτης και του επιθέτου Στρατηγού, γιατί όπως είναι γνωστό ο Άγιος Ανδρέας Κρήτης δεν έφερε ποτέ την προσωνυμία "Στρατηγός"³⁵

Η προέλευση της λέξης "Κρίσει" είναι αμφισβητούμενη. Τα κείμενα των συναξαρίων κάνουν λόγο για ένα τόπο ενταφιασμού των κακούργων: **"εἰς τὸν τῶν κακούργων ἀπορρίπεται τόπον, ᾧ Κρίσις τὸ ὄνομα"**³⁶ και έτσι δημιουργείται μία σχέση ανάμεσα στην καταδίκη και τιμωρία των ενόχων και του τόπου ενταφιασμού τους στο κωρο της μονής.

Μέσα στον περίβολο της μονής βρίσκεται ακόμη και σήμερα ένας κορμός ξερού κυπαρισσιού. Πιθανότατα σε παλαιότερες εποχές από αυτό το κυπαρίσσι κρεμόταν αλυσίδα η οποία συνδεόταν με κάποια διαδικασία απόδοσης δικαιοσύνης δηλαδή Κρίσης³⁷. Ο Franchi de Cavalieri απορρίπτει τις ερμηνείες αυτές εφόσον η λέξη Κρίση στα κείμενα των συναξαρίων δεν σχετίζεται με την ταφή των κακούργων και υποστηρίζει ότι η ονομασία προήλθε

³⁵ Janin, *Grand Centres*, σ 29

³⁶ *Συναξαριστής Κωνσταντινουπόλεως*, 152, l 9-11

³⁷ Παλιούρας, *Οικουμενικό Πατριαρχείο*, σ 149

από την εικόνα της Δευτέρας Παρουσίας που βρισκόταν στην εκκλησία του Αγίου Ανδρέα. Η άποψη αυτή δεν θεμελιώνεται από κανένα κείμενο ³⁸

Ορισμένοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι τη μονή ίδρυσε η Αρκαδία αδελφή του Θεοδοσίου του Β (395-408), προς τιμή του αποστόλου Ανδρέα του Πρωτόκλητου ο οποίος θεωρείται ιδρυτής της εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως και ότι αργότερα, μετά την ταφή των λειψάνων του αγίου Ανδρέα του Κρήτα, η μονή αφιερώθηκε στον άγιο Ανδρέα το Νέο ³⁹. Οι υποστηρικτές της άποψης αυτής, ότι δηλαδή το καθολικό της μονής δεν ήταν αφιερωμένο στον άγιο Ανδρέα τον Κρήτα από την ημέρα της ίδρυσής του αλλά μετονομάσθηκε αργότερα, προβάλλουν σαν τεκμήριο το γεγονός ότι εάν το καθολικό ήταν αφιερωμένο σε έναν άγιο που μαρτύρησε κατά την διάρκεια της Εικονομαχίας θα έπρεπε να είχε κτιστεί με το τέλος αυτής της περιόδου και δεν θα είχε τελειώσει με τον θάνατο του Λέοντος του Δ το 780. Η μονή, όμως, υπήρχε το 792 όταν η πριγκίπισσα Φιλαρέτη από την Παφλαγονία αγόρασε στην μονή αυτή έναν τάφο ⁴⁰

Ο Du Cange εξέφρασε την υπόθεση ότι η μονή του Αγίου Ανδρέα εν τη κρίσει βρισκόταν κοντά στην εκκλησία του Αγίου Ανδρέα που είχε κτισθεί από την Αρκαδία και ανακαινίσθηκε από τον Βασίλειο τον Μακεδόνα. Αυτή την θέση υποστηρίζει επίσης ο Μανουήλ Γεδεων και πιστεύει ότι η εκκλησία

³⁸ Delehaye, "Il Martirio dei santi notari", AB, 64(1946)132-171

³⁹ Παλιούρας, Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 148

⁴⁰ M H Formy και B M Leroy, Vita s Philareti, Βυζάντιον, 9(1934) 151, 161, 167

μετονομάσθηκε από τότε που τοποθετήθηκαν εκεί τα λείψανα του αγίου Ανδρέα του Κρήτα ⁴¹

Αν και όχι απόλυτα τεκμηριωμένη η υπόθεση αυτή, είναι γενικά αποδεκτή. Δεν έχει διασωθεί τυπικό αλλά μονή με αυτό το όνομα ιδρύθηκε από τη Θεοδωρα Καντακουζηνή Ραούλαινα γύρω στο 1284, επάνω σε ένα παλαιότερο μοναστηριακό συγκρότημα, στην περιοχή των επτά λόφων ⁴². Η μονή αυτή δεν αναφέρεται στις πηγές, μέχρι περίπου το τέλος του 8ου αιώνα όταν το Νοέμβριο του 729 η πριγκίπισσα Φιλαρέτη αγόρασε έναν τάφο σε μία γυναικεία μονή που ονομαζόταν "η Κρίσις" και στις 2 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους έγινε μοναχή στη μονή αυτή ⁴³.

Ο αρχικός ιδρυτής του μοναστικού αυτού συγκροτήματος παραμένει άγνωστος. Στο καθολικό εμφανίζονται στοιχεία του 6ου αι που οδηγούν τους ερευνητές να υποστηρίξουν ότι η μονή κτίστηκε τον 6ο αι και ανακαινίσθηκε μετά την περίοδο της Εικονομαχίας από τον Βασίλειο τον Μακεδόνα. Η δεύτερη ανακαίνιση έγινε στο κατεστραμμένο από τους Λατίνους μοναστήρι μετά το 1284 από τη Θεοδωρα ανεψιά του Μιχαήλ Η του Παλαιολόγου ⁴⁴. Έτσι η πριγκίπισσα Θεοδωρα Καντακουζηνή ανεψιά του Μιχαήλ Η του Παλαιολόγου που ονομαζόταν και Ραούλαινα και πρωτοβεστιάρισα ⁴⁵ από τον δεύτερό της γάμο με τον Ιωάννη Ραούλ γίνεται ένα είδος δεύτερης

⁴¹ Μανουήλ Γεδεών, ΒΕ, σ 178, 196

⁴² ActaSS., oct, VIII, 134 "S Andree in Crisi, viciam in talis delectu coci sequens Protovestiarissa Raulaenae in eo S Andree monasterio degentis"

⁴³ Formy και Leroy, "s Philareti", σ 151

⁴⁴ PG, 148, 313

⁴⁵ Πρωτοβεστιάριος ήταν ανώτατος υπάλληλος, που φρόντιζε για τα βασιλικά ενδύματα

κτητόρισσας, όπως αναφέρει και ο Μάξιμος Πλανούδης σ ένα επίγραμμα γραμμένο σε τρεις γλωσσες ⁴⁶

Η Θεοδωρα έκτισε έναν μεγαλοπρεπή ναό προς τιμή του αγίου Ανδρέα του Κρήτα και ζήτησε από τον εξαδέλφό της Ανδρόνικο Β Παλαιολόγο να βάλει μέσα στην καινούρια αυτή εκκλησία το λείψανο του Πατριάρχη Αρσενίου ⁴⁷ Η ίδια μόνασε εκεί για δεκαπέντε χρόνια Στην μονή αυτή επίσης αποσύρθηκε και η Σιμωνίδα, κόρη του Ανδρόνικου Β του Παλαιολόγου ⁴⁸

Σωζονται τρεις πατριαρχικές αποφάσεις σχετικά με τη μονή Στις 12 Μαΐου 1371, τον πατριάρχη Φιλόθεο Κόκκινο (1354-1355 και 1364-1376) απασχόλησαν οι ένοχες σχέσεις μίας μοναχής του Αγίου Ανδρέα εν τη Κρίσει με τον Ιωσήφ ιερομόναχο της μονής της Οδηγήτριας Για δεύτερη φορά το 1400 η μονή απασχολεί τον πατριάρχη Μαιθαίο τον Α (1397-1410) όταν επέτρεψε στη θεογνωσία ηγουμένη της μονής να δεχθεί στη μονή δύο άτομα ως μέλη του υπηρετικού προσωπικού με την προϋπόθεση να παραμείνουν μονάστριες και ότι θα έχαναν τα δικαιωμά τους εάν κάποτε εγκατέλειπαν τη μονή Τέλος το 1401 η μονή απαλλάχθηκε από έναν ασυνείδητο κολίγο ονόματι Λέοντα ⁴⁹

⁴⁶ PG., 134, 1143-1146

⁴⁷ PG., 144, 97 και PG., 148, 433 Το λείψανο του Πατριάρχη Αρσενίου μεταφέρθηκε στον Ναό της Αγίας Σοφίας μεταξύ του 1310-1314 ύστερα από εντολή του Πατριάρχη Νήφωνος του Α (1309-1315)

⁴⁸ ΘΗΕ, λήμμα Σιμωνίς, PLP, 9(1989)75 και F Dölger, *Vizantische Princess u srednjevekonnoj Srbiji*, BZ 27(1927) 132 Η Σιμωνίς ήταν σύζυγος του Στεφάνου Β, Κράλη της Σερβίας Έγινε μοναχή στην μονή του Αγίου Ανδρέα εν τη Κρίσει μετά τον θάνατο του συζύγου της το 1321

⁴⁹ MM, I, σ 353-354 και 548-549, II, σ 506-509

Η μονή αναφέρεται και σε άλλες πηγές. Οι Ρωσοί προσκυνητές δεν παρέλειπαν να δείχνουν την αφοσίωσή τους στον άγιο Ανδρέα εν τη Κρίσει. Ο Στέφανος του Νονγοροδ γράφει το 1350 ότι οι Ρωσοί προσκυνούσαν το λείψανο του αγίου Ανδρέα Κρήτης, που ήταν τοποθετημένο σε μία εντυπωσιακή γυναικεία μονή.⁵⁰

Η μονή συνέχισε να λειτουργεί και μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως. Το 1489, επί Βαγιαζήτ Β (1481-1512), ο αποστάτης Κoca Mustafa Pasa μετέτρεψε την μονή σε τζαμί που μέχρι σήμερα είναι γνωστό με το όνομά του.⁵¹

Η ταύτιση του αγίου Ανδρέα "**έν τη Κρίσει**" με το τζαμί Κoca Mustafa Pasa⁵² είναι γενικά αποδεκτή, αν και όχι σίγουρη. Τα σημερινά κτίσματα βρίσκονται στην αυλή ενός τζαμιού στην περιοχή του έβδομου λόφου.⁵³ Ο σεισμός του 1765 κατέστρεψε ένα μεγάλο μέρος του τρούλλου που ξανακτίσθηκε. Το 1937, στο τζαμί έγιναν οι απαραίτητες επισκευές, που δεν είχαν όμως το επιθυμητό αποτέλεσμα.⁵⁴

Ο ναός που κτίστηκε από τη Θεοδωρα Ραούλαινα γύρω στα 1284 έχασε το σχήμα του από τις συχνές καταστροφές και τις επεμβάσεις, διατήρησε όμως ορισμένα από τα παλαιά αρχιτεκτονικά στοιχεία του. Ο ναός ανήκει στον τύπο των Βυζαντινών

⁵⁰ Janin, *Les Églises*, σ. 29

⁵¹ ΘΗΕ, λήμμα Ανδρέου του έν τη Κρίσει Μονή, έν Κωνσταντινουπόλει

⁵² Βλέπε Πίνακα Β 1, σ. 205

⁵³ Βλέπε Πίνακα Α 1, σ. 204

⁵⁴ J. Pargoire, "Constantinople, Saint André de Crisis", *EQ* 13(1910) 84-86

εκκλησιών με τέσσερις πεσσούς που στηρίζουν τον τρούλλο με τρία κλίτη και δύο νάρθηκες, τον εσωνάρθηκα και τον εξωνάρθηκα⁵⁵ Εξωτερικά μόνον ο τρούλλος θυμίζει την αρχιτεκτονική του παλαιού καθολικού Ο Al van Millingen ισχυρίζεται ότι ο τρούλλος είναι καθαρά τουρκικός όπως και τα πλαινά ημιθόλια, ενώ ο Ch Diehl υποστηρίζει ότι η κομψότητα και η πρωτοτυπία των γραμμών καθώς και ο γλυπτός διάκοσμος, φανερωθούν την αίγλη της τέχνης του 6ου αι⁵⁶ Ο A Thiers και ο J Ebersolt υποστηρίζουν ότι τόσο ο τρούλλος όσο και τα πλαινά ημιθόλια έχουν ξανακτισθεί πάνω σε Βυζαντινό πρότυπο Σύμφωνα με τους δύο τελευταίους το μνημείο ανάγεται στον 6ο αι⁵⁷

Δεν είναι γνωστό πότε πανηγύριζε η μονή Τα συναξάρια δεν αναφέρουν να τελείται ειδική πανήγυρη στην εκκλησία του Αγίου Ανδρέα και ούτε αναφέρεται σύναξη την ημέρα του αγίου Ανδρέα Κρήτης στις 17 Οκτωβρίου⁵⁸

Μονή της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος

Η μονή της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος ήταν κτισμένη στην Κωνσταντινούπολη και ιδρύθηκε τον 14ο αι μεταξύ του 1328 και 1344 από την Θεοδωρα Παλαιολογίνα Συναδινή κόρη του Σεβαστοκράτορα Κωνσταντίνου αδελφού του Μιχαήλ Η Παλαιολόγου και γυναίκα του Ιωάννη Κομνηνού

⁵⁵ Richard Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture, The Pelican History of Art*, 3η έκδοση, (U S A , 1979), σ 520 και Βλέπε Πίνακα Β 2, σ 207

⁵⁶ Krautheimer, *Early Architecture*, σ 520

⁵⁷ J Ebersolt και A Thiers, *Les Églises de Constantinople*, (Paris, 1913), σ 78-89

⁵⁸ Συναξαριστή Κωνσταντινουπόλεως, σ 151

Δούκα Συναδηνού του μεγάλου Στρατοπεδάρχου ⁵⁹
 Πιθανολογείται ότι ο όρος "Βεβαίας Ελπίδος"
 προέρχεται από την εικόνα της Θεοτόκου στην αρχή
 του χειρόγραφου τυπικού της μονής και είναι η
 προσωυμία που αποδίδεται στη Θεοτόκο αν και το
 Τυπικό δεν το εξηγεί πουθενά ⁶⁰

Τα όρια της μονής καθορίζονται στο Τυπικό Ο
 τοίχος που περιέφραζε τη μονή άρχιζε από την
 ανατολική πλευρά της μεγάλης πύλης και έφτανε
 μέχρι το σπίτι του πανάρετου Ευνούχου Από εκεί
 γύριζε δυτικά για να φτάσει μέχρι την δημόσια
 οδό που χωριζε τη μονή της Θεοτόκου της Βεβαίας
 Ελπίδος από τη μονή του Μωσηλέ Η πλευρά αυτή
 χωριζόταν με τη δημόσια οδό από τη μονή της
 Θεοτόκου της Γοργοεπηκούου και περνώντας από το
 περιβόλι του Γυμνού κατέληγε στο σύνορο που
 χωριζε τη μονή από εκείνη της Γλαβαίνης της
 πρωτοστρατόρισσας, αδελφής της κτητόρισσας
 συνέχιζε και έφτανε μέχρι την μονή της
 Κυριωτίσσης όπου έστριβε ανατολικά για να
 φτάσει μέχρι την άλλη δημόσια οδό, που συνόρευε
 με τον Άγιο Ονούφριο, όπου υπήρχε ένα αμπέλι
 καθώς και σπίτια της μονής μέχρι τον ναό του
 Αγίου Ακακίου για να καταλήξει και πάλι στην
 μεγάλη πύλη της μονής, έχοντας δεξιά το σπίτι
 του Αβοράτου και του ράφτη Ανδρέα ⁶¹

Είναι δύσκολο να εντοπισθεί η ακριβής τοποθεσία
 της μονής Μελετητές πιστεύουν ότι η μονή της
 Βεβαίας Ελπίδος βρισκόταν στον τρίτο λόφο της

⁵⁹ Βασιλικοπούλου, "Monachisme", σ 101

⁶⁰ Delehaye, "Deux Typica," σ 12

⁶¹ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 95-96

Κωνσταντινουπόλεως στην πλαγιά προς την Προποντίδα, πάνω από το Επτάσκαλο και μάλιστα την ταυτίζουν με μία εκκλησία που βρέθηκε μέσα στην αυλή του Kumkarı και ονομάζεται Ελπίς, υπόθεση που όμως θεωρείται αβάσιμη⁶²

Η Ευφροσύνη, κόρη της Θεοδώρας, για την οποία κτίστηκε η μονή, συνέχιζε να την διατηρεί σε άριστη κατάσταση⁶³ Το 1392 η Ξένη Φυλανθρωπινή, κόρη της Θεοδώρας, ανακαίνισε τα κτίρια της μονής και η Ευγενία Καντακουζηνή, κόρη της Ξένης και μοναχή από την παιδική της ηλικία, έκανε τις αναγκαίες επιδιορθώσεις στην εκκλησία το 1398 και στο κωδωνοστάσιο το 1401⁶⁴

Το Τυπικό της μονής έχει διασωθεί Είναι αναλυτικό και περιέχει στην αρχή του κωδικα δωδεκα σελίδες με ζωγραφισμένες τις μορφές της κτητόρισσας της μονής, του συζύγου της της οικογένειάς της καθώς επίσης και μοναστριών που διέμεναν στη μονή⁶⁵ Το αρχικό Τυπικό εκδόθηκε από την Θεοδωρα μετά το 1310 και πριν από το 1345 συμπληρώθηκε με ένα δεύτερο πολύ συντομότερο από την Ευφροσύνη, την κόρη της Θεοδώρας⁶⁶

Το Τυπικό της Θεοδώρας αποτελείται από είκοσι τέσσερα κεφάλαια Όπως αναφέρεται στο Τυπικό η μονή της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος: **"Αυτόδέσποτος**

⁶² Delehaye, *Deux Typica*, σ 151-160

⁶³ ό π, σ 142 και 150-151

⁶⁴ Kouvena, *'Aristocratic Women Founders'*, σ 31

⁶⁵ Laiou, *"Observations on Byzantine Women"*, σ 70

⁶⁶ ό π Ο κώδικας βρίσκεται στην Bodleienne βιβλιοθήκη του Lincoln College της Οξφόρδης, Gre 35

ἄρα καὶ αὐτεξούσιος ἔσεται ἡ μονὴ καθ' ὃν εἰρήκαμεν λόγον" ⁶⁷

Τὴν εποπτεία τῆς μονῆς ἀσκούσε ὁ γίος τῆς κτητόρισσας καὶ οἱ ἀπόγονοί τῆς. Ἡ Θεοδωρα καθόριζε τὸν ἀριθμὸ τῶν μοναστριῶν σὲ τριάντα καὶ ὄχι μεγαλύτερο, ποὺ ἐπέτρεπε στὴ μονὴ νὰ ἀκολουθεῖ τοὺς κανόνες τοῦ κοινοβιακοῦ μοναχισμοῦ. Ὁρισμένες μονάστριες ἦταν υπεύθυνες γιὰ τὰ πνευματικὰ διακονήματα τῆς μονῆς, ἐνῶ ἄλλες γιὰ τὶς χειρωνακτικὲς ἐργασίες ⁶⁸. Στὸ τυπικὸ ἀναφέρεται ἀναλυτικὰ ἡ διαδικασία ἐκλογῆς τῆς ηγουμένης ἀπὸ τὴν κοινότητα τῶν μοναστριῶν, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ υποχρέωση υπακοῆς τῶν μοναστριῶν στὴν ἐκλεγόμενη ηγουμένη ⁶⁹.

Καθορίζονται ἐπίσης οἱ ἀρμοδιότητες καὶ τὰ καθήκοντα τῶν μοναστριῶν ἀναλυτικὰ, ἀνάλογα μετὰ τὴν θέση τοῦς στὴν μονὴ. Ἀναφέρονται ἐκτενῶς διατάξεις γιὰ τὴν διαγωγή τοῦς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς μονῆς, καθὼς ἐπίσης καὶ γιὰ τὴν συμπεριφορὰ τοῦς πρὸς τοὺς συγγενεῖς τοῦς. Ὅλες οἱ μονάστριες εἶχαν ἴσα δικαιώματα στὴ μονὴ σχετικὰ μετὰ τὴν διατροφή καὶ τὴν ἐνδυμασία τοῦς ⁷⁰.

Ἡ μονὴ πανηγύριζε τὴν ἡμέρα τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ τελούνταν μνημόσυνα γιὰ τοὺς γονεῖς καὶ συγγενεῖς τῆς κτητόρισσας ⁷¹.

Ἡ Θεοδωρα ἀφῆσε μεγάλη κτηματικὴ περιουσία στὴν μονή, στὴν περιοχὴ τῆς Θράκης, στὰ προάστεια τῆς

⁶⁷ Τυπικὸ Βεβαίας Ἐλπίδος, σ 28

⁶⁸ ὁ π., σ 32

⁶⁹ ὁ π., σ 33-39

⁷⁰ ὁ π., σ 39-75

⁷¹ ὁ π., σ 79-82 καὶ 91-94

Κωνσταντινουπόλεως όπως επίσης και στην ίδια την πόλη ⁷²

Το Τυπικό της Θεοδώρας συμπλήρωσε με ένα δεύτερο η Ευφροσύνη Παλαιολογίνα, κόρη της Θεοδώρας, η οποία και θεωρούνταν η κτητόρισα της μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος, μετά τον θάνατο της μητέρας της. Η Ευφροσύνη αύξησε τον αριθμό των μοναστριών που μπορούσαν να μείνουν στη μονή σε πενήντα και απαγόρευσε τη μόρφωση νεανίδων στο σχολείο της μονής, εάν προηγουμένως δεν έπαιρναν το σχήμα της μοναχής ⁷³

Μονή της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης

Η μονή της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη και ιδρύθηκε από την αυτοκράτειρα Ειρήνη Δούκαινα σύζυγο του Αλεξίου Α Κομνηνού, στις αρχές του 12ου αι ⁷⁴

Το μόνο που έχει απομείνει σήμερα από την μονή της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης είναι ένα μέρος του τοίχου. Αν και οι αποδείξεις για τον εντοπισμό της μονής δεν είναι απόλυτα τεκμηριωμένες έχουν όμως ενισχυθεί από την ύπαρξη κτιρίων δίπλα στον εναπομείναντα τοίχο της μονής τα οποία έχουν θεωρηθεί ότι ήταν μέρος της μονής του Φιλανθρώπου Σωτήρος, τώρα

⁷² Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 83-86

⁷³ ό π, σ 96-98

⁷⁴ Polemiis, *The Doukai*, σ 70-71

γνωστής ως Kasim Aga Τζαμί ⁷⁵ Αυτή την ανδρική μονή την είχε ιδρύσει η Ειρήνη, σύζυγος του Αλεξίου Α του Κομνηνού δίπλα στην μονή της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης γνωστής σήμερα ως Odalar Τζαμί ⁷⁶ Και τα δυο κτίσματα βρίσκονταν κοντά στην Βυζαντινή Πύλη του Χαρισίου ή Πύλη της Ανδριανουπόλεως, τώρα Πύλη του Erdine, ⁷⁷ μέσω της οποίας οι Τούρκοι πρωτομπήκαν στην Κωνσταντινούπολη στις 29 Μαΐου του 1453 Η Κεχαριτωμένη είναι δέκα λεπτά με τα πόδια από τη μονή της Χώρας και τριάντα λεπτά από τη μονή του Παντεπόπτου ⁷⁸

Η μονή δεν αναφέρεται στα συναξάρια Στον κωδικα Paris 1594 του 12ου αι , αναφέρεται σύναξη την ημέρα της γιορτής του αγίου Σπυρίδωνα στις 12 Δεκεμβρίου σε μία γυναικεία μονή κοντά στην μονή του Φιλανθρωπου Σωτήρος: **"καί έν τῇ γυναικειά μονῇ τῇ οδοῦ πλησίον τῆς μονῆς τοῦ Φιλανθρώπου, ένθα καί τὸ ἅγιον αὐτοῦ σῶμα κατάκειται"** ⁷⁹ Εάν πράγματι το λείψανο του αγίου Σπυρίδωνα βρισκόταν εκεί δεν είναι δυνατόν να επιβεβαιωθεί Ο Αντωνιος του Νονγοροδ στα 1200 αναφέρει ότι στον ναό των Αγίων Αποστόλων βρισκόταν η κάρα του αγίου ενώ το κέρι του και το υπόλοιπο λείψανο βρισκόταν στην Αγία Τράπεζα του καθολικού της μονής της Οδηγήτριας Ο συγγραφέας Αλέξανδρος το 1393 αναφέρεται σ ένα προσκύνημα των λειψάνων του Αγίου Σπυρίδωνα που βρισκόταν σ ένα παρεκκλήσι παραπλεύρως των Αγίων Αποστόλων Ο Ζωσιμάς (1419-1421),

⁷⁵ Βλέπε Πίνακα Α 1, σ 204

⁷⁶ ό π

⁷⁷ ό π

⁷⁸ Basilikopoulou, "Monachism", σ 27-28

⁷⁹ Συναξαριστής Κωνσταντινουπόλεως, 304, I 44

αναφέρει ότι στη μονή της Κεχαριτωμένης αναπαύεται και ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός⁸⁰ Καμία άλλη πληροφορία δεν υπάρχει σχετικά με την ύπαρξη λειψάνου του Ιωάννη Δαμασκηνού στην μονή της Κεχαριτωμένης. Ο Ζωσιμάς επίσης αναφέρει ότι στην ίδια εκκλησία είχαν τοποθετηθεί τα λείψανα του αγίου Σπυρίδωνα⁸¹

Από το Ζωσιμά οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η μονή υπήρχε στο πρωτο τέταρτο του 15ου αι και πιθανότατα εξακολούθησε να υπάρχει μέχρι το τέλος της βυζαντινής περιόδου. Στα πατριαρχικά αρχεία του 1400, αναφέρεται η τιμωρία που επέβαλλε ο τότε πατριάρχης στον ιερέα Αθανάσιο ψάλτη της Κεχαριτωμένης σχετικά με την άδεια που έδωσε να τελεσθεί το μυστήριο του γάμου στο καθολικό της μονής για την οποία όμως σύμφωνα με τα στοιχεία δικαιώθηκε⁸² Αυτή η απόφαση μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι το καθολικό της μονής κατέληξε χρησιμοποιείται για τις λατρευτικές και μυστηριακές ανάγκες των εκκλησιαζομένων

Το 1118 η Ειρήνη Δούκαινα καθιέρωσε στη μονή το τυπικό το οποίο και διασωζεται. Είναι εκτενές και αναλυτικό και χωρίζεται σε εβδομήντα οκτώ κεφάλαια. Καθορίζει τον τρόπο διοίκησης της μονής και τους κανονισμούς που ακολουθούσαν οι μονάστριες⁸³

⁸⁰ Janin, *Grand Centres*, σ 190. Ο Ζωσιμάς βέβαια αναφέρει την μονή σαν την μονή της Σεκαριτωμένης(sic). Σύμφωνα όμως με τον Janin ο Ζωσιμάς παρά την παραλλαγή του ονόματος εννοούσε τη μονή της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης, γιατί στο κείμενο αναφέρεται και η μονή του Φιλανθρώπου Σωτήρος που συνόρευε με τη μονή της Κεχαριτωμένης.

⁸¹ Janin, *Grand Centres*, σ 190

⁸² MM, II, σ 299

⁸³ *Τυπικό Κεχαριτωμένης*, σ 327-391

Η Μονή ήταν αυτοδέσποτη και αυτεξούσια. Καμία αρχή πολιτική ή εκκλησιαστική δεν είχε δικαιώματα επεμβάσεως στη διοίκησή της εκτός από την Ειρήνη τον αυτοκράτορα Αλέξιο Κομνηνό και μετά τον θάνατό τους η ηγουμένη.⁸⁴ Η ζωή που θα ακολουθούσαν οι μονάστριες θα ήταν η κοινοβιακή και ο αριθμός των μοναστριών θα κειμενόταν από είκοσι τέσσερις έως σαράντα.⁸⁵

Στο Τυπικό αναφέρεται αναλυτικά ο τρόπος εκλογής της ηγουμένης, τα καθήκοντά της, όπως επίσης και τα προσόντα της.⁸⁶ Ο οικονόμος της μονής ήταν ευνούχος και ο τρόπος εκλογής του καθώς επίσης και οι υποχρεώσεις του απέναντι στην μοναστική κοινότητα καθορίζονται από το τυπικό.⁸⁷

Στο ίδιο κείμενο καταγράφονται τα διακονήματα της Μονής και ο τρόπος εκλογής των μοναστριών γιαυτά.⁸⁸ Το άβατο ήταν αυστηρό. Απαγορευόταν η έξοδος των μοναστριών εκτός εξαιρετικών περιπτώσεων, όπως επίσης και οι επισκέψεις οποιουδήποτε.⁸⁹ Οι επισκέψεις ανδρών απαγορευόταν αυστηρά εκτός του γιατρού που είχε δικαίωμα να επισκεφθεί τις μονάστριες σε περίπτωση ασθένειας και μόνο αν ήταν ευνούχος ή υπερήλικας.⁹⁰

⁸⁴ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 332 - 333

⁸⁵ ό π , σ 333 και 337

⁸⁶ ό π , σ 340-344

⁸⁷ ό π , σ 345-346

⁸⁸ ό π , σ 348-354

⁸⁹ ό π , σ 336, και 346-348

⁹⁰ ό π , σ 369

Στο Τυπικό αναφέρεται ένας αναλυτικός πίνακας των ακολουθιών του νυχθημέρου, όπως επίσης και ο τρόπος με τον οποίο οι μονάστριες γιόρταζαν τις γιορτές του έτους τα μνημόσυνα των κτητόρων, συγγενών των κτητόρων και δωρητών της μονής⁹¹ Αναφορά επίσης γίνεται και στην ημερήσια διατροφή των μοναστριών καθώς και στην διατροφή τους κατά τη διάρκεια των νηστειών⁹² Η εκκλησία είχε δύο ιερείς οι οποίοι ήταν ή ιερομόναχοι ή ευνούχοι, από τους οποίους ο ένας βοηθούσε τον οικονόμο, που ήταν και αυτός ευνούχος⁹³

Επειδή η μονή της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης δεν είχε αρκετό χώρο για τον ενταφιασμό των μοναστριών η Ειρήνη ζήτησε από τον πατριάρχη Νικόλαο Γ Γραμματικό(1084-1111), να παραχωρηθεί η πατριαρχική μονή της Κελλαραίας για το σκοπό αυτό⁹⁴

Δύο κεφάλαια προστέθηκαν αργότερα στο αρχικό τυπικό που αναφέρονται συγκεκριμένα στα διαμερίσματα που η αυτοκράτειρα έκτισε μέσα στη μονή για την εξυπηρέτηση της κόρης της Ευδοκίας Με τον θάνατο της τα διαμερίσματα θα ήταν στην διάθεση της άλλης της κόρης Άννας Αυτή θα μπορούσε να τα αυξήσει αλλά πάντα με τρόπο που να μην φαινόταν ότι επρόκειτο για μοναστήρια ξεχωριστά Την Άννα, μετά τον θάνατό της θα κληρονομούσαν η κόρη της και οι απόγονοί της Στην περίπτωση εξαφάνισης της

⁹¹ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 369-372

⁹² ό π., σ 356-360, και 362-365

⁹³ ό π., σ 346

⁹⁴ ό π., σ 372

οικογένειας η μονή θα μπορούσε να ενοικιαστεί. Εποπτεία θα ασκούσαν η Άννα, η κόρη της Ειρήνη και οι γυναίκες κληρονόμοι της.⁹⁵ Αυτή η προσθήκη έγινε αργότερα, το 1138. Ήταν πολύ φυσικό η πριγκίπισσα Άννα να έμενε στα διαμερίσματα της αυτοκράτειρας όταν περιορίστηκε υποχρεωτικά στη μονή από τον αδελφό της, Ιωάννη Β' Κομνηνό και παρέμεινε εκεί μετά τον θάνατο του συζύγου της Νικηφόρου Βρυέννιου το 1138.⁹⁶

Στο τέλος του Τυπικού υπάρχει ένας κατάλογος εσόδων της μονής, που δεν επαρκούσαν για την συντήρηση μιάς μονής είκοσι τεσσάρων και πλέον ατόμων.⁹⁷ Πιθανότατα υπήρχε και ένας κατάλογος με τα κτήματα τα οποία κατείχε η μονή και ίσως είχε δωρίσει η Ειρήνη, αλλά δυστυχώς το Τυπικό είναι κατεστραμμένο.

Μονή της Θεοτόκου του Λιβός

Η γυναικεία αυτοκρατορική μονή της Θεοτόκου του Λιβός αποκαλούμενη από πολλούς ιστορικούς και μονή της Πανακράντου από την αρχική της ονομασία βρισκόταν στον πέμπτο λόφο της Κωνσταντινουπόλεως και ήταν αφιερωμένη στο Γενέθλιο της Θεοτόκου. Η μονή ανακαινίσθηκε από την αυτοκράτειρα Θεοδώρα, σύζυγο του Μιχαήλ Η' του Παλαιολόγου και μητέρα του Ανδρονίκου Β' στα τέλη του 13ου αι. επάνω στα καλάρια μιας ανδρικής μονής.⁹⁸

⁹⁵ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 382-388

⁹⁶ Polemis, *The Doukai*, σ 134-135

⁹⁷ ό π, σ 389-391

⁹⁸ Βασιλικοπούλου, "Monachism", σ 101

Σύμφωνα με τους χρονογράφους η ακριβής ημερομηνία της ίδρυσης δεν είναι γνωστή. Ο ναός της Θεοτόκου στα βόρεια του μοναστικού συγκροτήματος, ήταν κτίσμα του Κωνσταντίνου Λιβός και χρονολογείται στο 907⁹⁹. Ο Κωνσταντίνος Λιψ ήταν αξιωματούχος του στόλου στην υπηρεσία του Λέοντος ΣΤ του Σοφού (886-912) και αργότερα του Κωνσταντίνου Ζ του Πορφυρογεννήτου (913-959)¹⁰⁰. Σκοτώθηκε σε μία μάχη, στην οποία οι Βυζαντινοί παραδόθηκαν στους Βουλγάρους στις 20 Αυγούστου το 917¹⁰¹. Ο Κωνσταντίνος Λιψ πήρε σαν δωρο, από τον αυτοκράτορα Λέοντα τον Σοφό, την εκκλησία για την παρουσία του στη στέψη του που έγινε τον Ιούνιο του 907. Αναφορά του ονόματος του Κωνσταντίνου γίνεται και σε μία επιγραφή που βρίσκεται σε γείσο του ανατολικού τοίχου του ναού¹⁰².

Η μονή ανακαινίσθηκε από την Θεοδωρα Παλαιολογίνα μετά την λατινική κατοχή το 1204-1261. Στις 4 Μαρτίου του 1303¹⁰³ η Θεοδωρα εγκαινίασε την ανακαινισθείσα εκκλησία και στις 5 Μαΐου το 1306 ξενάγησε τον γιο της Κωνσταντίνο, αδελφό του Ανδρόνικου Β¹⁰⁴. Πρόσθεσε στα νότια του καθολικού έναν νέο ναό αφιερωμένο στον άγιο Ιωάννη τον Βαπτιστή και νοτιότερα ένα μικρό νεκρικό παρεκκλήσι για την

⁹⁹ Παλιούρα, Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 175. Σύμφωνα με τον Παλιούρα ο ναός εγκαινιάσθηκε το 908

¹⁰⁰ PG, 157, 612

¹⁰¹ Βοηθ., ed, Θεοφάνης συν, σ 389

¹⁰² Theodore Macrides, Cyril Mango, Arthur Megaw, Ernest Hawkins, The Monastery of Lips, DOP 18(1964)251-277 και 299-315

¹⁰³ Βοηθ., ed, Παχυμέρης, II, 378

¹⁰⁴ ό π, 425

ταφή των μελών της οικογένειας των Παλαιολόγων ¹⁰⁵

Στις 16 Αυγούστου το 1324, η σορός της Ειρήνης συζύγου του Ανδρονίκου του Γ', που πέθανε στη Ραιδεστό, ενταφιάστηκε με αυτοκρατορικές τιμές στην μονή της Θεοτόκου του Λιβός ¹⁰⁶. Στις 13 Φεβρουαρίου το 1332 ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β' ενταφιάστηκε στην ίδια μονή ¹⁰⁷. Το 1417, η Ρωσίδα πριγκίπισσα Άννα ¹⁰⁸ που πέθανε από πανώλη στην Κωνσταντινούπολη, τάφηκε μέσα στο καθολικό της Μονής ¹⁰⁹. Κατά τις ανασκαφές του Θεόδωρου Μακρίδη το 1929, ήρθαν στην επιφάνεια τριάντα δύο τάφοι, ανάμεσα ο αυτούς και οι τάφοι της αυτοκράτειρας Θεοδώρας και της κόρης της Ευδοξίας ¹¹⁰.

Πληροφορίες για τη μονή της Θεοτόκου του Λιβός παρέχουν πολλοί ιστορικοί όπως ο συνεχιστής του Θεοφάνη ¹¹¹ ο Γεωργιος Μοναχός, ¹¹² ο Γεωργιος Κεδρηνός, ¹¹³ ο Λέων Γραμματικός ¹¹⁴ ο Νικηφόρος Γρηγοράς ¹¹⁵ και ο Γεωργιος Φρανζής ¹¹⁶. Ο συνεχιστής του Θεοφάνη σημειώνει πως η μονή βρισκόταν κοντά στους Αγίους Αποστόλους ενώ ο Γεωργιος Μοναχός, που περιγράφει και τα εγκαίνια

¹⁰⁵ Macrides, "The Lips", σ 251-277

¹⁰⁶ Βονν., ed, Καντακουζηνός, I, 193

¹⁰⁷ ό π, Γρηγοράς, I, 463

¹⁰⁸ P.L.P., 9(1989)64, Παλαιολογίνα Άννα. Η Άννα ήταν κόρη του μεγάλου Δούκα Βασιλείου Δημίτριεβιτς της Μόσχας και σύζυγος του Ιωάννου Η Παλαιολόγου

¹⁰⁹ P.G., 156, 727

¹¹⁰ Macrides, "The Lips", σ 251-277 και 299-315

¹¹¹ Βονν., ed, Θεοφάνης συν, σ 371

¹¹² ό π, Γεώργιος Μοναχός, σ 866

¹¹³ ό π, Γεώργιος Κεδρηνός, II, 266

¹¹⁴ ό π, Λέων Γραμματικός, I, 280

¹¹⁵ ό π, Γρηγοράς, I, 463

¹¹⁶ P.G., 156, 727

του ναού, μας πληροφορεί ότι η μονή ήταν στη συνοικία Μερδοσάγγαρη ¹¹⁷

Ο διάκονος Ζωσιμάς γράφει γύρω στα 1400, για την ύπαρξη μιας γυναικείας μονής που την ονομάζει Λιπεσσί, εμφανής διαστρέβλωση της λέξης Λιβός. Υπάρχουν στοιχεία για την ύπαρξη της μονής και πολύ αργότερα από έναν ανωνυμο Ρωσο που επισκέφτηκε την Κωνσταντινούπολη κατά το δεύτερο μισό του 15ου αι και αναφέρει τη μονή του Λιβός ¹¹⁸

Η μονή λοιπόν διατηρήθηκε μέχρι το τέλος της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Είχε στην κατοχή της τα λείψανα του αγίου Στεφάνου του Νέου και κάποιας άλλης αγίας Ειρήνης, που η ταυτότητά της δεν είναι γνωστή. Η σπουδαιότερη πανήγυρη της μονής ήταν η Γέννηση της Θεοτόκου, κατά την οποία η αυτοκρατορική οικογένεια επισκεπτόταν τη μονή ¹¹⁹

Σύμφωνα με τους χρονογράφους η μονή ήταν κτισμένη στην συνοικία της Μερδοσάγγαρης κοντά στους Αγίους Αποστόλους. Ο Αλέξανδρος Πασπάτης όπως και άλλοι συγγραφείς, επιχειρούν να ταυτίσουν την μονή Λιβός με το τζαμί Demir Cilere που βρισκόταν στο Fatih και καταστράφηκε από σεισμό τον Ιούλιο 1894. Ο Al Van Millingen ¹²⁰ και ο J Ebersolt ¹²¹ ταύτισαν την μονή με το τζαμί Fenari Isa, στην κοιλάδα του

¹¹⁷ Delehaye, *Deux Typica*, σ 175

¹¹⁸ Janin, *Grand Centres*, σ 307-308

¹¹⁹ *Τυπικό Λιβός*, σ 128

¹²⁰ Al van Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople*, (London, 1912), σ 122

¹²¹ Ebersolt και Thiers, *Les Eglises*, σ 211

ποταμού Λύκου ¹²² Και οι δύο αποκαλούσαν την εκκλησία της αγίας Θεοτόκου και Πανακράντου Μαρίας με αφορμή το επίθετο Πανάκραντος που μπορούσε να διαβαστεί στην μισοκατεστραμμένη επιγραφή που διατηρήθηκε επάνω στον εξωτερικό τοίχο της αψίδας. Ο όρος Πανάκραντος είναι ένα επίθετο συνηθισμένο που αποδιδόταν στην Θεοτόκο και όχι μία διακριτική επωνυμία. Ανωνυμος Ρωσος αναφέρει ότι οι επισκέπτες στην Κωνσταντινούπολη που κατέβαιναν στους Αγίους Αποστόλους με κατεύθυνση προς νότο συναντούσαν δύο γυναικείες μονές, η μία από αυτές ήταν του Αγίου Στεφάνου του Νέου και η άλλη της Αγίας Ειρήνης. Ο προσδιορισμός αυτός συμφωνεί απόλυτα με το τυπικό της μονής ¹²³

Η έρευνα έχει ταυτίσει οριστικά τη μονή του Λιβός με το τζαμί Fenari Isa ¹²⁴. Το όνομα Fenari Isa προέρχεται από το πρόσωπο που διαμόρφωσε το καθολικό της μονής ώστε να χρησιμοποιηθεί για την ισλαμική θρησκεία το 1496 ¹²⁵

Οι πυρκαγιές του 1622 και του 1917, προξένησαν πολύ μεγάλες ζημιές στο οικοδόμημα. Το 1636, δέκα τέσσερα χρόνια μετά την πρώτη πυρκαγιά ο μεγάλος Βεζύρης Bayram Pasa αφαίρεσε τους εσωτερικούς κίονες και τους αντικατέστησε με μεγάλα οξυκόρυφα τόξα ανακατασκεύασε την στέγη και ύψωσε τους δύο τρούλλους ¹²⁶. Μετά τη δεύτερη πυρκαγιά έμεινε για πολλά χρόνια ερειπωμένο

¹²² Βλέπε Πίνακα Α 1, σ 204

¹²³ Delehaye, "Deux Typica, σ 172-175

¹²⁴ Βλέπε Πίνακα Β 3, σ 207

¹²⁵ Janin, *Grand Centres*, σ 310

¹²⁶ ό π , σ 310

μέχρι να αρχίσουν συστηματικές αναστηλώσεις από το Αμερικανικό Βυζαντινό Ινστιτούτο που ανέλαβε να αναστηλώσει το εξωτερικό του μνημείου, ενώ Τούρκοι αρχαιολόγοι εργάστηκαν στο εσωτερικό των δύο ναών. Τα αποτελέσματα των εργασιών μπορούν να θεωρηθούν πάρα πολύ ικανοποιητικά.¹²⁷

Το 1929, ο Θεόδωρος Μακρίδης, συντηρητής του αρχαιολογικού μουσείου της Κωνσταντινούπολης, οδηγούμενος από το τυπικό της Θεοδώρας, έκανε αποδοτικές έρευνες στο Fenari Isa που βρίσκεται στην σημερινή πολυσύκναστη οδό Βατάν.¹²⁸ Πρόκειται για ενιαίο κτιριακό συγκρότημα που αποτελούνταν από δύο ναούς, της Πανακράντου Θεοτόκου του αγίου Ιωάννου του Προδρόμου και από το νεκρικό παρεκκλήσι.¹²⁹

Ο αρχικός ναός της Θεοτόκου ανήκει στον εγγεγραμμένο σταυροειδή με τρούλλο και τρεις τρίπλευρες αψίδες ανατολικά.¹³⁰ Ο ναός είχε σύμφωνα με ορισμένους συγγραφείς τρεις νάρθηκες ενώ άλλοι υποστηρίζουν ότι είχε πέντε.¹³¹ Σήμερα παρουσιάζεται με ένα νάρθηκα σε σχήμα σταυρού στο οποίο κυριαρχεί ο τρούλλος. Οι εσωτερικές διαστάσεις του ναού έως τον νάρθηκα είναι 14 50 x 9 50 μέτρα.¹³²

Ο ναός που βρίσκεται στο νότο, κτίστηκε από τη Θεοδωρα και ήταν αφιερωμένος στον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο. Αυτός είναι πολύ διαφορετικά

¹²⁷ Koubena, "Aristocratic Women Founders", σ 28-29

¹²⁸ ό π, σ 28-29

¹²⁹ Macrides, "The Lips", σ 251-277. Βλέπε Πίνακα Β 4, σ 209

¹³⁰ ό π, σ 251-277. Βλέπε Πίνακα Β 5, σ 210

¹³¹ Βλέπε Πίνακα Β 6, σ 210

¹³² Macrides, "The Lips", σ 293

κτισμένος Ανήκει στους λεγόμενους περίστοους, όπου ο κεντρικός τρούλλος στηρίζεται σε τέσσερις ογκωδεις πεσσούς¹³³ Ανάμεσα στους πεσσούς παρεμβάλλονται δύο κίονες και στις τρεις πλευρές, έτσι ώστε να σχηματίζεται χαμηλότερη στέγη, η οποία εσωτερικά καλύπτεται με σταυροθόλια και καμάρες στα βόρεια, δυτικά και νότια Δυτικά ο ναός έχει δύο νάρθηκες Ένας πλατύς ορθογωνιος διάδρομος περιτρέχει την νότια και δυτική πλευρά και πιθανότατα θα επεκτεινόταν και στην βόρεια πλευρά πριν καταστραφεί¹³⁴ Οι εσωτερικές διαστάσεις του ναού ήταν 13x12 μέτρα¹³⁵

Οι ανασκαφές του Θ Μακρίδη έφεραν στην επιφάνεια πραγματικά κομψοτεκνήματα Στην ανατολική πλευρά του ναού του αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, τα τοξωτά παράθυρα και οι εναλλασσόμενες τοξωτές κόγχες συνδυάζονται με ένα περίτεχνο κεραμοπλαστικό διάκοσμο Μαίανδροι, οδοντωτές ταινίες με την εναλλαγή του κόκκινου τούβλου και της σταχτιάς πέτρας κάνουν τις επιφάνειες πλαστικές και τους όγκους ανάλαφρους¹³⁶ Παραμένουν ακόμη ίχνη μωσαικού στο νότιο νάρθηκα Στην θέση της Αγίας Τράπεζας του ναού του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, βρέθηκε μία ανοικτή μαρμάρινη λάρνακα μέσα στην οποία άλλοτε βρισκόταν η σορός της αγίας Ειρήνης Ανάμεσα σε άλλα αντικείμενα που βρέθηκαν στις ανασκαφές υπήρχε και ένα υπέροχο ψηφιδωτό της αγίας Ευδοκίας σε μαρμάρινη πλάκα, που σήμερα

¹³³ Βλέπε Πίνακα Β 7, σ 211

¹³⁴ Krautheimer, *Early Architecture*, σ 380

¹³⁵ Macrides, "The Lips", σ 293

¹³⁶ Krautheimer, *Early Architecture*, σ 384-385

φυλάγεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κωνσταντινουπόλεως¹³⁷

Το Τυπικό της μονής που έδωσε η Θεοδώρα μετά το 1282, αν και όχι ολοκληρωμένο διασωζεται και έχει εκδοθεί από τον Η Delehaye¹³⁸ Τμήμα του τυπικού του Λιβός είναι και το τυπικό της μονής των Αγίων Αναργύρων

Η μονή ήταν αυτοδέσποτη Ο αριθμός των μοναστριων οριζόταν σε πενήντα εκ των οποίων οι τριάντα ήταν μονάστριες που ασχολούνταν με πνευματικά διακονήματα και οι υπόλοιπες ασχολούνταν με χειρονακτικές εργασίες της μονής¹³⁹

Οι δόκιμες μονάστριες δεν είχαν καμία οικονομική υποχρέωση προς την μονή και με οποιαδήποτε δωρεά τους δεν αποκτούσαν πλεονεκτικότερη θέση στη μοναστική κοινότητα¹⁴⁰ Η δοκιμασία διαρκούσε ανάλογα με την ηλικία και τις προηγούμενες εμπειρίες της υποψήφιας¹⁴¹ Στην εν λόγω μονή δεν γίνονταν δεκτές μονάστριες από άλλες μονές παρά μόνο εάν η συμπεριφορά τους ήταν άψογη, η προηγούμενη ζωή τους σεμνή και ήταν αποφασισμένες να υπακούουν στους κανονισμούς της μοναχικής ζωής και της μονής¹⁴² Ειδική αναφορά γίνεται στο Τυπικό για την υποχρέωση που είχε η μοναστική κοινότητα να δεχθεί στη μονή γυναίκες που προέρχονταν από την οικογένεια της

¹³⁷ Krautheimer, *Early Architecture*, σ 310 Βλέπε Πίνακα Β 8, σ 213

¹³⁸ Laiou, "Observations on Byzantine Women", σ 69

¹³⁹ Τυπικό Λιβός, σ 106-109

¹⁴⁰ ό π, σ 114

¹⁴¹ ό π, σ 115-116

¹⁴² ό π, σ 117

κτητόρισσας και που αποφάσιζαν να δεχθούν την κουρά και να αποσυρθούν στη μονή ¹⁴³

Οι μονάστριες ακολουθούσαν τους κανόνες του μοναχικού βίου όπως αυτές διατυπώθηκαν από τον Μέγα Βασίλειο καθώς και από το τυπικό του αγίου Σάββα. Έμφαση δινόταν στην κοινοβιακή ζωή, στις καθορισμένες νηστείες και προσευχές καθώς επίσης και στο άβατο ¹⁴⁴

Εκτός από τις Κυριακές και τις εορτές, η Θεία Λειτουργία τελούνταν τέσσερις φορές την εβδομάδα στις δύο εκκλησίες ¹⁴⁵. Η μονή είχε τέσσερις ιερείς δύο στον παλαιό ναό και δύο στο νεώτερο, που η ετήσια αμοιβή τους ήταν δωδεκα χρυσά νομίσματα πενήντα μέδιμνοι σιτάρι και τριάντα έξι μεζούρες κρασί ¹⁴⁶

Ο πνευματικός της μονής επισκεπτόταν το πουκαστήριο μια φορά τον μήνα και διέμενε στον ξενώνα όχι όμως περισσότερο από τρεις ημέρες ¹⁴⁷

Ένας γιατρός, ο οποίος διέμενε στην πόλη, ήταν στην υπηρεσία των μοναστριών. Επισκεπτόταν τη μονή μία φορά την εβδομάδα εκτός της Μεγάλης Τεσσαρακοστής, κατά την διάρκεια της οποίας μπορούσε να κληθεί μόνο εάν υπήρχε ανάγκη ¹⁴⁸

Ένα άλλο άτομο εκτός της μονής ήταν και ο οικονόμος ο οποίος έπρεπε να ήταν ευνούχος ή ένας ενάρετος άνδρας υπεύθυνος για τη

¹⁴³ Τυπικό Λιβός, σ 128-129

¹⁴⁴ ό π, σ 119-125

¹⁴⁵ ό π, σ 122

¹⁴⁶ ό π, σ 110

¹⁴⁷ ό π, σ 112-113

¹⁴⁸ ό π, σ 125

διαχείριση της κτηματικής περιουσίας της μονής Εκλεγόταν από τις μονάστριες και τον πνευματικό της μονής Στην περίπτωση αυτή το τυπικό της Θεοδώρας διαφέρει γιατί ορίζει οικονόμο άνδρα και όχι όπως συνηθιζόταν στα υπόλοιπα τυπικά μία από τις μονάστριες Το Τυπικό συγχρόνως καθορίζει και την ετήσια αμοιβή του οικονόμου που ήταν τριάντα έξι χρυσά νομίσματα, εκατό μέδιμνοι σιτάρι, εκατό μέδιμνοι κριθάρι και εκατό μέτρα κρασί¹⁴⁹ Στο Τυπικό επίσης αναφέρεται και ο τρόπος εκλογής της ηγουμένης¹⁵⁰ όπως και οι υποχρεώσεις των διαφόρων διακονημάτων¹⁵¹

Οι δύο βασικές γιορτές που εορτάζονταν πανηγυρικά ήταν τα Γενέθλια της Θεοτόκου και του αγίου Ιωάννη Προδρόμου του Βαπτιστή¹⁵²

Η Θεοδώρα Παλαιολογίνα καθώς και η μητέρα της άφησαν στην μονή του Λιβός αξιόλογη κτηματική περιουσία εξασφαλίζοντας έτσι την οικονομική ευρωστία της μονής Σε περίπτωση που τα έσοδα της μονής μειωνόνταν είτε λόγω εισβολής βαρβάρων είτε εξαιτίας καιρικών συνθηκών, η μοναστική κοινότητα είχε το δικαίωμα να πουλήσει αντικείμενα αξίας αλλά όχι ακίνητη περιουσία

Στο Τυπικό αναφέρονται τα κτήματα που η Μονή είχε στην κατοχή της Κτήμα επονομαζόμενο Καστέλλου στο θέμα της Περγάμου, αξίας τριακοσίων πενήντα χρυσων νομισμάτων γη

¹⁴⁹ Τυπικό Λιβός, σ 119

¹⁵⁰ ό π, σ 111-112

¹⁵¹ ό π, σ 117-119

¹⁵² ό π, σ 126-128

πεντακοσίων μοδίων, στο Κορδολέοντα της Σμύρνης, γη δύο χιλιάδων μοδίων, στο Φιλοπατιον κοντά στην Κωνσταντινούπολη και κτήματα μέσα στην πόλη της Κωνσταντινουπόλεως, κοντά στην τοποθεσία των Κυνηγών των Βλαχερνών, στα Τζοκαρεία Αμπέλια και γη στο χωριό Νύμφαι, κοντά στην Κωνσταντινούπολη στο Σκοτεινό της Μακεδονίας, στο Λοπάδιο, στο Σκούταρι και στη Νικομήδεια ¹⁵³

Μονή της Θεοτόκου της Παμμακαρίστου

Η μονή της Θεοτόκου της Παμμακαρίστου ήταν κτισμένη στον πέμπτο λόφο της Κωνσταντινουπόλεως ¹⁵⁴ Εξακολούθησε να ανήκει στους Ορθόδοξους και μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως και πιθανότατα εκεί έγινε η γνωστή συνάντηση του πατριάρχη Γενναδίου Σχολαρίου και του Μωάμεθ για τη διευθέτηση θρησκευτικών ζητημάτων Στη μονή παρέμεινε το Πατριαρχείο για 132 χρόνια από το 1456 μέχρι το 1587 Μετατράπηκε από το Σουλτάνο Μουράτ τον Γ' (1574-1595) σε τζαμί, με την επωνυμία Fetiyeh τζαμί της νίκης, σε ανάμνηση της νίκης του σουλτάνου στην εκστρατεία του στο Αζερμπαϊζαν ¹⁵⁵

Ο ιδρυτής της μονής είναι άγνωστος Μία παράδοση αναφέρει ότι η μονή κτίστηκε στα μέσα του 11ου αι από κάποιο ζευγάρι που ονομάζονταν Ιωάννης Κομνηνός και Άννα Δούκαινα ¹⁵⁶ Στο βήμα της εκκλησίας, άλλοτε μπορούσε κανείς να διαβάσει ότι το κτίσιμο του οικοδομήματος έγινε

¹⁵³ Τυπικό Διβός, σ 130-134 Βλέπε Πίνακα Α 1, σ 204

¹⁵⁴ Koubena, "Aristocratic Women Founders", σ 31-32

¹⁵⁵ Παλιούρας, Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 51

¹⁵⁶ Koubena, "Aristocratic Women Founders", σ 31-32

με μέριμνα του Ιωάννη Κομνηνού και της συζύγου του Άννας Δούκαινας:

**"Ιωάννου φρόντισμα Κομνηνού τόδε
 Άννης τε ρίζης Δουκικῆς τῆς συζύγου
 οἷς ἀντιδοῦσα πλουσίαν, ἀγνή, χάριν
 τάξαις ἐν οἴκῳ τοῦ Θεοῦ μονοτρόπους "** ¹⁵⁷

Δεν υπάρχουν αποδείξεις που να θεμελιώνουν ότι ο αναφερόμενος Ιωάννης Κομνηνός ήταν ο αυτοκράτορας Ιωάννης Κομνηνός (1118-1143) του οποίου σύζυγος ήταν η Ουγγαρέζα πριγκίπισσα που πήρε το όνομα Ειρήνη. Ο Ξενοφών Σιδερίδης υποστήριξε ότι το επίγραμμα αναφέρεται στον Ιωάννη Κομνηνό, κουροπαλάτη και δομεστικάριο που πέθανε το 1067, και του οποίου η σύζυγος Άννα Δαλλασηνή ήταν από την οικογένεια των Δουκών ¹⁵⁸

Φυσικά η έκφραση **"Ιωάννου φρόντισμα"** μπορεί να θεωρηθεί ότι αναφέρεται σε μία απλή εποπτεία του Ιωάννη Κομνηνού του μέγα δομεστικάριου και σε αυτή την περίπτωση η υπόθεση συμφωνεί και με αυτή των αρχαιολόγων (Mamboury) που πιστεύουν ότι η μονή είχε κτιστεί κατά τον 8ο αι ¹⁵⁹

Η Μονή ανακαινίστηκε σε μεγάλο βαθμό από τον πρωτοστράτορα του Ανδρονίκου Β Παλαιολόγου (1282-1328) Μιχαήλ Ταρχανειωτη Γλαβά ¹⁶⁰ Ο

¹⁵⁷ Polemis, *The Doukai*, σ. 193 και Mango και Hawkins, *Report on Field Work in Istanbul and Cyprus, 1962-1963*, DOP 18(1964) 328

¹⁵⁸ Ξενοφών Σιδερίδης, "Περί της εν Κωνσταντινουπόλει μονῆς της Παμμακαρίστου", ΕΦΣ 10-12(1902)20 και 29(1907)272

¹⁵⁹ Παλιούρας, *Οικουμενικό Πατριαρχείο*, σ. 183

¹⁶⁰ Polemis, *The Doukai*, σ. 121

Γεωργιος Παχυμέρης αναφερόμενος στο Μιχαήλ Ταρχανειωτη Γλαβά σημειώνει ότι η Παμμακάριστος ήταν η μονή του ¹⁶¹ Μία επιγραφή του ποιητή της εποχής Εμμανουήλ Φιλή (1275-1345), για το πρόσωπο που παρουσιάζεται στον τοίχο του καθολικού, αφορά ολοκάθαρα τον ιδρυτή της μονής:

**" Ὁρᾶς τὸν ἄνδρα τὸν πολὺν τοῦτον, ξένε;
 ἴκεῖνος οὗτός ἐστιν ὁ πρωτοστράτωρ,
 ὁ δημιουργὸς τῆς μονῆς τῆς ἐνθάδε,
 τὸ θαῦμα τῆς γῆς, ὁ Γλαβᾶς ὁ γεννάδας "** ¹⁶²

Θα πρέπει λοιπόν εδώ να υποθέσουμε ότι η λέξη "δημιουργός" σημαίνει ανακαινιστής;

Είναι γνωστό ότι ο Ταρχανειωτης αποσύρθηκε στη μονή αυτή όπου και πέθανε το 1306 ¹⁶³ Η ανέγερση του παρεκκλησίου έγινε γύρω στα 1310 και κτίστηκε από τη Μάρθα Δούκαινα Κομνηνή Παλαιολογίνα Γλάβαινα σαν νεκρικό παρεκκλήσι για τον αποθανόντα σύζυγό της Μιχαήλ Γλαβά Την ίδια περίοδο αναστήλωσε και τα βασικά κτίρια και γιαυτήν της την πράξη μερικές φορές αποκαλείται κτητόρισα της Παμμακαρίστου Την αγάπη της Μαρίας Δούκαινας (ως μοναχής Μάρθας) για τον άνδρα της και τον πόνο και την λύπη της για το χαμό του απαθανατίζει το τρυφερό επίγραμμα του ποιητή Ε Φιλή με χρυσά καλλιγραφικά ανάγλυφα γράμματα σε μπλε φόντο τα οποία και σήμερα ακόμη είναι ευδιάκριτα ¹⁶⁴

¹⁶¹ Bonn., ed , Παχυμέρης, II, 184

¹⁶² Παλιούρας, Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 183

¹⁶³ Polemis, The Doukai, σ 121

¹⁶⁴ Kouvena, "Aristocratic Women Founders", σ 31-32

Η Μάρθα Γλάβαινα ταυτίστηκε από πολλούς με την Μαρία Παλαιολογίνα, η οποία ίδρυσε τη μονή της Κυρά-Μάρθας. Οι απόψεις όμως αυτές είναι δύσκολο να τεκμηριωθούν και μπορεί κανείς να υποθέσει ότι οι δύο γυναίκες είναι διαφορετικά πρόσωπα.¹⁶⁵ Η Μάρθα Γλάβαινα αποσύρθηκε σε μονή μετά τον θάνατο του συζύγου της, πιθανότατα στη μονή της θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος, γιατί η μονή της Παμμακαρίστου την εποχή εκείνη είχε μετατραπεί σε ανδρική μονή.¹⁶⁶

Ηγούμενος της μονής διετέλεσε ο Κοσμάς, γνωστός για την αντίθεσή του στην ένωση της Ορθόδοξης Εκκλησίας με την Ρωμη που έγινε στη Σύνοδο της Λυών το 1274. Αργότερα ανακηρύχθηκε Πατριάρχης την 1η Ιανουαρίου 1294 μετά την επιλογή του από τον εξομολόγο του Ανδρονίκου Β'. Ο Κοσμάς δεν ξέχασε την μονή της Παμμακαρίστου. Για έξι μήνες από τον Ιούλιο του 1299 έως τον Φεβρουάριο 1300 που οι σχέσεις του με τον αυτοκράτορα δεν ήταν καλές επέστρεψε στην μονή. Τον Απρίλιο αν και έφυγε από τη μονή δεν επέστρεψε στον πατριαρχικό θρόνο μέχρι τις 25 Οκτωβρίου του ίδιου χρόνου. Τον Ιούλιο του 1303 παραιτείται από το αξίωμά του και επιστρέφει στη Σωζόπολη, την πατρίδα του.¹⁶⁷

Όταν το 1344 ο μέγας λογοθέτης Γαβαλάς άρχισε να εναντιώνεται στην αυτοκράτειρα Άννα Παλαιολογίνα γνωστή και ως Άννα της Σαβοΐας,

¹⁶⁵ Delehaye, *Deux Typica*, σ 146-160 και V Laurent, "Kyra Martha, *ΕΟ*, τομ 35(1939) 296-320

¹⁶⁶ Kouvena, "Aristocratic Women Founders", σ 31-32

¹⁶⁷ Βονη, ed, Παχυμέρης, II, 174, 284, 291, 299, 303, 341, 380, 384 και Γρηγοράς, I, 210

για να αποφύγει τον διωγμό της αυτοκράτειρας κατέφυγε στη μονή, όπου και υποχρεώθηκε να ακολουθήσει τον μοναχικό βίο για να μετανοήσει και συγχρόνως να βρίσκεται σε περιορισμό ¹⁶⁸

Στο τέλος του 14ου αι., δύο ηγούμενοι της μονής εκλέχθηκαν μητροπολίτες Ο Νήφων, ο οποίος ονομάστηκε μητροπολίτης Παλαιων Πατρων τον Ιανουάριο του 1397¹⁶⁹ και ο Θεοφάνης, που έγινε μητροπολίτης Ηρακλείας της Θράκης το 1400 ¹⁷⁰

Το 1455 ο Πατριάρχης Γεννάδιος Σχολάριος, επειδή οι Άγιοι Απόστολοι βρίσκονταν σε ένα περιβάλλον που ο γύρω πληθυσμός ήταν καθ ολοκληρίαν τουρκικός, πήρε την υπόσχεση από τον Μωάμεθ Β για την μεταφορά του Πατριαρχείου στην Παμμακάριστο Οι μοναχοί, που κατοικούσαν στη μονή και στο κονάκι της μονής μεταφέρθηκαν σε ένα πουκαστήριο πολύ κοντά σ αυτό του αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή, στον Τρούλλο ¹⁷¹

Είναι άγνωστη η περίοδος κατά την οποία η μονή ήταν γυναικεία Ο Α Πασπάτης και ο Μ Γεδεων υποστηρίζουν ότι η μονή ήταν γυναικεία κατά την ίδρυσή της και αργότερα μετατράπηκε σε ανδρική Η θέση όμως αυτή δεν ευσταθεί γιατί είναι γνωστό ότι όταν το 1306, ο Ταρχανειωτης αποσύρθηκε στη μονή, η μονή θα έπρεπε λογικά να ήταν ανδρική μονή Ο Σπυρίδων Λάμπρος υποστηρίζει ότι η αλλαγή έγινε μετά την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως και πιστεύει ότι ήταν

¹⁶⁸ Βονη., ed, Καντακουζηνός, II, 498

¹⁶⁹ MM, II, σ 275

¹⁷⁰ ό π, 312-313

¹⁷¹ PG, 156, 895-896

πολύ εύκολο, γιατί εφ όσον η σύζυγος του Μιχαήλ Ταρχανειωτη Γλαβά είχε ιδρύσει την μονή της Κυρά-Μάρθας οι μονάστριες μεταφέρθηκαν στη μονή της Κυρά-Μάρθας. Αλλά και η θέση αυτή δεν είναι ορθή, γιατί είναι γνωστό ότι η σύζυγος του Μιχαήλ Ταρχανειωτη Γλαβά δεν ήταν εκείνη που είχε ιδρύσει την μονή της Κυρά-Μάρθας¹⁷²

Όταν πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ήταν ο Διονύσιος ο Β (1489-1491) οι μουσουλμάνοι προσπάθησαν να πάρουν τον ναό και να τον δώσουν στην αρμοδιότητα κάποιου Ξενάκη, ο οποίος αλλαξοπίστησε. Την περίοδο εκείνη έβγαλαν και τον σταυρό από τον κεντρικό τρούλλο.

Στην μονή της Παμμακαρίστου συνήλθε, επί πατριάρχου Συμεων Α (1482-1486), μία τοπική σύνοδος την οποία όμως οι Έλληνες θεώρησαν ως οικουμενική και σ αυτήν αναθεμάτισαν την ένωση της Φλωρεντίας¹⁷³

Το 1586 ο σουλτάνος Μουράτ Γ (1574-1592) μετέτρεψε την εκκλησία σε τζαμί. Οι Έλληνες πήραν τα λείψανα, φορητές εικόνες ένα μωσαϊκό που απεικόνιζε την εκκλησία και το ψηφιδωτό της Θεοτόκου του 11ου αιώνα, το οποίο επιστράφηκε το 1930 στην πατριαρχική εκκλησία του Φαναρίου. Ο Δοσίθεος Ιεροσολύμων βεβαιώνει ότι στην Παμμακάριστο έγινε τον Ιανουάριο του 1593 η σύνοδος που αναγνώρισε την ίδρυση του πατριαρχείου της Μόσχας¹⁷⁴

¹⁷² V Laurent, Kyra Martha, σ 296-320

¹⁷³ Κ Ράλλης και Μ Ποτλής, Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων, I-V, (Αθήνα, 1852-1859), V, σ 143-147

¹⁷⁴ ΔΙΣ, I, σ 266 και Ράλλης-Ποτλής, Σύνταγμα, V, σ 143-147

Η τοποθεσία της μονής της Παμμακαρίστου ήταν άγνωστη για πολύ καιρό, αλλά ανακαλύφθηκαν πολυάριθμα ερείπια στο έδαφος της περιοχής, κυρίως στα νότια της εκκλησίας.¹⁷⁵ Ο Al van Millingen ισχυρίσθηκε ότι το παλιό κτίσμα, το οποίο και είναι δύσκολο να προσδιορισθεί χρονικά, είναι του 8ου αιώνα, ίσως και προγενέστερο. Ο E Mamboury υποστήριξε ότι είχε εγκαταληφθεί προς το τέλος του 11ου αι ενώ ο J Ebersolt αναφέρει ότι εγκαταλείφθηκε προς το τέλος του 13ου αι. Το 1315 όταν η Μαρία, χήρα του Μιχαήλ Ταρχανειωτη Γλαβά, έγινε μοναχή με το όνομα Μάρθα, έκτισε στα δεξιά του καθολικού της μονής ένα νεκρικό παρεκκλήσι για να ενσωματώσει σ' αυτό το μνήμα του άνδρα της.¹⁷⁶

Σήμερα από τη μονή σωζονται το καθολικό και το νεκρικό παρεκκλήσι.¹⁷⁷ Για να κτιστεί το νεκρικό παρεκκλήσι το 1315 καταστράφηκε η νότια στοά του καθολικού. Παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον τόσο από αρχιτεκτονικής όσο και από εικονογραφικής πλευράς και αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα αρχιτεκτονικά σύνολα του 13ου αι.¹⁷⁸ Όπως είναι γνωστό κατά την εποχή των Παλαιολόγων κτίζονταν ελάχιστα νέα μνημεία. Κατά το πλείστον επισκευάζονταν και ανακαινίζονταν τα παλιά. Δύο από αυτά, τα οποία κτίστηκαν εξ αρχής δείχνουν την αισθητική της παλαιολόγειας εποχής και εκφράζουν την τάση για αναβίωση των κλασικών γραμμάτων σε συνδυασμό με τα νέα θεολογικά και

¹⁷⁵ Βλέπε Πίνακα Α 1, σ 204

¹⁷⁶ Millingen, *Byzantine Churches*, σ 335

¹⁷⁷ Βλέπε Πίνακα Β 9, σ 213

¹⁷⁸ Krautheimer, *Early Architecture*, σ 472-473 και Ebersolt, *Les Eglises*, σ 246

φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής Πρόκειται για την Μονή της Χώρας και τη Μονή της Παμμακαρίστου ¹⁷⁹

Το παρεκκλήσι της Παμμακαρίστου ανήκει στον τύπο του τετρακιδίου με τρούλλο και έχει τρεις αψίδες ανατολικά του νάρθηκα ¹⁸⁰ Στην αψίδα απεικονίζεται η "Μικρά Δέσις" ¹⁸¹ και στον κεντρικό τρούλλο υπάρχει σε μετάλλιο ένα πολύ εκφραστικό ψηφιδωτό του Χριστού Παντοκράτορα να ευλογεί, δορυφορούμενου από δωδεκα ολόσωμους προφήτες Μωϋσή, Ιερεμία, Σοφονία, Μικαία, Ιωήλ, Ζαχαρία, Οβδιού, Αββακούμ Ιωνά Μαλακία, Ιεζεκιήλ και Ησαία ¹⁸² Από τις εικόνες του Δωδεκάορτου σωζεται μόνο η Βάπτισμα του Χριστού ¹⁸³ ενώ υπάρχουν πολλοί ονομαστοί άγιοι και πατέρες ζωγραφισμένοι στους τοίχους στα τόξα και στα εσωράχια ¹⁸⁴ Στο νάρθηκα σωζεται σε κόγχη, τοιχογραφία με τους Τρεις Μάγους να προσφέρουν δώρα ¹⁸⁵

Οι αρχαιολόγοι πιστεύουν ότι υπάρχουν και άλλα ψηφιδωτά στους επιχρισμένους τοίχους ¹⁸⁶ Είναι γνωστό από τις πηγές ότι στο νεκρικό παρεκκλήσι εικονίζονταν, στη Βυζαντινή περίοδο, ο Ταρχανειωτής και η σύζυγός του Αν και λιγότερα σε αριθμό από αυτά της μονής της Χώρας.

¹⁷⁹ Η Belting, C Mango, D Mouriki, "The Mosaics and Frescoes of St Mary Pammakaristos (Fethiye Camii) at Istanbul" *DOP* 15(1978)18

¹⁸⁰ Βλέπε Πίνακα Β 10, σ 214

¹⁸¹ Βλέπε Πίνακα Β 11, σ 215, Β 11α, σ 216, Β 11β, σ 217, Β 11γ, σ 218

¹⁸² Βλέπε Πίνακα Β 12, σ 219

¹⁸³ Βλέπε Πίνακα Β 13, σ 220

¹⁸⁴ Βλέπε Πίνακα Β 14, σ 221

¹⁸⁵ Η, Belting, "The Mosaics of Pammakaristos", σ 18 Βλέπε Πίνακας Β 15, σ 222

¹⁸⁶ Η, Belting, "The Mosaics of Pammakaristos", σ 18

τα ψηφιδωτά της Παμμακαρίστου είναι το ίδιο αξιόλογα ¹⁸⁷

Οι Τούρκοι κατέστρεψαν την αψίδα του Ιερού Βήματος του καθολικού και το αντικατέστησαν με μία κατασκευή προσανατολισμένη στην Μέκκα, που ξεπερνούσε τον ένα τρούλλο. Οι εσωτερικές διαστάσεις του καθολικού είναι 18x13 μέτρα και ανήκει στον τύπο του περίστοου, όπου οι στοές βόρεια, δυτικά και νότια περιβάλλουν τα τρία κλίτη και επικοινωνούν μεταξύ τους. Διαμορφώνονται δύο νάρθηκες, δυτικά ο εξωνάρθηκας και ο βόρειος διάδρομος στεγάζονται με ημιθόλια και ο κεντρικός τρούλλος, αρκετά μεγάλος, στηρίζεται σε τέσσερις πεσσούς και περιστοιχίζεται από τρία θολωτά κλίτη που δεν δίνουν και τόσο κομψή εμφάνιση. Το βόρειο κλίτος τελειώνει σε ένα μικρό τρούλλο ίδιου τύπου με αυτόν του κεντρικού ¹⁸⁸

Σε μία επιστολή της 7ης Μαρτίου 1578 που ο Ettiene Gerlach έστειλε στον Martin Crusius γράφει ότι η μονή είχε το σχήμα ενός ανοιχτού θαλάμου περιτριγυρισμένου από τοίχους. Γύρω από την ανοιχτή αυλή ήταν φυτεμένα κυπαρίσσια και συκιές. Στο καθολικό βρισκόταν το σκηνώμα της αγίας Μαρίας της Σαλωμης και της αγίας Ευφημίας, ένα κομμάτι από την στήλη πάνω στην οποία μαστιγώθηκε ο Χριστός, καθώς επίσης και ο τάφος του Αλεξίου Κομνηνού. Ο επισκέπτης μπορούσε να δει εικόνες του Χριστού, της Παναγίας, πολλών αυτοκρατόρων, βιβλικές σκηνές και τα πορτραίτα

¹⁸⁷ Παλιούρας, Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 185
¹⁸⁸ Krautheimer, *Early Architecture*, σ 472-473

των δύο κτητόρων με μία επιγραφή κάτω από αυτά που έλεγε:

**"Μιχαήλ Δούκας Γλαβᾶς Ταρχανειώτης,
ὁ πρωτοστράτωρ καὶ κτήτωρ
Μαρία Δούκαινα Κομνηνὴ Παλαιολογίνα Βράναινα,
ἡ πρωτοστρατόρισα καὶ κτηώρισα "** ¹⁸⁹

Ο Hans Jacob Breuning, ο οποίος επισκέφτηκε την Κωνσταντινούπολη το 1579-1580, λέει ότι υπήρχαν στα δεξιά της πόρτας της εισόδου τα πορτραίτα του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Γ και της συζύγου του Άννας Παλαιολογίνας

Η παρουσία του τάφου του Αλεξίου Κομνηνού στην Παμμακάριστο σύμφωνα με τον Etienne Gerlach, δημιουργεί πρόβλημα, διότι ο πρίγκηπας ως ιδρυτής όπως είναι γνωστό από τις πηγές, ήταν θαμμένος στην μονή του Χριστού Φιλανθρωπου Ο Ε Α Σιδερίδης υποθέτει ότι μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Τούρκους οι Έλληνες μετέφεραν στην Παμμακάριστο τον τάφο της Αλεξίας, υπόθεση αρκετά αβάσιμη αν κανείς πάρει υπόψη την κατάσταση των χριστιανών την εποχή εκείνη ¹⁹⁰

Πιθανόν, ο τάφος του Αλεξίου Κομνηνού, να ανήκει στον Αλέξιο Β που θανατώθηκε από τον Ανδρόνικο Α Το φέρετρο με το σωμα του πετάχθηκε στη θάλασσα Χωρίς αμφιβολία αυτό ξαναμεταφέρθηκε στη Κωνσταντινούπολη από τους Ιωάννη Καματερό

¹⁸⁹ Γ Ι Θεοχαρίδης, "Μιχαήλ Δούκας Γλαβᾶς Ταρχανειώτης(προσωπογραφικά), ΕΕΦΣΠΘ, 7(1957) 197-8

¹⁹⁰ Janin, *Grand Centres*, σ 211

και Θεόδωρο Χούμνο τον Οκτωβριο του 1183,¹⁹¹ αλλά είναι αδύνατο να είχε τοποθετηθεί σε τάφο στο καθολικό της μονής της Παμμακαρίστου, εφόσον το καθολικό δεν είχε κτιστεί μέχρι το τέλος του 13ου αι.

Υπάρχει και μία άλλη εκδοχή κατά την οποία ο τάφος ίσως να ήταν του Αλεξίου Αγγέλου, μέλους της οικογένειας των Κομνηνων, ο οποίος φυλακίστηκε από τον πεθερό του Θεόδωρο Λάσκαρη και πέθανε στην Νίκαια. Ο Σ. Λάμπρος υποστηρίζει ότι το σωμα του Αλεξίου μεταφέρθηκε από τον Αλέξιο Φιλανθρωπινό, πεθερό του Μιχαήλ Ταρχανειωτη Γλαβά, που ήταν γιος της Μάρθας-Μαρίας, αδελφής του Μιχαήλ Η.¹⁹² Η υπόθεση επίσης αυτή είναι αβάσιμη, διότι η Μάρθα-Μαρία, σύζυγος του Μιχαήλ Ταρχανειωτη Γλαβά δεν πρέπει να συγχέεται με την αδελφή του Μιχαήλ του Η ιδρύτρια της μονής της Κυρά Μάρθας.

Ο Salomon Schweiger, εφημέριος της πρεσβείας του Βατικανού στην Κωνσταντινούπολη το 1581 αναφέρει ότι στο μνήμα υπάρχει η επιγραφή, "**Αλέξιος αυτοκράτωρ των Ρωμαίων**" και ένας αετός στα δεξιά.¹⁹³ Αν και η επιγραφή φαίνεται καθαρά είναι δύσκολο να εξηγηθεί το γεγονός. Ο M Crusius υποστηρίζει ότι το πέτρινο μνήμα που βρέθηκε στην Παμμακάριστο ίσως είναι της Άννας Κομνηνής.¹⁹⁴ Είναι όμως επίσης δύσκολο να θεωρηθεί ότι ο τάφος αυτός ήταν της Άννας Κομνηνής γιατί είναι γνωστό ότι η Άννα Κομνηνή

¹⁹¹ Bonn., εδ., Χωνιάτης, I, 355
¹⁹² Jannin, Grand Centres, σ 211
¹⁹³ ό π., σ 211
¹⁹⁴ ό π., σ 211

ενταφιάστηκε στη μονή της Κεχαριτωμένης, την οποία είχε ιδρύσει η μητέρα της, και αυτή είχε αποσυρθεί εκεί μετά το θάνατο του συζύγου της

Φαίνεται λοιπόν ότι οι υποθέσεις σχετικά με το άτομο το οποίο ενταφιάστηκε στο καθολικό της μονής της Παμμακαρίστου είναι σχεδόν όλες αβάσιμες και δεν επιτρέπουν στους επιστήμονες να ταυτίσουν το πρόσωπο που βρίσκεται και τώρα στο μνήμα. Πιθανότατα ανήκει σε κάποιον Αλέξιο αυτοκράτορα των Ρωμαίων, όπως αναγράφεται στο μνήμα και αναφέρει ο S. Schweiger

Είναι απαραίτητο να σημειωθεί επίσης ότι στην βιβλιοθήκη της μονής υπήρχαν τρία τουλάχιστον γνωστά χειρόγραφα. Το Vatic gr 539, το Venet Marcian gr 546 (x και xiv s) και το Oxon Bodl Thomas Roe 29 (Μάρτιος 1410) ¹⁹⁵

Μονή της Θεοτόκου Παναγιωτίσσης

Η μονή της Θεοτόκου Παναγιωτίσσης επίσης γνωστή και σαν Παναγία των Μογγουλίων του Μουκλίου του Μουκλιού ή της Μουκλιωτισσας βρίσκεται ανάμεσα στη Μεγάλη του Γένους Σχολή και στο Ιωακείμιο Παρθεναγωγείο στο Φανάρι, λίγο πιο πάνω από το μετόχι του Παναγίου Τάφου ¹⁹⁶. Οι Τούρκοι ονομάζουν την εκκλησία Kanli Kilise που

¹⁹⁵ Janin, *Grand Centres*, σ 212. Σύμφωνα με τον Janin το χειρόγραφο του Vatic gr 539 γράφτηκε τον Οκτώβριο του 975, το χειρόγραφο του Oxon Bodl Thomas Roe 29 γράφτηκε τον Μάρτιο του 1410 και ότι τα χειρόγραφα του Venet Marcian gr 546 (x και xiv s) καθώς και του Oxon Bodl Thomas Roe 29 τα δώρισε στη βιβλιοθήκη της μονής ο μητροπολίτης Εφέσου Νεόφυτος τον Ιούνιο του 1481

¹⁹⁶ Παλιούρας, *Οικουμενικό Πατριαρχείο*, σ 205

Η Μαρία Παλαιολογίνα στάλθηκε από τον πατέρα της το 1265 ως νύφη στον Μέγα Μογγόλο Χάαν Χουλάγγου αλλά επειδή πριν η Μαρία φτάσει ο Μέγας Χάαν πέθανε, παντρεύτηκε τον γιο του Μεγάλου Χάαν και διάδοχο των Μογγόλων Αρπαγγού²⁰¹ Μετά τη δολοφονία του Αρπαγγού και την πάροδο δεκαπέντε χρόνων, η Μαρία επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη Αντιστάθηκε στις προσπάθειες του πατέρα της να την παντρέψει με άλλο Μογγόλο Χάαν και ακολούθησε τη μοναχική ζωή²⁰²

Επιστρέφοντας στην Κωνσταντινούπολη η Μαρία αγόρασε στην τιμή των 4000 υπερπύρων, από την Μαρία Δούκαινα Ακροπολίτισσα και τον γαμπρό της Δημήτριο Κοντοστέφανο όλη την περιουσία τους μαζί με την εκκλησία τα λουτρά τους κήπους και τους αμπελώνες με στόχο να ανεγείρει μία γυναικεία μονή Ανακαίνισε την εκκλησία της Θεοτόκου της Παναγιωτίσσης έκτισε τα κελιά και δωρίσε στη μονή κειμήλια πολύτιμα σκεύη, βιβλία καθώς επίσης κτήματα και αμπέλια στην Κωνσταντινούπολη και στη θέση "Παλαιός Φόρος" στη Ραιδεστό για να έχει η μονή έσοδα για τη συντήρησή της²⁰³

Με τον θάνατο της Μαρίας η κόρη της Θεοδωρα, επονομαζόμενη Αραχαντλούν, γυναίκα του Ισαάκ Παλαιολόγου Ασάν, θείου του Ιωάννου Ε, κληρονόμησε τη μονή Μετά τον θάνατο της

²⁰¹ Papadopoulos, *Genealogie Palaiologen*, σ 33 Το όνομα του γιού του Μεγάλου Χάαν συζύγου της Μαρίας ήταν Χολαγκού ή Απαγάν

²⁰² Kouvena, "Aristocratic Women Founders", σ 29-30 και Polemis, *The Doukai*, σ 83

²⁰³ Papadopoulos, *Genealogie Palaiologen*, σ 33 Βλέπε Πίνακα Α 1, σ

γυναίκας του ο Ισαάκ Παλαιολόγος Ασάν πήρε την κηδεμονία της μονής, αλλά εκμεταλλευόταν για δικό του όφελος τα έσοδα με αποτέλεσμα όχι μόνο να οδηγήσει τη μονή σε παρακμή αλλά και στο υπερβολικό χρέος των δύο χιλιάδων υπερπύρων. Το ίδιο σύστημα εκμετάλλευσης της μοναστικής περιουσίας ακολούθησε και η κόρη του Ισαάκ, Ειρήνη Ασανίνα Φιλανθρωπινή.²⁰⁴

Οι μονάστριες προσέφυγαν στον αυτοκράτορα για να ανακτήσουν τα δικαιώματα της μονής. Ο Ιωάννης ο Ε΄ τις παρέπεμψε στον πατριάρχη που ήταν υπεύθυνος για τις εκκλησιαστικές υποθέσεις. Ενώπιον της συνόδου η Ειρήνη προσκόμισε ένα αυτοκρατορικό χρυσόβουλο το οποίο έδινε την εποπτεία αναμφισβήτητα στην Μαρία Παλαιολογίνα. Το έγγραφο αποδείχθηκε ψευδές και σύμφωνα με συνοδικό έγγραφο του 1351 ο πατριάρχης Κάλλιστος Α΄ απέδωσε τα δικαιώματα καθώς και την περιουσία της μονής της Θεοτόκου της Παναγιωτίσσης στις μονάστριες.²⁰⁵

Θα έπρεπε βέβαια να αναφερθεί ότι ορισμένοι επιστήμονες αμφισβήτησαν το γεγονός ότι η Μαρία Παλαιολογίνα αγόρασε την περιοχή και υποστήριξαν ότι στην πραγματικότητα, η μονή ιδρύθηκε το 1261 από τον πεθερό του Γεωργίου Ακροπολίτη πιθανότατα Ισαάκ Δούκα μητρικό θείο του Μιχαήλ Η΄. Η μονή ήταν τότε ένα ισόγειο οικοδόμημα, που το 1266 υπερυψώθηκε, και από μία ενθύμηση στον χειρόγραφο κωδικα του λεξικού του Σουίδα πληροφορούμαστε ότι ο ζωγράφος Μόδεστος

²⁰⁴ Janin, *Grand Centres*, σ 213

²⁰⁵ Παλιούρας, *Οικουμενικό Πατριαρχείο*, σ 179

ασχολήθηκε με την αγιογράφηση της εκκλησίας στα τέλη του 13ου αι²⁰⁶ Σύμφωνα με αυτή την εκδοχή η πριγκίπισσα έμενε στην μονή και επέβλεπε την οικονομική διαχείριση²⁰⁷

Μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως ο Μωάμεθ Β δωρίσε την εκκλησία στον Έλληνα αρχιτέκτονα Χριστόδουλο ως ανταμοιβή για την ανέγερση του τεμένους του κατακτητή Fatih στο χώρο του κατεδαφισμένου ναού των Αγίων Αποστόλων Με τους τίτλους που ο Πορθητής παραχώρησε ο ναός διέφυγε τη μετατροπή του σε τζαμί κατά την διάρκεια της βασιλείας του Σελίμ του Α²⁰⁸ Εάν αυτή η εκδοχή της διατήρησης του μνημείου ως χριστιανικού ναού μέχρι τον 20ο αι απηχεί σχετική παράδοση, ίσως τότε ο ναός μετατράπηκε σε ενοριακό ναό και συνέχισε να λειτουργεί έτσι και μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως²⁰⁹

Το γεγονός ότι ο ναός παρέμεινε σε λειτουργία από την ημέρα των θυρανοιξίων του το 13ο αι μέχρι σήμερα τον κάνει ξεχωριστό Το μνημείο έχει αλλοιωθεί από τις επιπρόσθετες κατασκευές Το αρχικό αρχιτεκτονικό σχέδιο του ναού μοναδικό στην Κωνσταντινούπολη ήταν τετραπτεροσκιδές με τρούλλο υποβασταζόμενο από τέσσερις πεσσούς²¹⁰ Το κυριότερο αρχιτεκτονικό του γνώρισμα είναι ο κομψός τρούλλος, που προβάλλει δυσανάλογος με το μέγεθος του κτίσματος Στην ανατολική πλευρά του ναού

²⁰⁶ Παλιούρας, σ 179 Ο Παλιούρας αναφέρεται στον κώδικα Paris Gr 2625

²⁰⁷ Janin, *Grand Centres*, σ 213

²⁰⁸ Παλιούρας, *Οικουμενικό Πατριαρχείο*, σ 179

²⁰⁹ Janin, *Grand Centres*, σ 214

²¹⁰ Βλέπε Πίνακα Β 17, σ 224

διατηρείται η αψίδα και στην βόρεια διασωζονται μερικά στοιχεία από το αρχικό τρίκογχο του Ιερού ²¹¹ Το εσωτερικό έχει ελάχιστες μετατροπές και ο ναός αυτός είναι ο μόνος που κρατά την αρχική ατμόσφαιρα της ελληνικής ορθόδοξης εκκλησίας ²¹² Από τον αρχικό διάκοσμο του ναού διατηρούνται ίκνη από την παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας Εκτός από την ψηφιδωτή εικόνα της Παναγίας της Μουκλιωτισσας, η οποία χρονολογείται στα τέλη του 13ου ή αρχές του 14ου αι, ²¹³ ξεχωρίζουν άλλες τέσσερις εικόνες της μεταβυζαντινής περιόδου η αγία Παρασκευή (1,35x0,40), η αγία Ευφημία (1,34x0,40), οι Τρεις Ιεράρχες (1,25x0,60) και οι άγιοι Θεόδωροι (1,27x0,54) ²¹⁴

Μονή της Κυρά-Μάρθας

Η μονή της Κυρά-Μάρθας εμφανίζεται στις πηγές στο τέλος του 13ου αι, ενώ συνεχίζονται οι αναφορές σ αυτήν ακόμη και στο δεύτερο τέταρτο του 15ου αιωνα Η κτητόρισα της μονής ήταν η Μαρία Παλαιολογίνα, αδελφή του Μιχαήλ Η Παλαιολόγου η οποία κατέληξε μοναχή με το όνομα Μάρθα και ως εκ τούτου χάρισε το όνομά της στη μονή ²¹⁵

Το γυναικείο αυτό πουκαστήριο θεωρήθηκε σαν κτήμα της οικογένειας των Παλαιολόγων, επειδή ορισμένα μέλη μόνασαν εκεί Τον Ιανουάριο

²¹¹ Krautheimer, *Early Architecture*, σ 469, 471-473

²¹² Koubena, "Aristocratic Women Founders", σ 29-30 Βλέπε Πίνακα Β 18, σ 225

²¹³ Γ Σωτηρίου, "Η εικόν της Παμμακαρίστου", *Ορθοδοξία*, 9(1934) 241-250

²¹⁴ Βλέπε Πίνακα Β 18α και Β 18β, σ 226

²¹⁵ Koubena, "Aristocratic Women Founders", σ 31

του 1342, η Θεοδωρα, αδελφή του Ανδονίκου Γ και χήρα του Βουλγάρου πρίγκιπα Μιχαήλ Στρασίμιρ έθασε στην μονή τη Θεοδωρα, μητέρα του Ιωάννου Καντακουζηνού, που πέθανε στη φυλακή. Το 1355 όταν ο Ιωάννης Καντακουζηνός παραιτήθηκε του θρόνου και έγινε μοναχός στον Άγιο Γεωργιο των Μαγγάνων η σύζυγός του μόνασε στην μονή της Κυρά-Μάρθας: **"τῆς Μάρθης τῆς βασιλέως ἀδελφῆς προσαγορευομένην, ἐκ πατρῶου κλήρου διαφέρουσαν Καντακουζηνῶ τῷ βασιλεῖ"** ²¹⁶ Το 1358, η Μαρία Καντακουζηνή, χήρα του Νικηφόρου Δούκα αποσύρθηκε στην ίδια μονή και τον Ιανουάριο του 1440, η μονή δέχθηκε την σορό της πριγκίπισσας Ζωής, συζύγου του δεσπότη Δημητρίου Παλαιολόγου ²¹⁷

Ο Στέφανος του Νονγοροδ γύρω στα 1350, αναφέρει ότι στην μονή υπήρχαν τα λείψανα του αγίου Ιωάννου του Ελεήμονος, της Μαρίας του Κλεωπα και της αγίας Θεοδοσίας. Το 1393, ο συγγραφέας Αλέξανδρος λέει ότι σ αυτό το πουκαστήριο υπήρχε επίσης το λείψανο της αγίας Ειρήνης, ενώ γύρω στα 1420 ο διάκονος Ζαχαρίας αναφέρει ότι υπήρχαν μόνο τα λείψανα της Μαρίας του Κλεωπα και του αγίου Ιωάννη του Ελεήμονος. Μερικά χρόνια αργότερα ένας ανωνυμος Ρωσος προσκυνητής αναφέρεται στα λείψανα του αγίου Ιωάννου του Ελεήμονος της αγίας Μαρίας-Μαγδαληνής και της αγίας Θεοδοσίας ²¹⁸

Δεν υπάρχουν αρχαιολογικά ευρήματα τα οποία θα μπορούσαν να οδηγήσουν στον εντοπισμό της μονής

²¹⁶ PG, 156, 1048

²¹⁷ ό π

²¹⁸ Janin, *Grand Centres*, σ 325-326

Ο Μ Γεδεων ταυτίζει την μονή με το μικρό τζαμί Sebkan Basi, το οποίο βρίσκεται στην περιφέρεια του Kirk çesme εκατό μέτρα από το υδραγωγείο του Ουάλη. Αυτή η ταύτιση ήταν αποδεκτή έως το 1950. Ο Μ Γεδεων είχε βασιστεί σε μία υποσημείωση στον κωδικά Vindobon Hist 96, f 5v, στο λήμμα Μάρθα, σύζυγος του Μιχαήλ Δούκα Γλαβά, ο οποίος στα χρόνια του Ιωάννη Κομνηνού (1118-1143) είχε μετατρέψει το πατρικό του σπίτι σε γυναικεία μονή με την επωνυμία η Μονή του Χριστού. Επειδή η εκκλησία αυτή βρισκόταν στο Kirk çesme και η περιοχή στην οποία βρισκόταν το Τζαμί Sebkan Basi ονομαζόταν και Kirk çesme θεωρήθηκε ότι αυτό το τζαμί δεν ήταν άλλο από το καθολικό της μονής. Κατ' αρχήν η παραπάνω θεωρία βασίστηκε σε παρεξήγηση για τα άτομα και τις ημερομηνίες.²¹⁹

Όπως ήδη έχει αναφερθεί στη μονή της Θεοτόκου της Παμμακαρίστου, η Μάρθα, σύζυγος του Μιχαήλ Δούκα Γλαβά, δεν ήταν η ίδια με την Μαρία Παλαιολογίνα, αδελφή του Μιχαήλ Η Παλαιολόγου. Επιπλέον οι διαστάσεις του Sebkan Basi είναι πολύ περιορισμένες (7,60x7,00)²²⁰ για να χρησιμοποιηθεί ως ναός μιας μονής, πολύ περισσότερο μιας μονής που ιδρύθηκε από μία Παλαιολογίνα πριγκίπισσα αφού τότε όλες οι μονές που ιδρύθηκαν ή ανακαινίσθηκαν από άλλα μέλη της οικογένειας αυτής, όπως οι μονές της Θεοτόκου του Λιβός και της Θεοτόκου της Παμμακαρίστου ήταν εντυπωσιακών διαστάσεων. Οι τοπογραφικές μαρτυρίες των Ρωσών προσκυνητών δεν επιτρέπουν την ταύτιση της μονής με το Τζαμί Sebkan Basi.

²¹⁹ V Laurent, "Kyra Martha", σ 311-320

²²⁰ ό π, σ 317

Το 1350, ο Στέφανος του Νονγορόντ γράφει ότι προσκύνησε τα λείψανα του αγίου Ιωάννη του Ελεήμονος της αγίας Μαρίας του Κλεωπα και της αγίας μάρτυρος Θεοδοσίας η οποία μαρτύρησε κατά την διάρκεια της εικονομαχίας στην ίδια εκκλησία που βρισκόταν ψηλά σ' ένα λόφο Σύμφωνα με αυτή τη διήγηση το καθολικό της μονής δεν θα μπορούσε να τοποθετηθεί στο Τζαμί Sebkan Basi ²²¹

Ο ανωνυμος προσκυνητής του δεύτερου τετάρτου του 15ου αι είναι πιο ξεκάθαρος στη διήγησή του και αναφέρει ότι κατηφορίζοντας από τον ναό των Αγίων Αποστόλων προς ανατολάς βρίσκονται δύο γυναικείες μονές από τις οποίες η μία ιδρύθηκε από την αυτοκράτειρα και η άλλη από τον αυτοκράτορα Στην πρώτη βρίσκονταν ανέπαφα τα σωματα του αγίου Ιωάννη του Ελεήμονος, της Μαρίας της Μαγδαληνής και της μάρτυρος Θεοδοσίας ²²²

Ο Ζωσιμάς στα 1420 σημειώνει ότι στην μονή της Γκεραμάρθας, (sic) όχι μακριά από τη μονή του Λιβός αναπαύεται η Μαρία Μαγδαληνή και ο Ιωάννης ο Ελεήμονας Από αυτή τη διήγηση χωρίς αμφιβολία το κυριότερο από αυτά τα μοναστήρια είναι της Κυρά-Μάρθας και το δεύτερο της Θεοτόκου του Λιβός

Η μονή της Κυρά-Μάρθας έπρεπε να βρισκόταν στην κορυφή μίας αρκετά ξερής πλαγιάς η οποία ανέβαινε μέχρι το ναό των Αγίων Αποστόλων

²²¹ Janin, *Grand Centres*, σ 325-326

²²² ό π

Σύμφωνα λοιπόν με αυτές τις μαρτυρίες η ταύτιση της μονής της Κυρά-Μάρθας με το μικρό τζαμί του Sebkan Bası έχει τελείως απορριφτεί ²²³

Μονή του Χριστού Παντεπόπτου

Η μονή βρίσκεται στο Κιουτσούκ Μεκτέπ, στην παλαιότερη περιοχή της πόλης, στην κορυφή του τέταρτου λόφου της Κωνσταντινουπόλεως με θαυμάσια θέα όχι μόνο προς τον Κεράτιο Κόλπο αλλά και προς τον Βόσπορο ²²⁴ Λόγω της γεωγραφικής της θέσεως, η οποία δεσπόζει στην περιοχή, αφιερώθηκε στο Χριστό που από τη θέση αυτή εποπτεύει τα πάντα από όπου και πήρε το όνομά της, Μονή του Χριστού Παντεπόπτου ²²⁵

Η μονή του Χριστού Παντεπόπτου ανακαινίστηκε από την Άννα Δαλασσηνή, σύζυγο του Ιωάννη Κομνηνού(1015-12/12/1067) ²²⁶ και μητέρα του Αλεξίου Α Κομνηνού(1081-15/10/1118) ²²⁷ Η ίδρυση της μονής έγινε σίγουρα στην εποχή που αυτοκράτορας ήταν ο Αλέξιος Α πράγμα που είναι γνωστό από ένα διάταγμα του Αλεξίου που εκδόθηκε τον Μάιο του 1087 με το οποίο ζητά από τη μητέρα του να επιτρέψει την επιστροφή του Μυρελαίου από τη μονή του Χριστού Παντεπόπτου στο νησί της Λέρου Στις 16 Ιουνίου, η Άννα Δαλασσηνή συμφωνησε με το διάταγμα του γιου της και δέχθηκε να στείλει το Μυρέλαιο στη Λέρο ²²⁸

²²³ Janin, *Grand Centres*, σ 326

²²⁴ Koubena, "Aristocratic Women Founders", σ 26 Βλέπε Πίνακα Α 2, σ

²²⁵ Παλιούρας, *Οικουμενικό Πατριαρχείο*, σ 189

²²⁶ Βαρζός, *Γενεαλογία Κομνηνών, Α'*, σ 101-104

²²⁷ ό π

²²⁸ Janin, *Grand Centres*, σ 513

Πόσο χρόνο η μονή παρέμεινε γυναικεία είναι άγνωστο, όπως άγνωστο παραμένει και το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας της. Ο Θεόδωρος Βαλααμών αναφέρει κάποιον Μελέτιο ως ηγούμενο της μονής όταν πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ήταν ο Λουκάς ο Χρυσοβέργης (1157-1170)²²⁹. Στη μονή περιορίστηκαν ο πατριάρχης Θεοδόσιος Α (1178-1183) και ο στρατηγός Ανδρόνικος Λαπάρδας, λόγω των διαφωνιών τους με τον Ανδρόνικο Κομνηνό²³⁰. Τον Απρίλιο του 1204 ο Αλέξιος Ε Μούρτζουφλος μετέφερε το επιτελείο του στη μονή για να εποπτεύει τις κινήσεις των Βενετών όταν αυτοί αποβιβάστηκαν στην περιοχή του Πετρίου²³¹. Όταν οι λατίνοι κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη, η μονή του Χριστού Παντεπόπτου παραχωρήθηκε στο μοναχικό τάγμα των Βενεδικτίνων του San Giorgio Maggiore της Βενετίας και σύμφωνα με τον Νικήτα Χωνιάτη μετέφεραν στην πατρίδα τους όλους τους θησαυρούς, τα ιερά σκεύη και τα κειμήλια της μονής²³². Η μονή περιήλθε στα χέρια των ορθοδόξων μετά την αποχώρηση των λατίνων.

Μετά την άλωση, η μονή χρησιμοποιήθηκε ως ιεροδιδασκαλείο και οικοτροφείο από τους Μωαμεθανούς. Σήμερα είναι γνωστή ως Εσκή Ιμαρέτ Τζαμί (Eski Imaret)²³³. Το καθολικό της μονής έχει διασωθεί και η αρχιτεκτονική του έχει παραμείνει ανέπαφη παρά το γεγονός ότι χάνεται

²²⁹ ΡG, 138, 73

²³⁰ Βορη, ed, Χωνιάτης, σ 361

²³¹ ό π, σ 758

²³² Παλιούρας, Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 189 και Janin, *Grand Centres*, σ 513

²³³ Βλέπε Πίνακα Α 1, σ 204

ανάμεσα στα μεταγενέστερα κτίσματα της περιοχής ²³⁴ Πρέπει να κτίστηκε όπως και το καθολικό της μονής της Θεοτόκου του Λιβός μετά το 1081 και πριν από το 1087 Ανήκει στον τύπο του εγγεγραμμένου τετρακίονιου σταυροειδούς με τρούλλο Στην κάτοψη παρουσιάζεται τρίκλιτος με δύο νάρθηκες Οι εσωτερικές διαστάσεις του ναού είναι 14,5x11 μέτρα ²³⁵ Η μονή του Χριστού Παντεπόπτου είναι μία από τις ωραιότερες εκκλησίες της Κωνσταντινουπόλεως και η λιγότερο μελετημένη ²³⁶

Μονή του Χριστού Φιλανθρώπου Σωτήρος

Υπήρχαν δύο μοναστικές κοινότητες στην Κωνσταντινούπολη που ήταν αφιερωμένες στον Χριστό Φιλάνθρωπο Σωτήρα Η μία κτίστηκε τον 12ο αι ενώ η άλλη αναστηλώθηκε το 1308 ²³⁷ Λόγω της ομοιότητας του ονόματος της ιδρύτριας που ονομαζόταν Ειρήνη συγκέονταν οι δύο αυτές μονές Το 1930 επικράτησε ανάμεσα στους επιστήμονες η υπόθεση ότι υπήρχαν δύο μονές με το ίδιο όνομα η μία ήταν ανδρική και βρισκόταν στη βόρεια πλευρά της πόλης κοντά στη Μονή της Χώρας ενώ η άλλη ήταν διπλή μονή ²³⁸ και ήταν κτισμένη κοντά στη θάλασσα που έβλεπε τις ασιατικές ακτές

²³⁴ Koubena, "Aristocratic Women Founders", σ 26 Βλέπε Πίνακα Β 19, σ

²³⁵ Krautheimer, *Early Architecture*, σ 384-385 Βλέπε Πίνακα Β 20, σ

²³⁶ Koubena, *Aristocratic Women Founders*, σ 26

²³⁷ *PG*, 139, 328 και *PG*, 127, 1084

²³⁸ Ιωάννης Κονιδάρης, *Νομική θεώρηση των μοναστηριακών τυπικών*, (Αθήνα, 1984), σ 121-122 Διπλές ονομάζονταν οι μονές στις οποίες ζούσαν μαζί, αλλά σε διαφορετικά κτήρια μονάστριες και μοναχοί Κάθε κοινότητα είχε ανεξάρτητη οικονομική διαχείριση, είχαν όμως κοινή διοίκηση και οικονομικούς πόρους Η επανάληψη της απαγόρευσης της λειτουργίας τέτοιων μοναστηριακών συγκροτημάτων επιβεβαιώνει το γεγονός ότι διπλές μονές συνέχιζαν να υπάρχουν μέχρι το τέλος της βυζαντινής περιόδου

Το 1894, ο Μ Γεδεων αναφέρει την αναστήλωση μιάς μονής του Φιλανθρωπου Σωτήρος της Ειρήνης Δούκαινας από την κόρη του αυτοκράτορα Θεόδωρου Α Λάσκαρη Ειρήνη Λασκαρίνα Παλαιολογίνα σύζυγος του δεσπότη Ανδρονίκου Παλαιολόγου και του αυτοκράτορα Ιωάννη Βατάζη, που έγινε μοναχή με το όνομα Ευλογία²³⁹ Ο Meyer που δημοσίευσε ένα απόσπασμα του τυπικού της μονής που δόθηκε από μία πριγκίπισσα, βασιζόμενος στην θέση του Μ Γεδεων αποδίδει το τυπικό στην Ειρήνη Λασκαρίνα Παλαιολογίνα²⁴⁰ Την ίδια θέση υποστήριξε και ο Α Heisenberg, ο οποίος και απέδειξε ότι η Ειρήνη Λασκαρίνα έγινε μοναχή και ότι η πριγκίπισσα του τυπικού, η Ειρήνη-Ευλογία ήταν η Ειρήνη Λασκαρίνα κόρη του Θεοδωρου Λάσκαρη²⁴¹

Τη θέση αυτή ανέτρεψε ο Ε Σιδερίδης που παρατηρεί ότι η κόρη του Θεοδωρου Λάσκαρη πέθανε το 1241 σε ηλικία 42 ετων Δεν ήταν ποτέ μοναχή και δεν αναστήλωσε κανένα πουχαστήριο στην Κωνσταντινούπολη κατά τη διάρκεια της ζωής της, γιατί η Κωνσταντινούπολη εκείνη τη περίοδο ήταν κάτω από λατινική κατοχή Ο Η Delehayε τεκμηρίωσε το γεγονός ότι η μονή ανακαινίσθηκε στα τέλη του 13ου ή στις αρχές του 14ου αιωνα και απέδωσε την ανακαίνιση της μονής στην αυτοκράτειρα Ειρήνη Λασκαρίνα Παλαιολογίνα Ως εκ τούτου δεν μπορεί να ταυτισθεί το άτομο που έκανε την ανακαίνιση με την Ειρήνη Παλαιολογίνα σύζυγο του Ανδρονίκου Β²⁴²

²³⁹ Μ Γεδεών, ΒΕ, σ 204

²⁴⁰ Meyer, "Bruchstücke zweier κτητορικά τυπικά, ΒΖ 4(1895)48-58

²⁴¹ V Laurent, "Une Princesse", σ 33

²⁴² Delehayε, Deux Typica," σ 7

Τελικά ο P V Laurent απέδειξε ότι η Ειρήνη-Ευλογία ήταν η κόρη του Νικηφόρου Χούμνου, ευνοούμενου του Ανδρονίκου του Β ²⁴³ Η Ειρήνη-Ευλογία παντρεύτηκε στα δωδεκά της χρόνια τον Ιωάννη τον γιο του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β Παλαιολόγου. Έμεινε χήρα το 1307, στα δέκα έξι χρόνια της και αποφάσισε να μονάσει έχοντας και τη συγκατάθεση των γονέων της. Αφού μοίρασε ένα μέρος της περιουσίας της στους φτωχούς διέθεσε την υπόλοιπη στην ανακαίνιση της μονής την οποία και αφιέρωσε στον Φιλάνθρωπο Σωτήρα, και την διεύθυνε η ίδια μέχρι τον θάνατό της το 1360 ²⁴⁴

Οι γονείς της Ειρήνης-Ευλογίας βοήθησαν στην ανακαίνιση της μονής και όπως αναφέρει στη διαθήκη του ο Νικηφόρος Χούμνος ²⁴⁵ πατέρας της Ειρήνης-Ευλογίας, ήθελε να θαφτεί στην μονή την οποία και έκτισε με την σύζυγό του, για να ξαναβρεθούν πάλι μαζί με την κόρη τους. Η μονή ήταν διπλή γιατί ο Νικηφόρος Χούμνος έγινε ιερέας της ανδρικής μονής με το όνομα Ναθαναήλ και η γυναίκα του μόνασε στην γυναικεία μονή της Ειρήνης-Ευλογίας γύρω στα 1320. Τον Ιανουάριο του 1327 πέθανε ο Νικηφόρος-Ναθαναήλ και λίγο αργότερα πέθανε και η σύζυγός του ²⁴⁶

Στο συμπέρασμα ότι η μονή του Φιλανθρωπού Σωτήρος της Ειρήνης-Ευλογίας Χούμναινας ήταν

²⁴³ V Laurent, "Une Princesse", σ 29-60

²⁴⁴ Laiou, "Observations on Byzantine Women", σ 69-70 και Basilikopoulou, "Monachisme", σ 101

²⁴⁵ Νικηφόρος Χούμνος, "Διαθήκη," ΔΝ, V, σ 314-350

²⁴⁶ V Laurent, " Une Princesse", σ 47, PG, 140, 1418 και PG, 149, 208

διπλή οδηγούν και οι γραπτές ομιλίες και οι επιστολές προς τις μονάστριες και μοναχούς της μονής αυτής του Θεολήπτου, μητροπολίτου Φιλαδέλφειας, ο οποίος ήταν ο πνευματικός πατέρας της Ειρήνης-Ευλογίας²⁴⁷ Εκεί διασωθεί μόνο ένα μικρό μέρος από το αρχικό τυπικό που η Ειρήνη-Ευλογία έδωσε στη μονή²⁴⁸ Στο τυπικό αναφέρεται ότι η μονή είχε κοινοβιακό χαρακτήρα και κανένας δεν είχε δικαίωμα να κάνει αλλαγή σ αυτόν τον θεσμό Εξαίρεται η μοναχική υπακοή και η αυταπάρνηση²⁴⁹

Δεν υπάρχουν πολλά ιστορικά στοιχεία που να αναφέρονται στην ανδρική μονή, ίσως επειδή επισκιαζόταν από την αντίστοιχη γυναικεία της οποίας η ηγουμένη Ευλογία ήταν μία πολύ δυναμική προσωπικότητα²⁵⁰ Ιστορικά στοιχεία επίσης δίνουν και οι επιστολές του Θεολήπτου προς την μοναστική κοινότητα του Φιλανθρώπου Σωτήρος Η μονή ήκμαζε κατά τη διάρκεια που την διοικούσε η Ειρήνη-Ευλογία και αριθμούσε εκατό μονάστριες Η διοίκηση της μονής ήταν αυστηρή αλλά η Ειρήνη-Ευλογία είχε μία ευκαιρία επικοινωνίας κάθε Σάββατο και Κυριακή με τις μονάστριες, που τις βοηθούσε να χαλαρώνουν και ήταν ένας τρόπος να αποφεύγονται οι διενέξεις στην κοινότητα Η ίδια εκκλησία πιθανότατα θα εξυπηρετούσε και τις δυο

²⁴⁷ Laiou, *Observations on Byzantine Women*, σ 69-70 και Hero *Letters of Theoloptos*, σ 34-95

²⁴⁸ Το μέρος του τυπικού που απέμεινε εκδόθηκε από τον Ph Mayer, *Bruchstucke zweier τυπικά κτητορικά*, BZ (1985) 48-49

²⁴⁹ *Τυπικό Φιλανθρώπου Σωτήρος*, σ 48-49

²⁵⁰ Agela Constantinides Hero, *Letters of Gregory Akindynos*, CEHB 212(1983)60 Ο Ακίνδυνος στην επιστολή 6, Τῷ Λαπίθῃ, χαρακτηρίζει την Χούμναινα: " καὶ ἡ θεοφιλεστάτη βασίλισσα γυνὴ τὴν φύσιν οὐ γυνὴ τὸν τρόπον τοῖς ἀνδρῶν γενναιοτάτοις ἐφάμιλλος ἦν Ἰσθὶ φρονούσαν ἐπὶ τοῖς σοῖς οὐκ ἦτον ἢ ὁ Κροῖσος ἐπὶ τοῖς χρήμασιν ἢ Σεμίραμις τῇ Βαβυλῶνι "

κοινοότητες αλλά η διοίκηση ήταν διαφορετική σε κάθε μονή

Η γυναικεία μονή του Φιλανθρωπου Σωτήρος άρχισε να κάνει την αίγλη της μετά τον θάνατο της Ειρήνης-Ευλογίας και να εισέρχεται σε μία περίοδο αφάνειας

Το καθολικό της μονής είναι γνωστό και από μαρτυρίες Ρωσων προσκυνητων του 14ου και 15ου αι., οι οποίοι αναφέρουν ότι υπήρχαν πολλά λείψανα στο καθολικό μεταξύ των οποίων και αυτά του αγίου Αβερκίου. Αναφέρουν επίσης ότι υπήρχε σε έναν τοίχο μία αχειροποίητη εικόνα του Χριστού που ήταν θαυματουργή, αν και δεν υπάρχουν σχετικές αναφορές στις ελληνικές πηγές. Αναφορές υπάρχουν επίσης για το θαυματουργό αγίασμα που έτρεχε κάτω από το καθολικό και θεραπευε ασθένειες. Στην ύπαρξη του θαυματουργού αγιάσματος αναφέρονται και Ρωσοι προσκυνητές του 16ου αι. οι οποίοι λένε ότι κυλούσε κάτω από το Incili Kösk. Το οικοδόμημα αυτό κτίστηκε στα τέλη του 16ου αι. για να στεγάσει το αγίασμα στο οποίο οι Έλληνες συνέχιζαν να πηγαίνουν για να δεχθούν τις θαυματουργικές του ιδιότητες. Τόσο ο Pierre Gylles όσο και οι περιηγητές του 17ου και 18ου αι. μαρτυρούν ότι οι σουλτάνοι παραχώρησαν το δικαίωμα στους Χριστιανούς να τελούν τις λατρευτικές τους συνάξεις σ αυτόν τον τόπο. Στις 6 Αυγούστου στη γιορτή της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος οι άρρωστοι πήγαιναν στον τόπο αυτό για να μπουν μέσα στην θαυματουργή άμμο που θα τους χάριζε την υγεία.

Η ελληνική επανάσταση του 1821 έγινε αιτία να διακοπεί αυτή η λατρεία, η οποία όμως ξανάρχισε στο τέλος του 19ου αι. για να διακοπεί εντελώς όταν τα ερείπια του οικοδομήματος του Incili Kösk κατεδαφίστηκαν για να κατασκευαστεί η σιδηροδρομική γραμμή του 1871, η οποία και κάλυψε τη θαυματουργή πηγή. Ο πατριάρχης Κωνσταντίνος Β διαβεβαίωσε ότι ο σιδηροδρομικός σταθμός της περιοχής κατασκευάστηκε επάνω στο αγίασμα θέση που μπορεί να επιβεβαιωθεί γιατί μέχρι σήμερα είναι εμφανές ένα βαθύ κοίλωμα μάλλον ένα μέρος του παλαιού παρεκκλησίου, στον τοίχο των θεμελίων του σταθμού ²⁵¹

Η μονή του Φιλανθρωπου Σωτήρος βρισκόταν κοντά στο παλάτι των Μαγγάνων, που είναι στον πρωτολόφο της Κωνσταντινουπόλεως όχι πολύ μακριά από το μεγάλο ανάκτορο και την Αγία Σοφία αλλά δεν απέμειναν ίχνη του οικοδομήματος ²⁵². Ο Ε Σιδερίδης εντόπισε στο Incili Kösk υπολείμματα ναού και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ήταν υπολείμματα του καθολικού της μονής γιατί το αγίασμα βρισκόταν στη βάση του μνημείου. Ο Al Millingen συμφωνησε με τη άποψη του Ε Σιδερίδη η οποία όμως ανατράπηκε από τις ανασκαφές που έγιναν από την ομάδα της γαλλικής αποστολής το 1921-1923, που απέδειξε ότι ήταν λάθος να τοποθετείται το καθολικό περίπου εξήντα μέτρα βορειότερα. Δεν υπάρχει σχεδόν τίποτα που να επιτρέπει τον ακριβή προσδιορισμό των ερειπίων της μονής ²⁵³

²⁵¹ Janin, *Grand Centres*, σ 529

²⁵² Koubena, "Aristocratic Women Founders", σ 30-31 Βλέπε Πίνακα Α 2, σ

²⁵³ Janin, *Grand Centres*, σ 529

Μονή του Χριστού της Χώρας

Η μονή του Χριστού της Χώρας γνωστή στα Τουρκικά σαν Kariye ή Kahrie Τζαμί, βρίσκεται στον έκτο λόφο κοντά στην Πύλη της Ανδριανουπόλεως²⁵⁴ Το καθολικό της μονής είναι το σημαντικότερο μνημείο της εποχής των Παλαιολόγων και λόγω της εσωτερικής του εικονογράφησης ένα από τα σπουδαιότερα καλλιτεχνικά δημιουργήματα της βυζαντινής τέχνης²⁵⁵

Η ιστορία του μνημείου της μονής του Χριστού της Χώρας είναι δύσκολο να καθοριστεί. Η αρχαιότερη αναφορά περιέχεται στο Συναξάρι του Συμεων του Μεταφραστή την 4η Σεπτεμβρίου, όπου αναφέρεται η γιορτή του αγίου Βαβύλα και της συνοδείας των Μαρτύρων "εν τοις Σαλουστίου και εν τη μονή της Χώρας"²⁵⁶ Τα λείψανα του αγίου Βαβύλα που μαρτύρησε το 298, μεταφέρθηκαν από τον Κεράτιο κόλπο στη βορειοδυτική πλευρά της Κωνσταντινουπόλεως, έξω από τα τείχη σε περιοχή "ένθα έστί μονή Χώρα έπωνομαζομένη"²⁵⁷

Οι διάφορες πηγές που δημοσίευσε ο P. H. Delehayε βεβαιώνουν ότι πρόκειται για τον άγιο Βαβύλα, διευθυντή της σχολής της Νικομήδειας και των ογδοντατεσσάρων μαθητων του, τα σωματα των οποίων μεταφέρθηκαν από τους Βυζαντινούς και

²⁵⁴ Βλέπε Πίνακα Α , σ 204

²⁵⁵ Koubena, "Aristocratic Women Founders", σ 25-26

²⁵⁶ Συναξάριον Κωνσταντινουπόλεως, σ 12 "Τελεΐται δέ η αύτων σύναξις έν τοις Σαλουστίου και έν τη μονή τη έπιλεγομένη της Χώρας

²⁵⁷ Παλιούρας, Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 231

ενταφιάσθηκαν στη μονή της Χώρας Ο κωδικας Paris 1594 του 12ου αι , αναφέρει ότι το σωμα του αγίου Βαβύλα, επισκόπου Αντιοχείας βρισκόταν στη μονή του Στουδίου Αρα λοιπόν τα λείψανα ανήκουν σε δύο κατηγορίες σε αυτά της μονής της Χώρας που είναι του αγίου Βαβύλα της Νικομήδειας και των μαθητων του και σε αυτά της μονής Στουδίου που είναι του αγίου Βαβύλα επισκόπου Αντιοχείας Η παρεξήγηση μπορεί να δημιουργήθηκε και από το γεγονός ότι και οι δύο άγιοι γιορτάζονται την ίδια ημερομηνία, την 4η Σεπτεμβρίου ²⁵⁸

Ανωνυμος βιογράφος του 9ου αι , αποδίδει την ίδρυση της μονής στον άγιο Θεόδωρο, συγγενή της Θεοδώρας τον οποίον ο Ιουστινιανός έφερε στην Κωνσταντινούπολη για να ενισχύσει την Εκκλησία στον αγώνα της κατά των Θεοπασχιτων το 536 Ο Θεόδωρος εγκαταστάθηκε έξω από τα τείχη σε περιοχή που υπήρχε ένας μικρός ναός και κελί Εκεί ο Θεόδωρος, βοηθούμενος και από το αυτοκρατορικό ζεύγος, έκτισε ένα πουκαστήριο, το οποίο όμως καταστράφηκε από το σεισμό του 557 Πάλι με τη βοήθεια του Ιουστινιανού ο Θεόδωρος έκτισε καινούριο και μεγαλύτερο μοναστήρι, με μεγαλοπρεπή ναό αφιερωμένο στη Θεοτόκο Συγχρόνως δημιουργήθηκε ένα ολόκληρο κτιριακό συγκρότημα το οποίο περιείχε λουτρό, νοσοκομείο και τρία παρεκκλήσια αφιερωμένα στον άγιο Ανθιμο στους αγίους Σαράντα Μάρτυρες της Σεβάστειας και στον Αρχάγγελο Μιχαήλ ²⁵⁹

²⁵⁸ Συναξάριον Κωνσταντινουπόλεως, σ 12, 394
²⁵⁹ BHG, σ 274 και Γεδεών, ΒΕ, σ 227-231

Τον 11ο αι η μονή ύστερα από μία περίοδο παρακμής αναστηλώθηκε, πιθανότατα από τη Μαρία Δούκαινα²⁶⁰, εγγονή του Σαμουήλ της Βουλγαρίας και συγγενή της αυτοκράτειρας Αικατερίνης του Ισαακίου Κομνηνού (1057-1059)²⁶¹ Υπάρχουν λίγα στοιχεία για τη μονή που ίδρυσε η Μαρία Δούκαινα²⁶² και δεν έχει διασωθεί τυπικό Το καθολικό της μονής που ίδρυσε η Μαρία Δούκαινα κατεδαφίστηκε τον 11ο αι, γιατί τα θεμέλιά του άρχισαν να υποχωρούν, και το 1120 κτίστηκε ένας νέος ναός από τον Ισαάκ Κομνηνό εγγονό της κτηρόρισσας²⁶³ Στο μεταξύ το 1315 και το 1321, ο Θεόδωρος Μετοχίτης, μέγας λογοθέτης του γενικού,²⁶⁴ επί Ανδρονίκου Β του Παλαιολόγου, ξαναέκτισε το οικοδόμημα και του έδωσε τη σημερινή του μορφή²⁶⁵

Ο Θ Μετοχίτης, που συνέδεσε το όνομά του με μία από τις μεγαλύτερες εποχές της καλλιτεχνικής δημιουργίας αφιέρωσε ένα μεγάλο μέρος της περιουσίας του και της ζωής του από το 1303 έως το 1321 στην αναστήλωση της μονής²⁶⁶ Ο Θ Μετοχίτης ήταν ο εμπνευστής και ο επόπτης του εκπληκτικού εικονογραφικού προγράμματος

Γύρω από την ονομασία της μονής διατυπώθηκαν αρκετές υποθέσεις Υπάρχουν επιστήμονες που υποστηρίζουν ότι πήρε το όνομά της από τον τόπο που βρίσκεται επειδή ήταν κτισμένη εκτός των

²⁶⁰ PG, 148, 653

²⁶¹ Polemis, *The Doukai*, σ 58

²⁶² Η Ε Medico, "Essai sur Kahrié Djami au debut du Xlleme siecle", BZ 32(1932)18

²⁶³ Βλέπε Πίνακα Β 21, σ 229

²⁶⁴ Bréhier, "Les institutions", σ 70

²⁶⁵ Kouvena, "Aristocratic Women Founders", σ 25-26

²⁶⁶ Βλέπε Πίνακα Β 22, σ 230

τειχων στο ύπαιθρο, στη χώρα²⁶⁷ ενώ άλλοι συμφωνούν με την άποψη ότι η ονομασία προέρχεται από την νοηματική ερμηνεία των τίτλων των εικόνων του Χριστού στη Χώρα των Ζωντων και της Θεοτόκου, στη Χώρα του Αχωρήτου²⁶⁸

Η μονή του Χριστού της Χώρας έγινε τόπος καταφυγής και ταφής γνωστων προσωπικοτήτων της αυτοκρατορίας. Μετά την επικράτηση του Ανδρονίκου Γ (1328-1341), ο Θ Μετοχίτης ο οποίος αρνήθηκε να προδώσει τον αυτοκράτορά του Ανδρόνικο Β, εξορίστηκε και μετά την επάνοδό του στην Κωνσταντινούπολη μόνασε στη μονή Πέθανε μοναχός στη μονή της Χώρας στις 13 Μαρτίου 1331. Κατά την διάρκεια της πουκαστικής έριδας επί Ιωάννου Στ Καντακουζηνού (1341-1354) περιορίστηκαν στη μονή της Χώρας ο μοναχός Σάββας της μονής Βατοπεδίου του Αγίου Ορους και ο συγγραφέας Νικηφόρος Γρηγοράς²⁶⁹

Στη μονή υπήρχε το λείψανο του πατριάρχη Γερμανού του Α (715-730)²⁷⁰

Η θαυματουργή εικόνα της Παναγίας της Οδηγήτριας που κατά την παράδοση ήταν έργο του Ευαγγελιστή Λουκά συνδέεται με τη μονή της Χώρας. Κατά την παράδοση την εικόνα αυτή ο πατριάρχης περιέφερε στα τείχη της πόλης κάθε φορά που οι εχθροί πολιορκούσαν την

²⁶⁷ ΡG., 157, 604

²⁶⁸ ΡG., 154, 186 και ΡG., 156, 665. Βλέπε Πίνακα Β 23α, σ και Β 23β, σ

²⁶⁹ Τσάμης, Ιωσήφ Καλόθετου Συγγράμματα, σ 347-348

²⁷⁰ Παλιούρα, Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 249. Ο Άγιος Γερμανός ο Α εκτός από την μονή γιορταζόταν και στην Αγία Σοφία στις 12 Μαΐου. Τα λείψανα του Αγίου Γερμανού και του Αγίου Θεοφάνη μαζί με το σώμα του πατριάρχη Κοσμά μεταφέρθηκαν από τους Σταυροφόρους στην Ευρώπη αλλά δεν είναι γνωστό που βρίσκονται

Κωνσταντινούπολη Κατά την διάρκεια της Μεγάλης Τεσσαρακοστής η εικόνα μεταφερόταν από τον ναό της Θεοτόκου της Οδηγήτριας στο Παλάτι και τη δεύτερη μέρα του Πάσχα γινόταν λιτανεία της εικόνας η οποία κατέληγε στη μονή της Χώρας όπου και παρέμενε για λαϊκό προσκύνημα Σύμφωνα με τον ιστορικό Μανουήλ Δούκα την ημέρα της Άλωσης, επειδή η Κερκόπορτα βρισκόταν πολύ κοντά στο πουχαστήριο, οι Τούρκοι αφού μπήκαν στη μονή και την λεηλάτησαν έκοψαν την εικόνα σε τέσσερα κομμάτια και η εικόνα καταστράφηκε ²⁷¹

Στα τέλη του 15ου αι η μονή μετατράπηκε σε τζαμί και σήμερα είναι μουσείο Από τις περιγραφές του Gylles το 1561 και άλλων περιηγητών, οι οποίοι εντυπωσιάζονται από την κομψότητα των ορθομαρμαρωσεων αλλά δεν κάνουν καμία αναφορά στον ψηφιδωτό διάκοσμο ούτε στις τοιχογραφίες, συμπεραίνεται ότι τα ψηφιδωτά και οι τοιχογραφίες του καθολικού σκεπάστηκαν μετά την Άλωση Εργασίες για την αποκατάσταση των ψηφιδωτων και του εικονογραφικού διακόσμου άρχισαν το 1876 και συστηματοποιήθηκαν το 1948 όταν το Αμερικανικό Κέντρο Βυζαντινων σπουδων Dambarton Oaks του πανεπιστημίου του Harvard ανέλαβε την αποπεράτωση του έργου ²⁷²

Ο ψηφιδωτός διάκοσμος του καθολικού που άρχισε και ολοκληρώθηκε στη δεύτερη δεκαετία του 14ου αι (1310-1320), και οι τοιχογραφίες του

²⁷¹ Παλιούρας, Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 249

²⁷² Paul Underwood, "Fourth Preliminary Report on the Restoration of the Frescoes in the Kariye Camii at Istanbul by the Byzantine Institute 1957-1958 , DOP 14(1959)215-228

παρεκκλησίου, αποτελούν δείγμα για το υψηλό ποιοτικό επίπεδο της τέχνης, την αναβίωση των κλασικών γραμμάτων, την καλλιτεχνική καταξίωση και το υψηλό ήθος της παλαιολόγειας Αναγέννησης κατά τον 14ο αι.²⁷³

Η μονή της Χώρας μπορεί να θεωρηθεί μία από τις σημαντικότερες και ωραιότερες πινακοθήκες του κόσμου. Το παρεκκλήσι της Αναστάσεως είναι πλούσια εικονογραφημένο²⁷⁴ ιδιαίτερα η αψίδα, η οποία κοσμεύεται με τη θαυμασιότερη τοιχογραφία των αιώνων, **"τὴν εἰς Ἄδου Κάθοδον"**, την Ορθόδοξη Ανάσταση²⁷⁵. Αυτή η παράσταση του Χριστού θεωρείται από τους ιστορικούς της τέχνης μοναδική στην τεχνική και ανεπανάληπτη στην έκφραση ένας τέλειος συνδυασμός ύφους και ήθους μία ξεχωριστή σύλληψη χωρίς προηγούμενο και δίχως επόμενο²⁷⁶.

Σήμερα το κτιριακό συγκρότημα περιλαμβάνει τον κυρίως ναό τους δύο νάρθηκες και το παρεκκλήσι της Αναστάσεως²⁷⁷. Ο κυρίως ναός καταλήγει ανατολικά σε ημικυκλική αψίδα και σε δύο μικρότερες τρίπλευρες στα πλάγια. Οι δύο πλαϊνές αψίδες διαμορφώνονται σε μικρά παρεκκλήσια με θόλους. Ένας επιβλητικός τρούλλος που στηρίζεται σε τέσσερις πεσσούς, δεσπόζει στο κέντρο του κυρίως ναού. Ο εσωνάρθηκας εκτείνεται σ' όλο το πλάτος του ναού ενώ ο εξωνάρθηκας συνεχίζεται και πέρα από τη νότια πλευρά όπου

²⁷³ Underwood, "Frescoes in Kariye Camii", σ 205-222

²⁷⁴ Βλέπε Πίνακα Β 24, σ 233

²⁷⁵ Βλέπε Πίνακα Β 25, σ 234

²⁷⁶ Helen Gardner, *Art Through the Ages*, 7η έκδοση, (U S A , 1980), σ 249

²⁷⁷ Βλέπε Πίνακα Β 26, σ 235

ενωνεται με το παρεκκλήσι της Αναστάσεως. Έτσι ο στενόμακρος διάδρομος του παρεκκλησίου και ο εξωνάρθηκας δημιουργούν ένα είδος περιστρωου που προστέθηκε στο ναό από τον Θ. Μετοχίτη τον 14ο αι. Οι δύο τρούλλοι του εσωνάρθηκα και ο ένας του παρεκκλησίου υψωνονται ως δορυφόροι του κεντρικού τρούλλου του κυρίως ναού.²⁷⁸

²⁷⁸ Krautheimer, *Early Architecture*, σ. 356, 359, 388, 391 και 469-475

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Γ

Τυπικά και Βρέβια των μονων

Οι βυζαντινοί με την λέξη Τυπικό αναφέρονταν στο έγγραφο που περιείχε κανονισμούς¹ Μεταξύ των εκκλησιαστικών εγγράφων εξέχουσα θέση κατέχουν τα μοναστηριακά τυπικά Μοναστηριακά τυπικά είναι τα έγγραφα που περιέχουν τους κανόνες διοίκησης μιας μονής, συμπεριφοράς των μοναχων και λατρείας² Ο Γ Μουσαίος, ο πρώτος μελετητής που έκανε την νεοελληνική μετάφραση του Τυπικού Γρηγορίου του Πακουριανού, έδωσε και τον πλήρη ορισμό του³ Έχουν γίνει πολλές προσπάθειες από τους μελετητές των τυπικών προκειμένου να ομαδοποιήσουν τα Τυπικά για να είναι δυνατή η συστηματική μελέτη τους

Ο Λέων Αλλάτιος διακρίνει τα μοναστηριακά τυπικά σε λειτουργικά και μη λειτουργικά και ονομάζει κτητορικά τυπικά όλα τα μη λειτουργικά τυπικά τα οποία και θεωρεί ότι γράφηκαν από τον κτήτορα ως ένα είδος ιδρυτικού εγγράφου της μονής⁴ Ο καρδινάλιος Pitra ακολουθώντας τον Αλλάτιο

¹ Catia Galatariotou, *Byzantine Ktetorika Typika A Comparative Study*, REB 45(1987) 77

² ODB, τόμος 3ος, λήμμα Τυρίκον, Monastic

³ Κωνσταντίνος Μανάφης, *Μοναστηριακά Τυπικά-Διαθήκαι*, (Αθήνα, 1970), σ 49 Ο Μανάφης γράφει " Η λέξις Τυπικόν σημαίνει βιβλίον περιέχον τούς τύπους, καθ' οδς δει τούς μοναχούς εν τη μονη διάγειν, ἦν δὲ ἐν χρήσει ἐπὶ ταύτης τῆς ἐννοίας καὶ παρὰ τοῖς ὁμόροις τῶν Βυζαντινῶν Βουλγάροις Ἐκτὸς δὲ ὁμοῦ τῶν τύπων τούτων τὰ τοιαῦτα Τυπικά περιέχει καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἰδρύσεως τῆς μονῆς τῶν διὰ χρυσοβούλλων παραχωρηθειῶν αὐτῇ κτίσεων καὶ προνομιῶν "

⁴ Ιωάννης Κονιδάρης, *Νομικὴ Θεώρησις τῶν Μοναστηριακῶν Τυπικῶν*, (Αθήνα, 1984), σ 29

χωρίζει τα Τυπικά σε δύο κατηγορίες, στα λειτουργικά και τα μοναστικά⁵ Σε δύο βασικές κατηγορίες χωρίζει επίσης τα Τυπικά και ο Karl Krumbacher σε αυτά που περιέχουν τους πειθαρχικούς και λειτουργικούς κανόνες που διέπουν την ζωή των μοναχών/μοναστριών και στα κτητορικά τυπικά τα οποία και ονομάζει *Stiftungsurkunden* Στα τελευταία κατατάσσει και τα έγγραφα που έχουν γραφεί από τους κτήτορες των Μονών και περιέχουν τις τελευταίες θελήσεις τους και συνοδεύονται από ένα παράρτημα, το Βρέβιο, που περιείχε ένα πίνακα όλων των περιουσιακών στοιχείων της μονής ή του ιδρύματος⁶ Στην κατηγορία των μελετητών που χωρίζουν τα Τυπικά σε δύο κατηγορίες, ανήκει και ο Γ. Σωτηρίου Ο Σωτηρίου χωρίζει τα Τυπικά πρώτον στα κτητορικά τυπικά τα οποία ταυτίζει με τις διαθήκες των κτητόρων και περιέχουν επίσης και ένα έγγραφο όπου αναφέρεται η περιουσία της μονής, και δεύτερον στα τυπικά κανονιστικών διατάξεων που περιλαμβάνουν τις οδηγίες για τις εκκλησιαστικές ακολουθίες τη ζωή και συμπεριφορά των μοναχών/μοναστριών⁷

Σε δύο μεγάλες κατηγορίες χωρίζει τα Τυπικά και ο Placide de Meester Στα λειτουργικά τυπικά που περιλαμβάνουν τις οδηγίες για την τέλεση των θείων λειτουργιών και στις πειθαρχικές διατάξεις που περιέχουν κανόνες συμπεριφοράς των πιστών Οι πειθαρχικές διατάξεις που απευθύνονται σε μοναχούς χωρίζονται σε δύο κατηγορίες, σε

⁵ Μανάφης, *Τυπικά-Διαθήκαι*, σ 34

⁶ ό π , σ 48 και Galatoriotou, "Byzantine Ktetorika Typika", σ 78

⁷ Μανάφης, *Τυπικά-Διαθήκαι*, σ 49

εκείνες που γράφηκαν από άτομα με εκκλησιαστικό κύρος και περιέχουν θρησκευτικούς κανόνες και εκείνες που γράφηκαν επ ευκαιρία της ιδρύσεως ή ανακαινίσεως μιάς Μονής και θεωρούνται ως κτητορικά τυπικά. Το κτητορικό τυπικό πρέπει να περιλαμβάνει την καθημερινή λειτουργική τάξη, τους κανόνες θρησκευτικής πειθαρχίας και το βρέβιο της μονής.⁸ Σύμφωνα με τον de Meester μόνο δύο τυπικά είναι πλήρη και μπορούν να θεωρηθούν κτητορικά, του Μιχαήλ Ατταλειάτου και της μονής της Θεοτόκου της Ευεργέτιδος στην Κωνσταντινούπολη.⁹

Ο Ιωάννης Τσικνόπουλος, εκδότης των Κυπριακών Τυπικών χρησιμοποιεί την λέξη Τυπικό για να διακρίνει δύο βιβλία. Το λειτουργικό το οποίο καθορίζει την καθημερινή λειτουργική τάξη στους ναούς και εκείνο που περιέχει τους κανονισμούς και τον ιδρυτικό χάρτη της Μονής που το ονομάζει διάταξη διαθήκη τυπική διάταξη κ λ π.¹⁰

Ακολουθώντας τον de Meester ο Ιωάννης Κονιδάρης χωρίζει τα Τυπικά σε λειτουργικά τυπικά και σε αυτά που περιέχουν τον τρόπο διοίκησης της μονής και τους κανονισμούς που διέπουν την ζωή των μοναχών/μοναστριών στην συγκεκριμένη μονή.¹¹

Σύμφωνα με τον Μανάφη τα Τυπικά χωρίζονται σε μοναστηριακά και μή. Τα μοναστηριακά τυπικά

⁸ Galatarioutou, *Byzantine Ktetorika Typika*, σ 79 και Κονιδάρης, *Νομική Θεώρηση*, σ 31-34

⁹ Μανάφης, *Τυπικά-Διαθήκαι*, σ 51-52

¹⁰ ό π, σ 56

¹¹ Κονιδάρης, *Νομική Θεώρηση*, σ 29-35

χωρίζονται στα λειτουργικά μοναστηριακά τυπικά δηλαδή σε εκείνα που περιλαμβάνουν κανονισμούς για τις καθημερινές λειτουργίες των εορτών όλου του έτους και στα μοναστηριακά τυπικά κανονιστικών διατάξεων που περιέχουν κανονισμούς σχετικά με τον τρόπο διοίκησης της μονής και κανονισμούς που διέπουν τον τρόπο ζωής και συμπεριφοράς των μοναχών/μοναστριών της συγκεκριμένης μονής. Τα δύο αυτά είδη των τυπικών έχουν συνταχθεί από τους κτήτορες των μονών και ονομάζονται κτητορικά τυπικά¹²

Ο W Nissen ομαδοποιεί τα Τυπικά σε τρεις κατηγορίες: α) Στα λειτουργικά τυπικά, που περιέχουν τις ακολουθίες όλου του έτους, β) σε εκείνα που περιέχουν κανονισμούς, που διέπουν την μοναστική ζωή και την συμπεριφορά των μοναχών/μοναστριών και τέλος γ) τα κτητορικά τυπικά τα οποία δεν περιέχουν μόνο τα ιδρυτικά έγγραφα των μονών και των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων αλλά και ορισμούς οι οποίοι είναι ως επί το πλείστον πνευματική ιδιοκτησία του ιδρυτού και ισχύουν για την συγκεκριμένη περίπτωση για την οποία γράφηκαν¹³

Σε τρεις επίσης κατηγορίες κατατάσσει τα Τυπικά και ο Ν Βένης: α) Στα τυπικά της ορθόδοξης λειτουργίας κατά τις Κυριακές και άλλες γιορτές, β) στα λειτουργικά τυπικά που περιέχουν οδηγίες για την σωστή τέλεση των θείων ακολουθιών όλου του έτους και τέλος γ) στις κτητορικές διαθήκες με τις οποίες οι κτήτορες/κτητόρισσες των μονών

¹² Μανάφης, *Τυπικά-Διαθήκαι*, σ 57

¹³ ό π, σ 34-35 και Galatariotou, "Byzantine Ktetorika Typika, σ 78

καθόριζαν τους κανονισμούς της ζωής και συμπεριφοράς των μοναχων/μοναστριων της μονής τους¹⁴

Ο E Marin διακρίνει τα Τυπικά α) στα λειτουργικά τυπικά, δηλαδή αυτά που περιέχουν την σειρά των καθημερινων λειτουργιων, β) τα τυπικά που περιέχουν τους κανονισμούς για τις λειτουργίες των εορτων, γ) εκείνα που περιέχουν το ημερολόγιο των εορτων του έτους, δηλαδή το εορτολόγιο και τέλος, δ) τα κτητορικά τυπικά που περιέχουν την τάξη των θείων ακολουθιων και τους κανονισμούς για την διοίκηση της μονής και την συμπεριφορά των μοναχων¹⁵

Η Catia Galatariotou, θεωρεί ως κτητορικό τυπικό εκείνο που γράφηκε από τον κτήτορα/κτητόρισα της μονής για την συγκεκριμένη κοινότητα που ίδρυσε ή ανακαίνισε με σκοπό να ρυθμίζει θέματα σχετικά με την λειτουργία και διοίκηση της μονής, την πνευματική ζωή και την συμπεριφορά των μοναχων/μοναστριων¹⁶

Τα κτητορικά τυπικά συνήθως χωρίζονται σε δύο κατηγορίες στα αριστοκρατικά τυπικά και στα μή αριστοκρατικά¹⁷ Αριστοκρατικά είναι τα τυπικά που γράφηκαν από λαϊκούς που ανήκαν σε αριστοκρατικές οικογένειες του Βυζαντίου. Όλα αυτά τα τυπικά αρχίζουν παρουσιάζοντας την αριστοκρατική καταγωγή του κτήτορα/κτητόρισσας και προσπαθούν να εδραιώσουν τους οικογενειακούς

¹⁴ Μανάφης, Τυπικά-Διαθήκαι, σ 51

¹⁵ ό π, σ 34

¹⁶ Galatariotou, "Byzantine Ktetorika Typika", σ 86-87

¹⁷ Alice-Mary Talbot, "The Byzantine Family and the Monastery", DOP 44(1990)128

τους δεσμούς. Άλλο στοιχείο των τυπικών αυτών είναι η έμφαση που δίνεται στις δωρεές των κτητόρων και των μελών των οικογενειών τους στη Μονή, οι οποίες δωρεές αναφέρονται λεπτομερώς στο κείμενο του Τυπικού και όχι μόνο στο Βρέβιο.

Τα μη αριστοκρατικά τυπικά έχουν γραφεί από άτομα που είχαν αφιερώσει την ζωή τους στην υπηρεσία του μοναχικού βίου και ονομάστηκαν όσιοι ή άγιοι. Στο Τυπικό προσπαθούν να δώσουν έμφαση στους πνευματικούς δεσμούς των μελών της μοναστικής κοινότητας στην αγάπη και ισοότητα μεταξύ τους.¹⁸

Η ανάγκη του Τυπικού δημιουργήθηκε σταδιακά. Αν και τα Τυπικά αρχίζουν να εμφανίζονται από τον 5ο αι. φαίνεται, φαίνεται να υπάρχει μία αύξηση μετά τον 10ο αι.¹⁹ Οι λόγοι που οδήγησαν τους κτήτορες στην σύνταξη Τυπικού ήταν περισσότεροι από ένας. Κάθε μοναστική κοινότητα χρειαζόταν κανονισμούς για την ομαλή λειτουργία της τον τρόπο διοίκησής της την κατανομή διακονημάτων μεταξύ των μελών της κοινότητας και τον τρόπο εκλογής ηγουμένου/ηγουμένης προς αποφυγή διαφωνιών. Με το Τυπικό οι κτήτορες/κτητόρισσες εξασφάλιζαν το αυτοδέσποτο της Μονής και τη συνέχεια της διοικήσεως της σύμφωνα με τις επιθυμίες τους. Για να διασφαλίσουν το Τυπικό οι κτήτορες/κτητόρισσες των μονών το έγραφαν σε τρία αντίγραφα και το πρώτο φυλαγόταν στο σκευοφυλάκιο της μονής το δεύτερο στο σκευοφυλάκιο της Μεγάλης Εκκλησίας και το τρίτο

¹⁸ Galatariotou, *Byzantine Ktitorika Typika*, σ 89-108

¹⁹ *όπ.*, σ 87-88

στο σκευοφυλάκιο μιάς άλλης μεγάλης μονής. Ο ηγούμενος ή ηγουμένη της μονής είχαν στην κατοχή τους, για καθημερινή χρήση, ένα πρόχειρο αντίγραφο που ονομαζόταν "βαμβύκιον αντίτυπον"²⁰

Τα λίγα τυπικά, που γράφθηκαν για τις γυναικείες μονές που εξετάζονται στην παρούσα μελέτη ανήκουν στην κατηγορία των αριστοκρατικών τυπικών και γράφθηκαν ύστερα από εντολή γυναικών. Στη συνέχεια γίνεται σύντομη αναφορά στα διασωθέντα τυπικά των γυναικείων μονών. Το τυπικό της μονής των Αγίων Αναργύρων αναφέρεται ως ξεχωριστό τυπικό, αν και είναι παράρτημα του τυπικού της Θεοτόκου του Λιβός, γιατί η μονή των Αγίων Αναργύρων εξετάζεται σαν ξεχωριστή μονή. Αντίθετα η δεύτερη υποτύπωση την οποία συνέταξε η Ευφροσύνη κόρη της Θεοδώρας για τη μονή της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος εξετάζεται ως μέρος του αρχικού τυπικού της μονής που δόθηκε από την Θεοδώρα.

Το τυπικό της μονής των Αγίων Αναργύρων

Το τυπικό της μονής αυτής συντάχθηκε στα τέλη του 13ου αι.²¹ από την Θεοδώρα Παλαιολογίνα σύζυγο του Μιχαήλ Η Παλαιολόγου και βρίσκεται στα φύλλα 61-74ν και 118-118ν του χειρογράφου της μονής της Θεοτόκου του Λιβός.²² Το μικρό απόσπασμα του τυπικού που διασωζεται έχει

²⁰ Μανάφης, *Τυπικά-Διαθήκαι*, σ 111

²¹ Κονιδάρης, *Νομική Θεώρηση*, σ 61

²² Περισσότερες λεπτομέρειες για το χειρόγραφο της μονής της Θεοτόκου του Λιβός δίνονται στην συνέχεια

εκδοθεί από τον Η Delehayε και η έκδοση αυτή χρησιμοποιείται στην παρούσα μελέτη

Το τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος

Συντάκτης του Τυπικού ήταν η Θεοδωρα Παλαιολογίνα Συναδηνή, ανεψιά του Μιχαήλ Η Παλαιολόγου και σύζυγος του Ιωάννη Συναδηνού Το Τυπικό συντάχθηκε κατά το πρώτο μισό του 14ου αι., ίσως γύρω στο 1345, αλλά η ακριβής χρονολόγηση του τυπικού είναι αδύνατη²³ Ο Ι Σπαθαράκης τοποθετεί τη σύνταξη του Τυπικού μεταξύ του 1328 και 1344,²⁴ ενώ οι Anthony Cutler και Paul Magdalino περιορίζουν το χρόνο παραγωγής του χειρογράφου τοποθετώντας την μεταξύ 1327 και 1342 και ίσως μάλιστα πριν το 1335²⁵ Μετά τον θάνατο της Θεοδωρας η κόρη της Ευφροσύνη συμπλήρωσε στο αρχικό τυπικό της μητέρας της με ένα δεύτερο, το οποίο αποτελείται από την εισαγωγή και από οκτώ κεφάλαια²⁶ ενώ το τυπικό της Θεοδωρας αποτελείται από μία εκτενή εισαγωγή και είκοσι τέσσερα κεφάλαια²⁷

Το τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος είναι μέρος του χειρογράφου του Lincoln College grec 35, που βρίσκεται στην Bodleianne βιβλιοθήκη της Οξφόρδης Αγοράστηκε στην Αθήνα από τον George Wheler όταν συνόδευσε τον Spon

²³ Κονιδάρης, *Νομική Θεώρηση*, σ 64

²⁴ I Spatharakis, *The Portrait in Byzantine Illuminated Manuscripts*, (Leiden, 1976), σ 190-206

²⁵ Anthony Cutler και Paul Magdalino, "Some Precisions on the Lincoln College Typikon", *CA* 27(1978)179-198

²⁶ *Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος*, σ 96-105

²⁷ *όπ.*, σ 18-96

στην ανατολή το 1675-76 Το συγκεκριμένο χειρόγραφο του τυπικού αποτελείται από 163 φύλλα διαστάσεων 235x17 εκατοστων Στα δωδεκα πρωτα φύλλα υπάρχουν τα πορτραίτα της κτητόρισσας και μελων της οικογενείας της Εκτός αυτων υπάρχουν επίσης οι εικόνες του Χριστού και της Θεοτόκου και στο φύλλο 12 μία παράσταση που απεικονίζει τις τριάντα δύο μοναχές της μονής²⁸ Τα φύλλα είναι πλούσια διακοσμημένα και το φόντο τους είναι χρυσό Ολα τα πρόσωπα που απεικονίζονται φορούν πλούσια διακοσμημένες πορφύρες με κοσμήματα από χρυσό Εξαίρεση αποτελούν τα χρωματα των ενδυμάτων της προσωπογραφίας του μεγάλου κονοσταύλου στο φύλλο 3 και του πρωτοβεστιάριου στο φύλλο 6 που είναι πράσινο Επίσης η κτητόρισα, ο σύζυγός της και μία κόρη της φορούν μοναχικό ένδυμα Στο φύλλο 10v υπάρχει η εικόνα της Θεοτόκου με τον Χριστό στην αγκαλιά της που φέρει το επίγραμμα **"Μήτηρ θεού, Ίησους Χριστός, 'Η βεβαία έλπίς"** Μελετητές υποστηρίζουν πως η μονή πήρε το όνομά της από αυτό το επίγραμμα το οποίο και επαναλαμβάνεται στα φύλλα 1v και 7 Στα φύλλα 3 4 5 και 6 εικονίζεται ο Χριστός²⁹

Αναλυτικά στα φύλλα 1 έως και 11 υπάρχουν:³⁰

Φύλλο 1v:³¹

**Κωνσταντίνος Κομνηνός Παλαιολόγος ό παντοκράτωρ
σεβαστοκράτωρ και πατήρ της έκτητορίσης**

²⁸ Βλέπε Πίνακα Γ 1, σ 236

²⁹ Delehaye, *Deux Typica*, σ 10-12

³⁰ ό π, σ 12-14 Καμία ορθογραφική διόρθωση δεν έγινε στο κείμενο της παραπομπής αυτής

³¹ Βλέπε Πίνακα Γ 2, σ 237

Είρήνη Κομνηνή Βράνενα Παλαιολογίνα ἡ σεβαστοκρατόρισα καὶ
μήτηρ τῆς ἔκτιτορίσης

Φύλλο 2: ³²

Ἰωάννης Κομνηνὸς Δούκας Συναδηνὸς καὶ μέγας στρατοπεδάρχης
καὶ κτίτωρ

Θεόδωρα

σύμβιος ἡ ἔκτιτόρισα

Φύλλο 3: ³³

Ἰωάννης Κομνηνὸς Δούκας Συναδηνὸς ὁ μέγας κονοσταύλος καὶ
υἱὸς τῶν ἔκτιτόρων

Ἡρήνη Λασκαρίνα Κομνηνή Δούκαινα Παλαιολογίνα ἡ μεγάλη
κονοσταύλισσα καὶ νύμφη τῆς κτιτορίσης

Φύλλο 4: ³⁴

Μιχαὴλ Κομνηνὸς Λάσκαρις Βριέννος ὁ Φιλανθρωπνὸς καὶ γαμπρὸς
τῆς κτιτορίσης

Ἄννα Καντακουζηνὴ Κομνηνή Παλαιολογίνα Βριέννησα ἡ
Φιλανθρωπνὴ καὶ ἐγκόνη τῆς κτιτορίσης

Φύλλο 5: ³⁵

Μανουὴλ Κομνηνὸς Ῥαοὺλ Ἀσάνης καὶ μέγας πριμικήριος καὶ
γαμπρὸς τῆς κτιτορίσης

Ἄννα Κομνηνή Δούκαινα Παλαιολογίνα <Ἄ> σάννησα ἡ μεγ<άλη>

(εδῶ φαίνεται λίγο ἡ λέξις - νκηρησα - ἴσως να
ἦταν γραμμένο πριμικήρησα) καὶ ἐγκόνη τῆς κτιτορίσης

³² Βλέπε Πίνακα Γ 3, σ 238

³³ Βλέπε Πίνακα Γ 4, σ 239

³⁴ Βλέπε Πίνακα Γ 5, σ 240

³⁵ Βλέπε Πίνακα Γ 6 σ 241

Φύλλο 6: ³⁶

Κωνστατίνος Κομνηνός Ῥαούλ ὁ Παλαιολόγος ὁ πρωτοσεβαστὸς καὶ
γαμπρὸς τῆς κτητορίας

Εὐφροσύνη Δούκαινα Παλαιολογίνα ἡ πρωτοσεβαστὴ καὶ ἐγκόνη τῆς
κτητορίας

Φύλλο 7: ³⁷

Ἰωακείμ μοναχὸς ὁ κτήτωρ

Θυγάτηρ (το ὄνομα δὲν

φαίνεται καθόλου) τῶν ἐκτιτόρων

Φύλλο 8: ³⁸

Θεόδωρος Κομνηνός Δούκας Συναδηνός ὁ πρωτοστράτωρ καὶ υἱὸς
τῶν ἐκτιτόρων

Εὐδοκία Δούκαινα Κομνηνὴ Συναδηνὴ Παλαιολογίνα ἡ
πρωτο<στρατό>ρισα καὶ νήμφη τῆς κτητορίας

Φύλλο 9ν:

Μιχαὴλ Κομνηνός Τορνήκης Ἀσάνης (πολλὰ ἀπὸ τα γράμματα
δὲν εἶναι πολὺ καθαρά ἀλλὰ μάλλον εἶναι ἡ
ἀπόδοσις σωστὴ) Παλαιολόγος καὶ γαμπρὸς τῆς κτητορίας

Εἰρήνη Κομνηνὴ Καντακουζηνὴ Παλαιολογίνα Ἀσαννα καὶ ἐγκόνη
τῆς κτητορίας

Φύλλο 11: ³⁹

Θεοδούλι μοναχὴ καὶ ἐκτιτόρισα

Εὐφροσύνη μοναχὴ Κομνηνὴ Δούκαινα Παλαιολογίνα καὶ θυγάτηρ τῶν
ἐκτιτόρων

³⁶ Βλέπε Πίνακα Γ 7, σ 242

³⁷ Βλέπε Πίνακα Γ 8, σ 243

³⁸ Βλέπε Πίνακα Γ 9, σ 244

³⁹ Βλέπε Πίνακα Γ 10, σ 245

Τα φύλλα 14-15ν περιέχουν τον πίνακα περιεχομένων στα φύλλα 16-142ν υπάρχει το τυπικό της μονής, στα φύλλα 158 και 143-159ν είναι οι επικήδειοι των γονέων της κτητόρισσας. Τα όρια της μονής περιγράφονται στα φύλλα 156-157ν, ενώ το τυπικό που δόθηκε από την Ευφροσύνη βρίσκεται στα φύλλα 155 και 143-154ν. Οι δωρεές που δόθηκαν στη μονή αναφέρονται στα φύλλα 160-161 οι δωρεές μέχρι το 1397 καταχωρούνται στα φύλλα 161-162, οι δωρεές του 1398 καταγράφονται στα φύλλα 162-162ν και τέλος στα φύλλα 162ν-163 υπάρχουν οι δωρεές μέχρι το 1402.⁴⁰

Το Τυπικό εκδόθηκε από τον H Delehaye, και η έκδοση αυτή χρησιμοποιείται στην παρούσα μελέτη.

Το τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης

Η Ειρήνη Δούκαινα σύζυγος του Αλεξίου Α Κομνηνού ήταν εκείνη που συνέταξε το τυπικό της μονής αυτής. Ο χρόνος σύνταξής του τοποθετείται λίγο πριν από το 1118.⁴¹ Το Τυπικό είναι αναλυτικό και αποτελείται από εβδομήντα οκτώ κεφάλαια. Στο τέλος υπάρχουν τρεις πίνακες α) **Τὰ ὑποτελῆ ἀμπέλια τῆς ἁγίας μονῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Κεχαριτωμένης περὶ τὸ ἐκτὸς μέρος διακείμενα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς,**⁴² β) **Ἡ χρυσοτέλεια τῆς μονῆς ἡμῶν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Κεχαριτωμένης τὰ εἰς τὴν αὐλὴν ἡμῶν,**⁴³ και γ)

⁴⁰ Delehaye, "Deux Typica", σ 10-12

⁴¹ Κονιδάρης, Νομικὴ Θεώρηση, σ 53 και Janin, "Le Monachisme Byzantin au Moyen Age Commende et Typica (Xe-XIVe siecle)", REB 22(1964) 19

⁴² Τυπικὸ Κεχαριτωμένης, σ 389

⁴³ ὁ π, σ 389-390

Η χρυσοτέλεια τῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Κεχαριτωμένης τὰ ἐκτὸς καὶ χρονικά ⁴⁴

Ο κωδικας που περιέχει το τυπικό βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη των Παρισίων με τον αριθμό Cod Reg Nr 3019 Το τυπικό εκδόθηκε:

1 στα λατινικά από τον B De Montfaucon *Analecta graeca sive varia opuscula graeca hactenus non edita Ex mscr Codicibus eruerunt, latine verterunt et notis illustrarunt Monachi Benedictini congregationis Sancti Mauri Tomus primus(unicus) Lutetiae Parisiorum 1688 σ 136-307 Confer ejusdem Palaeographiam graecam σελίδες 299 et notas in fine voluminis,* ⁴⁵

2 στην PG 127 985-1128, ⁴⁶

3 από τους Miklosich et Muller *Acta et Diplomata graeca mediæ aevi τ V, σ 327 - 391,* ⁴⁷ και

4 από τον L Oeconomos *La vie religieuse dans l empire byzantin au temps des Comnènes et des Anges Paris 1918, σ 169-182* ⁴⁸

Το τυπικό της μονῆς της Θεοτόκου του Λιβός

Το τυπικό της μονῆς της Θεοτόκου του Λιβός έχει γραφεί στα τέλη του 13ου αι από την Θεοδωρα

⁴⁴ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 390-391

⁴⁵ Delehaye, "Deux Typica", σ 6

⁴⁶ Janin, "Monachisme Byzantin", σ 19 και Μανάφης, *Τυπικά-Διαθήκαι*, σ 182

⁴⁷ Delehaye, "Deux Typica", σ 6 και Janin, "Monachisme Byzantin", σ 19 Αυτή η έκδοση χρησιμοποιείται στην παρούσα μελέτη

⁴⁸ Janin, "Monachisme Byzantin", σ 19

Παλαιολογίνα, σύζυγο του Μιχαήλ Η Παλαιολόγου⁴⁹ Ένα από τα αρχικά τυπικά περιέχεται στο χειρόγραφο του Βρετανικού Μουσείου Addit 22748, το οποίο αγοράστηκε στην Αθήνα το 1859⁵⁰

Το τυπικό αυτό αποτελείται από 121 φύλλα, που οι διαστάσεις τους είναι 26x195 εκατοστών και οι τίτλοι των κεφαλαίων είναι γραμμένοι με χρυσά γράμματα. Από το χειρόγραφο λείπουν αρκετά φύλλα και αυτά που έχουν απομείνει είναι ταξινομημένα ακατάστατα, ενώ πολλές σειρές του κειμένου είναι κατεστραμμένες⁵¹. Στα φύλλα 61-74ν και 118-118ν βρίσκεται το τυπικό της μονής των Αγίων Αναργύρων. Το 1921 ο Η Delehaye εξέδωσε το τυπικό⁵²

Το τυπικό της μονής του Χριστού Φιλανθρωπου Σωτήρος

Μόνο ένα μικρό απόσπασμα του τυπικού της μονής του Χριστού Φιλανθρωπου Σωτήρος έχει διασωθεί. Πιθανότατα το τυπικό συντάχθηκε το 1312 από την Ειρήνη Χούμαινα Παλαιολογίνα,⁵³ και έχει εκδοθεί από τον Meyer⁵⁴

Τα περιουσιακά στοιχεία της μονής προέρχονταν κατά κύριο λόγο από τους κτήτορες/κτητόρισες από μοναχούς που εισέρχονταν στην μονή και τους

⁴⁹ Κονιδάρης, Νομική Θεώρηση, σ 60

⁵⁰ Delehaye, "Deux Typica", σ 14-15

⁵¹ Delehaye, Deux Typica, σ 14-15

⁵² Janin, "Le Monachisme Byzantin", σ 20. Αυτή η έκδοση χρησιμοποιείται στην παρούσα μελέτη

⁵³ Κονιδάρης, Νομική Θεώρηση, σ 62

⁵⁴ Μανάφης, Τυπικά Διαθήκαι, σ 188 και Janin, "Le Monachisme Byzantin", σ 21. Αυτή είναι η έκδοση που χρησιμοποιείται στην παρούσα μελέτη

συγγενείς των κτητόρων/κτητορίσσων, καταγραφόταν σε ένα ξεχωριστό έγγραφο της μονής, το λεγόμενο Βρέβιο της μονής. Στο Βρέβιο, το οποίο συναντάται και με άλλες ονομασίες όπως βραβείον, βραβίο, βρέβαιον, βρεβούιον ή επίσης και βρέβιος βίβλος, καταγράφονταν η ακίνητη περιουσία της μονής καθώς και η ακίνητη περιουσία, το κτήμα, τα ιερά σκεύη, οι άγιες εικόνες, τα κειμήλια, τα ιερά άμφια, τα βλάττια, οι βίβλοι κ.ά.⁵⁵

Ο κτήτορας συνέτασσε το Βρέβιο της Μονής με σκοπό να εξασφαλίσει την περιουσία της Μονής κινητή και ακίνητη από κλοπή. Αυτός ήταν και ο λόγος που ο κτήτορας συνέτασσε το Βρέβιο αμέσως μετά από την ίδρυση ή την ανακαίνιση της Μονής και συνόδευε το Τυπικό της. Όπως το Τυπικό έτσι και το Βρέβιο ανατυπωνόταν συνήθως σε τρία αντίγραφα τα οποία οι κήτορες/κτητορίσσοι υπέγραφαν "**οίκεία χειρή**" και φυλάγονταν μαζί με το Τυπικό της μονής. Για την καθημερινή χρήση υπήρχε ένα αντίγραφο όπως γίνονταν και με το Τυπικό.⁵⁶

Το Βρέβιο ήταν το έγγραφο βάσει του οποίου ελέγχονταν τα περιουσιακά στοιχεία της Μονής και ο ηγούμενος έλεγχε τους διάφορους διακονητές στον τρόπο που χειρίζονταν τη μοναστική περιουσία. Το Βρέβιο επίσης ήταν ένα μέσο με το οποίο ο ηγούμενος διασφάλιζε το κύρος του και απέφευγε οποιοδήποτε σκάνδαλο σχετικά με την χρηστή διαχείριση της μοναστικής περιουσίας. Ως εκ τούτου μπορεί να θεωρηθεί σχεδόν σίγουρο το

⁵⁵ Μανάφης, Τυπικά Διαθήκαι, σ. 113

⁵⁶ όπ., σ. 118

γεγονός ότι όλες οι Μονές είχαν Βρέβιο και αν ακόμη ο κτήτορας /κτητόρισα δεν είχε συντάξει Βρέβιο, σίγουρα ο επόμενος ηγούμενος/ηγουμένη θα ήθελε να υπάρχει Βρέβιο της μονής

Δυστυχώς δεν έχουν διασωθεί Βρέβια των γυναικείων μονών που εξετάζονται σε αυτή τη μελέτη. Η ύπαρξή τους και κυρίως η συνέχειά τους θα ήταν εξαιρετική πηγή από την οποία οι μελετητές θα μπορούσαν να καταλήξουν σε συμπεράσματα σχετικά με την οικονομική κατάσταση των γυναικείων μονών, αλλά και με την οικονομική δραστηριότητα των μοναστηριών του βυζαντίου

Ένα τρίτο έγγραφο το οποίο συντασσόταν από τους κτήτορες/κτητόρισες των Μονών συγχρόνως με το Τυπικό ή πολλές φορές στην θέση του Τυπικού ήταν οι κτητορικές διαθήκες. Σύμφωνα με τον Ιωάννη Κονιδάρη όλες οι κτητορικές διαθήκες είναι κτητορικά τυπικά, ενώ δεν είναι όλες οι διαθήκες των μοναχών κτητορικές⁵⁷. Ο κτήτορας ή η κτητόρισα μιας Μονής μπορούσε να επιλέξει τον τρόπο με τον οποίο θα παρουσίαζε τους κανονισμούς που θα ακολουθούσε η Μονή μέσω ενός Τυπικού ή μέσω μίας Διαθήκης. Η διαφορά ήταν ότι στην περίπτωση που θα συντασσόταν Τυπικό οι επιθυμίες των κτητόρων γίνονταν γνωστές στην μοναστική κοινότητα επειδή ο κτήτορας / κτητόρισα ζούσε ακόμα ενώ με την διαθήκη οι επιθυμίες τους γίνονταν γνωστές στους μοναχούς/μοναχές και στους τρίτους μετά τον θάνατό τους. Ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία και με

⁵⁷ Κονιδάρης, *Νομική Θεώρηση*, σ 33-35

τις σκοπιμότητες που ήθελε να εξυπηρετήσει ο κτήτορας ή η κτητόρισα αποφάσιζε ή να συντάξει Τυπικό ή Διαθήκη ή ένα συνδυασμό και των δύο, να δώσει δηλαδή αρχικά ένα Τυπικό και να αφήσει μία Διαθήκη που θα γινόταν γνωστή μετά τον θάνατό του/της και που συνήθως συμπλήρωνε ή τροποποιούσε το ήδη υπάρχον Τυπικό. Στο τυπικό της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης η Ειρήνη Δούκαινα, γράφει ότι η διαθήκη της θα έχει την ίδια ισχύ με το τυπικό που έδωσε στη μονή.⁵⁸

Ο Κ Μανάφης αναφέρει τέσσερις λόγους για τους οποίους οι κτήτορες ή οι κτητόρισες συνέτασσαν Διαθήκες αντί Τυπικών. Ο πρώτος και κυριότερος λόγος ήταν το γεγονός, ότι όταν συνέπιπτε οι κτήτορες να ήταν και μοναχοί δεν ήθελαν να υπάρχει κάποιο νομικό έγγραφο που περιελάμβανε τους κανονισμούς της μονής, βάσει του οποίου ο κτήτορας θα έπρεπε να διοικεί τη μονή δηλαδή δεν ήθελε να ελέγχεται από τη μοναστική κοινότητα. Ο δεύτερος λόγος ήταν για να εξασφαλίσει ο κτήτορας ή η κτητόρισα τη συνέχεια της διοικήσεως και των κανονισμών που ίσχυαν στη Μονή και μετά τον θάνατό τους. Πολλές φορές η διοίκηση της Μονής ήταν επιτυχής και χωρίς Τυπικό όταν ο κτήτορας ή η κτητόρισα ήταν χαρισματικοί ηγέτες χωρίς αυτό να σημαίνει

⁵⁸ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 334-335 "Περὶ τῶν εἰς ἀντίληψιν τῆς μονῆς τεταγμένων καὶ περὶ τοῦ κρατεῖν καὶ ὄσα ἐν τῇ διαθήκῃ μου περὶ τῆς μονῆς διατάξομαι ἴσα τῷ παρόντι τυπικῷ ὃ καὶ ὀφείλει ἔχειν τὸ ἀναλλοίωτον καὶ ἀτρέπον ἔσσει." Διατάσει: "καὶ ὄσα γὰρ ἐν ταῖς τελευταῖαις μου βουλήσεσι διατυπώσωμαι περὶ τῆς μονῆς ταύτης καὶ πάντων τῶν ὑπ' αὐτὴν οὕτω βούλομαι κάκεῖνα κρατεῖν ὡσπερ ἂν εἴ ἐν τῷ παρόντι μου τυπικῷ ἐνεγράφησαν καὶ οὕτω καὶ ταῦτα ἀναλλοίωτα διαμένειν ὄν τρόπον καὶ διορισμένα ἐνταυθοῖ" καὶ συνεχίζει: "ἀλλὰ καὶ τινὰ τῶν ἐν τούτῳ γραφέντων μοι, εἴ βουληθῶ ἀλλοιωῶσαι ἐνδιαθήκως πάντως καὶ τοῦτο ἐξέσταί μοι, καὶ οὐδεμία διαφορὰ λογισθήσεται τῷ παρόντι μου τυπικῷ πρὸς τὴν τελευταίαν μου βούλησιν ὅσον εἰς τὸ ἐπίσης κρατεῖν ἰσχυρῶς πάντα τὰ δι' ἀμφοτέρων ἐπὶ τοῖς τῆς μονῆς τῇ βασιλείᾳ μου δόξαντα, εἴ μή που τινὰ τῶν ἐνταυθοῖ γεγραμμένων, ὡς εἴρηται σοχλὴν ἀπὸ τῆς διαθήκης μου δέξονται."

ότι και οι διάδοχοι ηγούμενος/ηγουμένη θα είχαν τις ίδιες ικανότητες ή θα ήταν αποδεκτοί από τη μοναστική κοινότητα. Η ύπαρξη λοιπόν Διαθήκης-Τυπικού διασφάλιζε τη συνέχεια στις επιθυμίες του κτήτορα ή της κτητόρισσας. Ο τρίτος λόγος ήταν η κατοχύρωση των ισχυόντων κανονισμών στη μονή έναντι της μοναστικής κοινότητας και του νόμου. Τέλος ο τέταρτος λόγος ήταν ο ορισμός διαδόχου στη θέση του ηγουμένου ή ηγουμένης. Με τη Διαθήκη ορίζονταν διάδοχος το όνομα του οποίου γινόταν γνωστό μετά τον θάνατο του κτήτορα ή της κτητόρισσας. Υπάρχουν και πολλές περιπτώσεις που ο κτήτορας ή η κτητόρισα μεταβίβαζαν το δικαίωμα επιλογής ηγουμένου ή ηγουμένης στον διάδοχό τους.⁵⁹

Μοναστηριακό τυπικό λοιπόν είναι το έγγραφο που καθόριζε τον τρόπο διοικήσεως της Μονής, τον τρόπο εκλογής ηγουμένου, τον τρόπο με τον οποίο ο ηγούμενος ή ηγουμένη της Μονής όφειλε να διοικεί τη Μονή και οι διακονητές να εκτελούν τις διακονίες της Μονής, τους κανονισμούς που όφειλαν να ακολουθούν τα μέλη της μοναστικής κοινότητας σχετικά με την πνευματική τους ζωή και τη συμπεριφορά τους, τις σχέσεις της Μονής με τις πολιτικές και εκκλησιαστικές αρχές, το λειτουργικό τυπικό της μονής και τέλος διασφάλιζε το αυτοδέσποτο και αυτεξούσιο της μονής. Το Τυπικό συμπληρωνόταν και από το Βρέβιο της μονής, το έγγραφο που περιελάμβανε τα περιουσιακά στοιχεία της Μονής.

⁵⁹ Μανάφης, Τυπικά-Διαθήκαι, σ 127-128

Κτητορική διαθήκη είναι το έγγραφο το οποίο συνέτασαν οι κήτορες ή οι κητόρισσες των μονων αντί Τυπικού και καθόριζε τον τρόπο εκλογής ηγουμένου ή ηγουμένης, τον τρόπο διοικήσεως της μονής από τον ηγούμενο ή την ηγουμένη τις σχέσεις της μονής με τις πολιτικές και εκκλησιαστικές αρχές, και το λειτουργικό τυπικό που ακολουθούσε η μονή. Αρκετές είναι οι περιπτώσεις που η κτητορική διαθήκη συμπληρωνόταν και με το Βρέβιο της μονής.

Η έκταση και ο αριθμός των θεμάτων του Τυπικού και της Διαθήκης δεν ήταν καθορισμένα, αλλά ήταν συνάρτηση της προσωπικότητας του κήτορα ή της κητόρισσας του αριθμού των μελών της μοναστικής κοινότητας, της περιοχής που βρισκόταν η μονή και των πολιτικών και θρησκευτικών συνθηκών που επικρατούσαν κατά την περίοδο που γραφόταν το Τυπικό ή η Διαθήκη. Πολλά από τα Τυπικά και τις κτητορικές διαθήκες έχουν σωστή δομή με πίνακα περιεχομένων εισαγωγή και κεφάλαια όπως το τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης της Θεοτόκου του Λιβός των Αγίων Αναργύρων, και της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος, ενώ άλλα είναι λογοτεχνικά κείμενα. Το περιεχόμενο των μοναστηριακών τυπικών είχε επηρεαστεί από τους μοναχικούς κανόνες των ιδρυτών του μοναχισμού κυρίως του Παχωμίου και του Μεγάλου Βασιλείου⁶⁰. Συνήθως τα κτητορικά τυπικά είχαν ως πρότυπα αρχαιότερα και γνωστότερα τυπικά όπως το λειτουργικό τυπικό της μονής του αγίου Σάββα της

⁶⁰ Τυπικό Λιβός, σ 122 "ὡς καὶ ὁ θεὸς διδάσκει Βασιλείος "

Παλαιστίνης, την "υποτύπωση" της μονής του Στουδίου και τη διαθήκη του ηγουμένου της μονής Θεοδώρου Στουδίτη⁶¹ και το τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Ευεργέτιδος. Έτσι η Ειρήνη Δούκαινα αντέγραψε το τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Ευεργέτιδος όταν συνέταξε το τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης και στη συνέχεια η Θεοδωρα Παλαιολογίνα αντέγραψε το τυπικό της Κεχαριτωμένης όταν συνέταξε το τυπικό της μονής της Θεοτόκου του Λιβός. Το λειτουργικό τυπικό της μονής του Αγίου Σάββα υιοθετήθηκε από το τυπικό της μονής της Θεοτόκου του Λιβός⁶² και από εκείνο της μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος⁶³.

Από τα διασωθέντα Τυπικά των γυναικείων μονων μπορεί ο μελετητής να οδηγηθεί σε συμπεράσματα σχετικά με τον τρόπο διοικήσεως των μονων αυτων τους οικογενειακούς δεσμούς των κτητορισσων τη θέση τους στην κοινωνία και την οικονομική τους κατάσταση. Θα πρέπει βέβαια εδώ όχι απλώς να σημειωθεί αλλά να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός ότι τα Τυπικά παρουσίαζαν την ιδεατή μορφή διοικήσεως των μονων. Δυστυχώς δεν υπάρχουν άλλες πηγές που να αναφέρονται στη ζωή των μοναχων γυναικων, εκτός των Τυπικων, μέσω των οποίων θα μπορούσε ο ερευνητής να μελετήσει κατά πόσο οι μοναχές ακολουθούσαν το Τυπικό και πια ήταν τα σημεία που παραβίαζαν.

⁶¹ Κονιδάρης, Νομική Θεώρηση, σ 41-42

⁶² Τυπικό Λιβός, σ 122 " Ως ο θεός Σάββας διατυποῖ οὕτω και ψάλλειν και υποτεύειν ἡμᾶς θούλομαι "

⁶³ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 64 " Ὅτι κατὰ τὸ Ἱεροσολυμιτικὸν τυπικὸν ἐκτελεῖν δεῖ τὰς εἰς Θεὸν ἀπάσας δοξολογίας "

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Δ

Η διοίκηση των γυναικείων μονων

Τα διασωθέντα τυπικά των γυναικείων μονων, εκτός εκείνου της μονής του Χριστού Φιλανθρωπου Σωτήρος, παρουσιάζουν κοινά σημεία ως προς την έκταση και τα θέματα στα οποία αναφέρονται, αν και ο τρόπος με τον οποίον αντιμετωπίζονται ορισμένα σημεία διαφέρει. Αυτό οφείλεται σε διάφορους λόγους: α') στην τοποθεσία στην οποία βρίσκονταν οι μονές, όλες ήταν κτισμένες στην Κωνσταντινούπολη επομένως αντιμετωπιζαν κοινά προβλήματα σχετικά με την γεωγραφία της περιοχής β) στην ιδιοσυγκρασία των κτητορισσων όλες ήταν αριστοκράτισσες περήφανες για την καταγωγή τους γ) στην οικονομική ευρωστία των μονων όλες είχαν μία αξιόλογη περιουσία και έπρεπε να βρουν τρόπο να την διαφυλάξουν και δ) στο ότι όλες οι κτητόρισες ακολούθησαν παλαιότερα τυπικά οπότε σχεδόν όλα τα θέματα που αναφέρονται σ αυτά είναι παρόμοια. Αυτό φυσικά γίνεται περισσότερο εμφανές στο τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης, του οποίου κάθε σημείο είναι λεπτομερές σε αντίθεση με τα τυπικά της μονής του Λιβός και της Βεβαίας Ελπίδος. Έτσι η μελέτη των τυπικων μπορεί να οδηγήσει σε συμπεράσματα σχετικά με τον τρόπο διοικήσεως των γυναικείων μονων χωρίς φυσικά οι μελετητές να είναι σε θέση να αξιολογήσουν το κατά πόσο οι

κανονισμοί και οι διατάξεις των τυπικών αφορούσαν τη συγκεκριμένη μονή, και κατά πόσο μία μοναστική κοινότητα τις τηρούσε ή τις παραβίαζε

Κυριαρχικά και νομικά δικαιώματα των μονών

Το ρωμαϊκό δίκαιο και η ιουστινιάνεια νομοθεσία αναγνωρίζαν τις μονές ως ιδρύματα¹. Στα μοναστηριακά κτητορικά τυπικά, τα οποία και παρέμεναν με ειδική διάταξη του τυπικού αναλλοίωτα, η ιδρύτρια ή ανακαινίστρια ή κτητόρισα της μονής, έχει τέτοια δικαιώματα που είναι ξεκάθαρα γνωρίσματα κυριότητας. Οι κτητόρισες θεωρούσαν τη μονή ως κτήμα τους, το οποίο και διοικούσαν οι ίδιες και μεταβίβαζαν το δικαίωμα της διοικήσεως της στην διάδοχό τους ηγουμένη την οποία και επέλεγαν οι ίδιες. Με αυτόν τον τρόπο και με την οικονομική ανεξαρτησία των μονών εξασφάλιζαν τη συνέχεια του τρόπου διοικήσεως την οποία οι κτητόρισες επιθυμούσαν να διατηρηθεί και μετά τον θάνατό τους. Έτσι η μονή θα παρέμενε αυτεξούσια αυτοδέσποτη και ελεύθερη από οποιαδήποτε εκκλησιαστική ή κυβερνητική παρέμβαση στον τρόπο διοικήσεως της. Στα τυπικά της μονής της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης της Θεοτόκου του Λιβός και της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος το θέμα του αυτεξουσίου και αυτοδέσποτου της μονής αναφέρεται στο πρώτο κεφάλαιο του τυπικού μετά την εισαγωγή

¹Κονιδάρης, Νομική Θεώρηση, σ 166

Η Ειρήνη Δούκαινα, στο τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης, αναφέρει ότι όσο η ίδια ζει θα διοικεί τη μονή όπως εκείνη θέλει και μετά τον θάνατό της η μονή θα παραμείνει ελεύθερη και αυτοδέσποτη από οποιαδήποτε εξουσία βασιλική εκκλησιαστική ή προσωπική και ότι η μονή δεν θα μεταβιβαζόταν σε κανέναν ούτε ως δωρεά ούτε με οποιοδήποτε άλλο τρόπο ² Με το ίδιο θέμα ασχολείται και το τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος, όπου η Θεοδωρα Παλαιολογίνα ορίζει ότι η μονή θα είναι ελεύθερη, αυτοδέσποτη και αυτεξούσια από κάθε εξουσία ³ Στο τυπικό της μονής της Θεοτόκου του Λιβός αν και το πρώτο κεφάλαιο τιτλοφορείται: "Περὶ τοῦ αὐτοδέσποτου εἶναι τὴν μονήν", ⁴ δεν αναφέρονται οι λέξεις αυτοδέσποτο, ελεύθερο ή αυτεξούσιο σχετικά με τη μονή. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ξανά ότι το χειρόγραφο είναι κατεστραμμένο σε αρκετά σημεία και ότι οι λέξεις θα πρέπει να αναφέρονταν στο τυπικό. Παρά ταύτα από τα συμφραζόμενα ο αναγνώστης μπορεί να καταλάβει

² Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 332-333 "Βούλομαι τὴν ὑπ' ἐμοῦ συστάσαν τῆς Κεχαριτωμένης δεσποίνης μου θεοτόκου μονήν, μέχρι μὲν ἂν ἐγὼ τῆς αὐτῆς ἔκτενεῖ πρεσβεία καὶ χάριτι ἐν τῇ παρουσίᾳ διατηρῶμαι ζωῆ, καθ' ὃν ἂν αὐτὴ θέλω τρόπον διοικεῖσθαι καὶ διεξάγεσθαι μετὰ δὲ τὴν ἐμὴν ἀποβίωσιν ἐλευθέραν εἶναι καὶ αὐτοδέσποτον καὶ πάσης χειρὸς καὶ δεσποτείας ἀπεξενωμένην καὶ μηδενὶ τῶν ἀπάντων ἐπ' αὐτῇ προσεῖναι ὀτιοῦν δίκαιον ἢ προνόμιον ἀλλὰ παντάπασιν οὕσαν ἐλευθέραν μένειν καθ' ἑαυτὴν καὶ ἐφ' ἑαυτῆς διοικεῖσθαι κατὰ τὰ παρ' ἐμοῦ ρητῶς ἐνταῦθα διατυπωθησόμενα, μήτε βασιλικοῖς ἢ ἐκκλησιαστικοῖς ἢ προσωπικοῖς ὁτιδήποτε ὑποτιθεμένην δικαιοῖς μήτε κατὰ δωρεὰν ἢ ἐπίδοσιν ἢ ἐφορίαν ἢ οἰκονομίαν ἢ ἐπιτήρησιν ἢ ἑτέραν τινὰ πρόφασιν προσώπων οἰφθῆναι ἀλλ' αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς διοικεῖσθαι καὶ διακυβερνεῖσθαι παρὰ τῆς κατὰ τὴν ἡμέραν ἡγουμενευούσης ἐν αὐτῇ κατὰ τὴν τοῦ παρόντος τυπικοῦ διαταγὴν "

³ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 28-29 "Αὐτοδέσποτος ἄρα καὶ αὐτεξούσιος ἔσεται ἡ μονὴ καθ' ὃν εἰρήκαμεν λόγον τὴν ἐξ ἀνθρώπων δουλείαν παντάπασιν ἀρνούμενη καὶ τοὺς κάτω δεσπότης οὐδὲ ὄλως ἐπιγινώσκουσα οὕτω γὰρ τηρηθήσεται ἀκατάλυτον πάντως καὶ τὸ ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ "

⁴ Τυπικό Λιβός, σ 106

ότι η μονή ήταν ανεξάρτητη και αυτεξούσια και φυσικά ελεύθερη από οποιαδήποτε εξουσία ⁵

Η έμφαση αυτή στα τυπικά για την ελευθερία, το αυτοδέσποτο και το αυτεξούσιο της μονής είναι ένα σημείο που οδηγεί τον μελετητή να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι κτητόρισσοι, όπως προαναφέρθηκε, θεωρούσαν την μονή κτήμα τους

Το σημείο αυτό τεκμηριώνεται στα Τυπικά από τις εντολές που έδιναν οι κτητόρισσοι στην μοναστική κοινότητα για την τέλεση μνημοσύνων των συγγενών τους για την υποχρέωση της μονής να δέχεται τις γυναίκες απογόνους τους, εάν εκείνες αποφάσιζαν να καρούν μοναχές, παραχωρώντας τους τα πολυτελέστατα οικήματα για την ταφή των συγγενών τους στη μονή. Η Ειρήνη Δούκαινα στο τέταρτο κεφάλαιο του τυπικού της μονής της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης ορίζει να δεχθεί η μονή τις κόρες της Άννα και Μαρία, εάν αυτές θελήσουν οποτεδήποτε να καρούν μοναχές. Η Άννα και η Μαρία αν και ήταν υποχρεωμένες να ακολουθούν τους κανονισμούς της μονής θα είχαν το δικαίωμα λόγω της λεπτής τους φύσης να παραβιάζουν τη δίαιτα, να πηγαίνουν σε λιγότερες ακολουθίες από τις υποχρεωτικές να διαμένουν σε ξεχωριστά διαμερίσματα, τα οποία ήταν πολυτελέστατα να τρωνε μόνες τους και όχι στην κοινή τράπεζα να έχουν δύο γυναίκες υπηρέτριες ή δούλες να εξέρχονται από τη μονή και να

⁵ Τυπικό Λιβός, σ 106 " κατά τὸ ἀνθρώπινον μπιέρα τὴν κοινὴν ἡμῶν καὶ προστάτιν καὶ δέσποιναν κάμου διαφερόντως ὡς ἐκ πολλῶν σαφῶς ἔγνωκα, προστάτιν καὶ κυρίαν ἀφίημι, παντός δὲ ἄλλου κυρείαν ἀπείργω τῶν ἐν τούτῳ πάντων παντάπασιν "

παραμένουν έξω έως και τρεις ημέρες και αν λόγω της κοινωνικής τους θέσης έπρεπε να επικοινωνήσουν με άνδρες επειδή η μονή ήταν άβατος τότε θα έπρεπε να πάρουν την άδεια της ηγουμένης και να δεχθούν τους άνδρες στην πύλη της μονής ⁶ Η αυτοκράτειρα Θεοδωρα Παλαιολογίνα στο τυπικό της μονής της Θεοτόκου του Λιβός δηλώνει τη θέλησή της να δεχθεί η μονή τις θυγατέρες της, τις εγγονές της ή άλλες γυναίκες της οικογενείας της, αφού εκείνες θελήσουν να καρούν μοναχές, είτε λόγω γήρατος είτε διότι αποφάσιζαν να βρουν γαλήνη στη μονή. Οι αριστοκράτισσες αυτές θα ήταν υποχρεωμένες να ακολουθούν πιστά τους κανονισμούς της μονής χωρίς καμία εξαίρεση ⁷

Συγκεκριμένες εντολές για τον χρόνο και τον τρόπο που θα γίνονταν τα ετήσια μνημόσυνα των συγγενων της δίνει η Ειρήνη Δούκαινα στο τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης. Οι μοναχές θα εκτελούσαν νεκρωσιμη παννυχίδα κατά τη διάρκεια των οποίων ο ναός θα ήταν φωταγωγημένος και θα μνημόνευαν το όνομα του θανόντος κατά την παννυχίδα τον όρθρο την λειτουργία και τον εσπερινό θα ετοιμάζονταν κόλυβα και στην τράπεζα των μοναχων εκείνη την ημέρα που θα ήταν εορταστική θα προσφερόταν ψάρι. Εάν το μνημόσυνο τύχαινε Τετάρτη Παρασκευή ή ημέρα της Μεγάλης Τεσσαρακοστής και των άλλων τεσσαρακοστων τότε στην τράπεζα θα προσφέρονταν οστρακοειδή εκτός και εάν επρόκειτο για το μνημόσυνο του "κρατίστου και αγίου μου

⁶ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 335-336, και σ 382

⁷ Τυπικό Αγίων Αναργύρων, σ 139

βασιλέως" δηλαδή του Αλεξίου Α Κομνηνού, τότε θα προσφερόταν ψάρι Στην πύλη της μονής θα δίνονταν ελεημοσύνη, σύμφωνα με τις οδηγίες που δίνει η Ειρήνη ειδικά για τον κάθε συγγενή της Το ποσό της ελεημοσύνης ψωμί, κρασί και χρήματα ποικίλλει ανάλογα με τον βαθμό συγγενείας ⁸

Ένα άλλο δικαίωμα που η Ειρήνη έδινε με το τυπικό της στις γυναίκες συγγενείς της ήταν ότι εφ' όσον ήταν μοναχές, θα μπορούσαν να ταφούν στη μονή ⁹

Λεπτομερώς αναφέρονται οι ημερομηνίες των ετησίων μνημοσύνων των συγγενων της κτητόρισσας της μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος Η Θεοδωρα Παλαιολογίνα, όπως και η Ειρήνη Δούκαινα καθορίζει τις ακολουθίες που θα γίνονταν κατά την ημέρα του μνημόσυνου, την τράπεζα των μοναχων το ποσό της ελεημοσύνης και προσθέτει τον αριθμό των ιερών που θα τελούσαν τα μνημόσυνα όπως και πόσα κεριά και κανδήλια θα ανάβονταν επιπλέον εκείνες τις ημέρες ¹⁰ Ενω η Θεοδωρα ενδιαφέρθηκε για την διαδικασία τέλεσης των μνημοσύνων των συγγενων της προσέχοντας και την λεπτομέρεια, σχετικά με την τέλεση και την ημερομηνία τους δεν έκανε καμία απολύτως αναφορά στην τέλεση των μνημοσύνων των μοναχων της μονής της Το θέμα αυτό διόρθωσε η Ευφροσύνη Παλαιολογίνα θυγατέρα της Θεοδωρας με την **"Υποτύπωσιν δευτέραν"**, στην οποία εκτός των άλλων

⁸ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 374-377

⁹ ό π, σ 379-380

¹⁰ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 80-82 και 91-94

θεμάτων που αναφέρονται, δίνει και εντολές για την τέλεση μνημοσύνων των μοναχών ¹¹

Σε αντίθεση με τις δύο προαναφερθείσες κτητορίσσεις, η αυτοκράτειρα Θεοδωρα Παλαιολογίνα, στο τυπικό της μονής του Λιβός, αφιερώνει ένα κεφάλαιο μόνο μερικων σειρων στην ταφή και στα μνημόσυνα των συγγενων της ¹² Στη μονή αυτή το νεκρικό παρεκκλήσι του Ιωάννη Προδρόμου θα ήταν τόπος ταφής της ίδιας, της μητέρας της και των λοιπων συγγενων της. Όσο για τον γιο της, εννοεί τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β Παλαιολόγο, εάν ο ίδιος επιθυμούσε να ταφεί στη μονή, τότε η επιθυμία του θα έπρεπε να εκτελεστεί. Με μία μόνο φράση η αυτοκράτειρα Θεοδωρα ορίζει την τέλεση των μνημοσύνων των συγγενων της γράφοντας: " **ὧν ὑπὲρ πάντων ἐπισίως μνημόσυνα τελεσθήσεται** " ¹³

Το σημείο όμως το οποίο περίτρανα αποδεικνύει ότι οι μονές θεωρούνταν κτήματα των κτητορισσων είναι η ύπαρξη του "εφόρου" ή "επικούρου" της μονής. Ο έφορος ή επίκουρος ήταν άτομο της οικογενείας των κτητορισσων και οι κτητορίσσεις προέβλεπαν την συνεχή ύπαρξη εφόρου για τη μονή τους καθορίζοντας τα άτομα που θα κληρονομούσαν την εφορία στο μέλλον. Ο έφορος ήταν εκείνος που θα διασφάλιζε την συνέχεια της υπάρξεως της μονής και θα ήταν υπεύθυνος για την νομική εκπροσωπηση της μονής. Η Ειρήνη Δούκαινα διόριζε

¹¹ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 98-100

¹² Τυπικό Λιβός, σ 130

¹³ ὁ π

εφόρους της μονής γυναίκες της οικογενείας της, κατά σειρά συγγένειας, πρώτα τις θυγατέρες της τις εγγονές της, τις νύφες της εφόσον δεν θα ξαναπαντρεύονταν και τέλος γυναίκες αριστοκράτισσες που ήταν οι πιο κοντινοί συγγενείς της Σε περίπτωση που οι γυναίκες συγγενείς θα εξέλειπαν, τότε έφορος της μονής θα ήταν ο πιο κοντινός ευνούχος συγγενής της¹⁴ Σε αντίθεση με την Ειρήνη Δούκαινα, η αυτοκράτειρα Θεοδωρα Παλαιολογίνα δέχεται ότι η γυναικεία φύση είναι αδύναμος και επειδή η μονή χρειάζεται δυνατούς προστάτες, ορίζει εφόρους της μονής της Θεοτόκου του Λιβός άνδρες ισχυρούς, όπως τον αυτοκράτορα και τους διαδόχους του¹⁵ Αδύναμη θεωρεί τη γυναικεία φύση και η κτητόρισα της μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος και γι αυτό το λόγο ορίζει εφόρους τους άνδρες απογόνους της¹⁶ Ως εκ τούτου οι μονές θεωρούνταν κτήματα τα οποία εξυπηρετούσαν τις οικογένειες των κτητορισσών και έπρεπε να παραμείνουν κάτω από την διοίκηση της οικογενείας τους για να είναι δυνατή η συνέχεια των παροχών

Τα σύνορα των μονών ήταν καθορισμένα και συνήθως αναγράφονταν στο τυπικό, όπως και η κτηματική περιουσία τους. Οι κτητόρισες δωριζαν στη μονή μεγάλες περιουσίες, ικανές να συντηρήσουν τα μέλη της μοναστικής κοινότητας και να παρέχουν στις μοναχές άνετη ζωή. Το ενδιαφέρον των

¹⁴ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 386-388

¹⁵ Τυπικό Λιβός, σ 108

¹⁶ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 29-31

κτητορικών ήταν βέβαια να έχει η μονή μία αξιόλογη περιουσία για να παρέχει άνετη ζωή στις γυναίκες απογόνους τους Στο τυπικό της Κεχαριτωμένης, η Ειρήνη Δούκαινα στο κεφάλαιο: "Περὶ τοῦ περιορισμοῦ τῆς μονῆς"¹⁷ περιγράφει με λεπτομέρεια τα σύνορα της μονῆς και επισυνάπτει πίνακες με ετήσια έσοδα από αμπέλια και οικίες καθώς και καθορισμένα ετήσια έξοδα σχετικά με την κτηματική περιουσία της μονῆς¹⁸ Επίσης αναφέρονται και τα πολυτελή οικοδομήματα που η Ειρήνη είχε κτίσει και τα οποία θα χρησιμοποιούνταν ως κωροί διαμονῆς της ιδίας και των γυναικων απογόνων της Η έκταση των οικοδομημάτων αυτών καθώς και η γη στην οποία ήταν κτισμένα πρέπει από τα γραφόμενα της Ειρήνης να ήταν μεγάλη¹⁹ Το γεγονός ότι δεν αναφέρεται αναλυτικά η περιουσία που δωρίσε η Ειρήνη Δούκαινα στη μονή είναι αποτέλεσμα της

¹⁷ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 388

¹⁸ ό π., σ 389-391 "Τὰ ὑποτελῆ ἀμπέλια τῆ ἀγία μονῆ τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου τῆς Κεχαριτωμένης περὶ τὸ ἐκτὸς μέρος διακεῖμενα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς", ἐκ τῶν ὁποίων τὰ έσοδα ἦταν 15 νομίσματα καὶ 10 καὶ 1/2 κεράτια " Η χρυσοτέλεια τῆς μονῆς ἡμῶν τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου τῆς Κεχαριτωμένης τὰ εἰς τὴν αὐλὴν ἡμῶν ", ἦταν 17 νομίσματα καὶ 13 κεράτια " Η χρυσοτέλεια τῆς μονῆς τῆς θεοτόκου τῆς Κεχαριτωμένης τὰ ἐκτὸς καὶ χρονικά " ἦταν 50 νομίσματα καὶ 9 κεράτια Υπάρχουν καὶ δύο κατάλογοι ἐξόδων που ἀνέρχονται σε 98 νομίσματα καὶ 24 κεράτια Περισσότερα για τὰ βυζαντινά νομίσματα βλέπε παραπάνω σ 52, σημείωση 24

¹⁹ ό π., σ 382-386 " Ἀναγκαῖον δὲ καὶ περὶ τῶν ἐν τῇ μονῇ τῆς Κεχαριτωμένης θεομήτορος νεουρηθέντων παρὰ τῆς βασιλείας μου πολυτελεστέρων οἰκημάτων τὰ εἰκότα διαλαθεῖν περὶ γὰρ τὴν σεβασμίαν ταύτην μονὴν καὶ οἰκίματα λαμπρότερα οἰκοδομήσασα ἡ βασιλεία μου ἐκτὸς τῶν τῇ μονῇ ἀναγκαίων καὶ τὴν χρείαν τῶν μοναζουσῶν Εἰ δ', (ὅπερ ἀπεύχομαι), ἡ συγγένεια ἐπιλείψει, τὰ τοιαῦτα οἰκίματα εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς γυναικείας ταύτης μονῆς ἀποκαθίστασθαι καὶ τὰ μὲν τῆς ἐξω αὐλῆς οἰκίματα μετασχηματίζεσθαι εἰς ἐνοικικά, καὶ τὴν πρόσδοτον τούτων καρποῦσθαι τὴν μονὴν, τὰ δὲ τῆς ἐσω αὐλῆς περιελεῖν καὶ τῇ μὲν ὕλῃ χρῆσασθαι, καθὼς αὐτῇ βουλευτόν τῷ δὲ ἐδάφει εἰς περιβόλιά τε καὶ παραδείσους ἐπικερδεῖς, ἵων τὰς προσόδους ἀπάσας ἡ μονὴ καρπώσεται μετὰ τῶν λουτρῶν "

ύπαρξης βρεβίου που είχε συνταχθεί για τη μονή αλλά δεν έχει διασωθεί²⁰

Επίσης στο ίδιο τυπικό αναφέρεται και το δικαίωμα της μονής στο νερό. Όπως φαίνεται η Ειρήνη Δούκαινα έκτισε υδραγωγείο για την υδροδότηση μίας ανδρικής μονής²¹ και εκείνης της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης. Η κάθε μία είχε τον δικό της αγωγό και καμία από τις δύο μονές δεν μπορούσε να χρησιμοποιήσει τον αγωγό της άλλης. Η Ειρήνη γράφει στο τυπικό ότι μόχθησε πολύ για την υδροδότηση των δύο αυτών μονών²²

Τα σύνορα της μονής αναφέρονται και στο τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος²³. Επιπλέον στο συγκεκριμένο τυπικό και στην δεύτερη υποτύπωση της Ευφροσύνης αναφέρονται και οι δωρεές συγγενών της Θεοδώρας Παλαιολογίνας

²⁰ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 380 "Κεφ οζ. Περί του αριθμού των γεγονότων βρεβίων και τυπικών της σεβασμίας μονής της Κεχαριτωμένης και όπου έκαστον όφειλει αποτεθῆναι. Επειδή και τρία τυπικά γέγονασιν σωματώα παρ' ἡμῶν ἀπὸ βλαπτικῶν ἐνδεδυμένα και τρία βρέβια οὖν τῷ παρόντι δηλονότι τυπικῶ και τῷ βρεβίῳ τῶν τῆ μονῆ ἀφιερωθέντων, ἤγουν τό τε τυπικόν και τὸ βρέβιον τῷ θείῳ και ἀσύλῳ και ἱερῷ σκευοφυλακίῳ τῆς τοῦ θεοῦ μεγάλης ἐκκλησίας ἀποτεθῆναι, ὡσπερ και ὅπου και τὰ τῆς ἀνδρῆας μονῆς τοῦ Φιλανθρώπου, ἤγουν τό τε τυπικόν και τὸ βρέβιον, ὡς ἀνεξάλειπτα εἶναι εἰς τὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα τὰ παρ' ἡμῶν ἐν τούτῳ περὶ τῆς μονῆς τοῦ Φιλανθρώπου διορισθέντα και τὰ ἀφορισθέντα αὐτῆ. Ἔτερα δὲ δύο εἶναι παρὰ ταῖς κατὰ καιροὺς τῆς μονῆς ἀντιλαμβανομέναις, ὡς εἶδουσιν ἔκειν ἀκριβῆ τῶν παρ' ἡμῶν ἐν τούτοις διορισμένων, τὰ δ' ἄλλα δύο τό τε τυπικόν και τὸ βρέβιον ἐναποκεῖσθαι ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ τῆς μονῆς τῆς Κεχαριτωμένης. Τὰ μέντοι ἕτερα δύο τεύχη, ὧν τὸ μὲν εἰς τυπικοῦ τάξιν γέγονε τὸ δὲ ἕτερον εἰς βρεβίου βαμβύκινα και ἀμφότερα ὄντα, εἰς καθημερινὴν χρῆσιν ἔσσονται και αὐτὰ τῆ μονῆ."

²¹ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 383 και Janin, *Grand Centres*, σ 189. Η μονή στην οποία αναφέρεται η Ειρήνη Δούκαινα ήταν η ανδρική μονή του Χριστού Φιλανθρώπου, που ήταν κτισμένη δίπλα στη μονή της Ειρήνης.

²² Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 372 "Κεφ ξθ'. Περί τοῦ ὕδατος. Ἐπειδὲ πολλὰ μόχθησασα ἡ βασιλεία μου τῆ τοῦ θεοῦ συνεργίᾳ ἠδυνήθη και ὕδωρ ἀένναον ἀποκομίσει ἐν τοῖς μοναστηρίοις αὐτῆς, γέγονασιν δὲ και μερίστραι δύο ἰσόμετροι διορίζομαι ἀπὸ μὲν τῆς μιᾶς ἀρδεύεσθαι τὸ γυναικεῖον μοναστήριον και τὰ δεσποτικά οἰκῆματα ἅπερ ἐποίησεν ἡ βασιλεία μου, ἀπὸ δὲ τῆς ἑτέρας τὸ ἀνδρῶν. εἴ ποτε δὲ γένηται κλάσμα ἐν τῷ ἀγωγῷ τῷ εἰσάγοντι τὸ τοιοῦτον ὕδωρ, ὄφειλει γίνεσθαι πρακτικόν παρὰ τινος τῶν τριβούνων και δίδοσθαι τὴν ἐξοδὸν ἀπ' ἀμφοτέρων τῶν μοναστηρίων ἐξ Ἰσοῦ, και ἐπανορθοῦσθαι αὐτὸν και ἔχειν τὸ ὕδωρ ἀένναον."

²³ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 95-96

στη μονή²⁴ Πρέπει να σημειωθεί ότι οι δωρεές αναφέρονται σε σχέση με τα μνημόσυνα που οι μοναχές θα τελούσαν για τους συγγενείς της κτητόρισσας. Η Θεοδωρα αναφέρει την ημερομηνία θανάτου για κάθε συγγενή της ξεχωριστά και με αυτή την ευκαιρία αναγράφει και τις δωρεές τους στη μονή. Από την έλλειψη των αναλυτικών περιουσιακών στοιχείων της μονής θα πρέπει να θεωρηθεί δεδομένη η ύπαρξη βρεβίου, αν και δεν γίνεται αναφορά, ούτε στο κείμενο του τυπικού, αλλά ούτε και μέχρι σήμερα είναι γνωστή η ύπαρξή του.

Αντίθετα στο τυπικό της μονής της Θεοτόκου του Λιβός²⁵ και σ' αυτό της μονής των αγίων Αναργύρων²⁶, που συνέταξε η αυτοκράτειρα Θεοδωρα Παλαιολογίνα είναι ενσωματωμένο και το κεφάλαιο στο οποίο αναφέρεται η κτηματική περιουσία που δωρίστηκε στις δύο μονές.

Εσωτερικός κανονισμός των μονων

Με το Τυπικό καθοριζόταν και η εσωτερική διοίκηση της Μονής, δηλαδή η πυραμίδα της ιεραρχίας, η κατανομή των διακονημάτων, ο τρόπος εκλογής των μοναστριών, σ' αυτά και τα προσόντα τα οποία έπρεπε να έχει το άτομο που προοριζόταν για τη συγκεκριμένη θέση. Το Τυπικό ήταν το έγγραφο το οποίο καθοδηγούσε την ηγουμένη στη σωστή λειτουργία και διοίκηση της Μονής,²⁷ και

²⁴ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 91-94 και σ 102-105

²⁵ Τυπικό Λιβός, σ 130-134

²⁶ Τυπικό Αγίων Αναργύρων, σ 138-139

²⁷ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 335, "την γὰρ διοίκησιν τῆς μονῆς κατὰ τὴν τοῦ τυπικοῦ περιήψιν "

διαβαζόταν στην αρχή του κάθε μήνα ενώπιον της ολομέλειας της μοναστικής κοινότητας για να γίνουν βίωμα οι διατάξεις του ²⁸ Οι κτητόρισσες προσπάθησαν να θίξουν όλα τα πιθανά θέματα, που ήταν δυνατόν να αντιμετωπίσει η Μονή. Ένα από αυτά τα απλά θέματα το οποίο όμως ήταν ικανό να οδηγήσει τη μονή σε οικονομική δυσπραγία, διοικητικό χάος αλλά και κατάλυση του κοινοβίου, ήταν ο αριθμός των μοναχών που έπρεπε να διαμένουν στη μονή σε κάθε δεδομένη στιγμή ²⁹ Η μονή της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης κατά την περίοδο που συντάχθηκε το τυπικό είχε είκοσι τέσσερις μοναχές και η Ειρήνη Δούκαινα πίστευε, ότι η κοινότητα θα μπορούσε, να δεχθεί χωρίς ουσιαστικά προβλήματα έως και σαράντα μοναχές ³⁰ Σύμφωνα με την Θεοδωρα Παλαιολογίνα η μονή της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος έπρεπε να έχει τριάντα

²⁸ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 371

²⁹ Ο π., σ 337 "Εί δέ τις άκαταστασίας άφορμή ή αύξησις τών μοναζουσών γένηται σχολάζειν παντάπασι τόν αριθμόν τούτον διοριζόμεθα ούχι πολλήν εΐναι τās μοναζούσας εσίν", και Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 31-32 " Η μὲν οὖν τῶν ἐνοικεῖν μελλουσῶν τῷ μοναστηρίῳ παρθένων ποσότης οὐκ άόριστος εσεται ούδὲ άδηλόν τινα εξει τόν εαυτῆς άριθμόν οὔτε γάρ καλῶς εξει τὰ κατ' αὐτὰς άτάκτως οὔτω πως εχοντα καί άκόσμως, επειδὴ τῷ άορίστῳ καί ταῦτ' ἐκ τοῦ πλείονος επεται καί οὐκ ολίγον τοῦ εϊκότιος καί άφειλομένου παρὰ τούτο άποσφαλίσειται, νῦν μὲν εἰς άχρηστον εκτεινομένων τῆς κρείας εἰς άνόνητόν τε καί περιττόν άριθμόν νῦν δὲ αὐτῆς εἰς ύστεροῦντα συστελλομένων καί παρὰ πολὺ τοῦ δέοντος άποπίπτοντα Τῷτοι καί βεβαίῳ τινί καί διορισμένη ποσότητι περιληπτόν άν εἴη τὴν άπασαν τῶν παρθένων συνάθροισιν ὡς άν γε ἐκ τούτου αὐτό τε τὸ εὔτακτον αὐτό τε τὸ κόσμιον καί τρίτον αὐτὸ τὸ μὴ πλημμελῶς περιπεύειν μηδὲ ἐν ταῖς άναγκαῖαις κρείαις καί τοῖς καθήκουσιν ύστερεῖν κάλιστά τε καί άφελιμώτατα εποιετο "

³⁰ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 337 "Εσονται μὲν οὖν αἱ μοναχαὶ τῆς Κεχαριτωμένης καί ύπεραχράντου δεσποίνης θεοτόκου εἰκοσιτέσσαρες τόν αριθμόν, ὃ τῶν μοναζουσῶν ὄρος τῷ τριάκοντα περιγραφέσθω άριθμῷ ή καί μικρόν τι τούτον ύπερβαινέτω καί ὀριζέσθω μέχρι τῶν τεσσαράκοντα ὧν πλείους εἶναι τās ἐν τῇ μονῇ άσκουμένας άπαγορεύομεν, τῆς ήγουμένης τῷ άριθμῷ τούτῳ μὴ περιεχομένης μήτε μὴν τῶν δύο παιδίων μήτε τῶν εξ ύπουργισσῶν ὧν μὴ άρκουσῶν καί ετέρα μία εἴτε καί δύο παραληφθήσονται ' Αλλά καί τὴν μέχρι τῶν τεσσαράκοντα τῶν μοναζουσῶν ἐπίδοσιν ἐπιτρέπομεν "

στην ηγουμένη όπως ακριβώς εις τον Χριστόν³⁶
 Η ηγουμένη ήταν η μητέρα των μοναχών Εκείνη θα έπρεπε να νουθετεί τις μοναχές σαν δικά της παιδιά με υπομονή και άπειρη αγάπη, να τις υποστηρίζει ολόψυχα στον συνεχή αγώνα τους να προσπαθεί να τις αποτρέψει από οποιαδήποτε ψυχική ασθένεια και να είναι το πλήρες υποκατάστατο της οικογενείας και του φιλικού περιβάλλοντος των μοναχών³⁷

Τα τυπικά φανερώνουν μία ηγουμένη με όλα τα χαρακτηριστικά μίας ηγετικής και αγίας μορφής. Ικανή να νουθετεί την κοινότητα παρέχοντας σωστές συμβουλές για κρηστή ζωή, ποιμένας άγρυπνος να κρατά μακριά το ποίμνιό της από κάθε πειρασμό οδηγός να οδηγεί την κάθε μία μοναχή ξεχωριστά στην ολοκλήρωσή της ταπεινή ώστε να συγχωρεί εκείνη που έκανε λάθος ή παράκουσε τις συμβουλές της δυναμική ώστε να τιμωρεί υπεύθυνα ώστε να είναι έτοιμη να κριθεί στην τελική κρίση για όλες τις μοναχές της και γεμάτη αυτοθυσία ώστε να ξεπερνά τον εαυτόν της

³⁶ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 343 " πάσαν εύπειθειαν τῆ ηγουμένη ὑμῶν ἀποσώζετε ", και Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 40-41 " ὑποταγῆς καὶ ὑπακοῆς εύψυχότατα ὑπομένουσαι διαθλήσατε, ὡς αὐτῷ τῷ ὑμετέρῳ καὶ δεσπότῃ καὶ νυμφίῳ καὶ σωτῆρι Χριστῷ τῆ ὑμετέρῃ ταύτῃ καθηγουμένη ἐν πᾶσιν ἀδιακρίτως καὶ πειθόμεναι καὶ ὑπέκουσαι πείθεσθε τῆ ηγουμένη ὑμῶν, διτι καὶ εἰς τοῦτο ἐκλήθητε εἰς ὑπακοὴν δηλαδὴ εἰς εύπειθειαν, εἰς ἄρνησιν, εἰς ἀθέτησιν παντελῆ τοῦ οἰκείου θελήματος "

³⁷ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 41 "αὐτὴ γὰρ ὑπὲρ τῶν ὑμετέρων ἀγρυπνήσει ψυχῶν αὐτὴ τὰ ὑμέτερα βαστάσει φορτία, αὐτὴ κριτὴς ἔσται τῶν ὑμετέρων, ὁδηγὸς αὐτὴ παιδαγωγὸς αὐτὴ, διορθωτὴς αὐτὴ, αὐτὴ οἰκονόμος, αὐτὴ φροντιστὴς, τὰ πάντα αὐτὴ, αὐτὴ καὶ ἀντὶ πατρός, αὐτὴ καὶ ἀντὶ μητρὸς καὶ ἀντὶ ἀδελφῶν αὐτὴ καὶ ἀντὶ ἄλλων συγγενῶν καὶ συνήθων καὶ φίλων αὐτὴ ἀλλὰ καὶ ἀντὶ πάντων τῶν ἄλλων αὐτὴ, αὐτὴ διδάσκαλος αὐτὴ σύμβουλος αὐτὴ ἰατρός, αὐτὴ παρήγορος, αὐτὴ παράκλησις, αὐτὴ θεραπεία, αὐτὴ ἀναψυχὴ, αὐτὴ παραμύθιον μᾶλλον δὲ ἴν' εἴποιμι τὰ μείζω καὶ τελεώτερα, αὐτὴ τὴν ἑαυτῆς ψυχὴν χριστομιμήτως θῆσει ὑπὲρ ὑμῶν καὶ αὐτὴ ἀποδώσει τὸν λόγον ὑπὲρ ὑμῶν ἐν τῷ τῆς δικαιοκρισίας καιρῷ τῷ πάντ' ἀδεκάστως κρινούντι Χριστῷ τὰ ἡμέτερα "

προκειμένου η κοινότητά της να ευημερεί ³⁸

Ο τρόπος της εκλογής της ηγουμένης ήταν συγκεκριμένος και καθοριζόταν από τα τυπικά Η Ειρήνη Δούκαινα, στο τυπικό που έδωσε στη μονή της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης, κρατά το δικαίωμα να ορίζει η ίδια την ηγουμένη όσο ζει, αλλά μετά τον θάνατό της, η μοναστική κοινότητα θα εξέλεγε την ηγουμένη σε τελετή, όπου θα όλα τα μέλη της μονής Η μοναστική κοινότητα θα επέλεγε τρεις από τις εμπειρότερες μοναχές που είχαν δείξει θρησκευτικό ζήλο Εάν μία εκ των τριών υπερείχε, τότε εκείνη θα ήταν και η επομένη ηγουμένη Σε περίπτωση που η κοινότητα δεν μπορούσε να συμφωνήσει για την καταλληλότερη, τότε θα ακολουθείτο ειδική διαδικασία την οποία η Ειρήνη αναφέρει αναλυτικά Τα τρία ονόματα των υποψηφίων μοναχών θα γράφονταν σε τρία κομμάτια καρτιού με μία ευχή και το υπεύθυνο άτομο για την εκλογή μαζί με τον ιερέα θα έβαζαν τα καρτιά εκείνα στην αγία Τράπεζα κατά τη διάρκεια της τελέσεως του εσπερινού του Σαββάτου Μετά την τέλεση του εσπερινού θα ακολουθούσε αγρυπνία κατά τη διάρκεια της οποίας θα προσεύχονταν όλοι για την σωστή επιλογή Την επομένη, όλη η κοινότητα θα παρευρισκόταν στην θεία Λειτουργία και μετά από σειρά ευχών και γονυκλισιών, ο ιερέας θα γονάτιζε μπροστά στην αγία Τράπεζα και μετά από

³⁸ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 343 " και σὺ δέ, ὦ μήτηρ πνευματικὴ τῆς ἱερᾶς ταύτης ποιμένης καὶ ὁδηγὲ μετρία ἔσο ταῖς ἀδελφαῖς κηδεμονικὴ καὶ τὸ ὄλον μητρικὴν αὐταῖς ἀποσώζουσα τὴν εὐνοίαν νουθετοῦσα παραινοῦσα, διδάσκουσα παρακαλοῦσα νοσοῦσας ὑγιαίνουσα, ἀσθενούσας ὑποστηρίζουσα ὀλιγοψυχούσας παραμυθουμένη, ἁμαρτανούσας ἐπιστρέφουσα "

παρακλήσεις θα επέλεγε ένα από τα τρία καρτιά και θα το έδειχνε στην κοινότητα για να πιστοποιηθεί η γνησιότητά του και θα γνωστοποιούσε στη συνέχεια το όνομα της ηγουμένης. Η νεοεκλεγμένη ηγουμένη θα προσέρχονταν και θα γονάτιζε μπροστά στο θυσιαστήριο και όλες οι μοναχές της κοινότητας θα έδιναν τον ασπασμό της αποδοχής. Μετά τον ασπασμό θα ακολουθούσαν ευχαριστίες και θα γινόταν η απόλυση.³⁹ Η Ειρήνη θεωρούσε βέβαιο ότι η ηγουμένη θα ήταν μία από τις μοναχές της μονής της. Σε περίπτωση που θα υπήρχαν στη μονή δύο μόνο άξιες μοναχές για το αξίωμα, τότε η εκλογή θα γινόταν μεταξύ των δύο. Στην ακραία περίπτωση που θα υπήρχε μόνο μία, τότε το υπεύθυνο άτομο για την εκλογή θα έπρεπε να καλέσει μία ευλαβή μοναχή από άλλη μονή και η εκλογή θα γινόταν μεταξύ των δύο.⁴⁰

Η αυτοκράτειρα Θεοδώρα Παλαιολογίνα στο τυπικό της μονής της Θεοτόκου του Λιβός θεωρεί δεδομένο ότι μία από τις μοναχές της μονής θα εκλεγόταν ηγουμένη και δεν αναφέρεται καθόλου στη διαδικασία της εκλογής παρά στη διαδικασία που θα ακολουθούσε μετά την εκλογή. Αρχικά γράφει ότι στη διαδικασία της εκλογής θα ήταν παρόντες εκτός του υπεύθυνου ατόμου για την εκλογή ηγουμένης και τέσσερις ιερείς οι οποίοι μετά την εκλογή θα τελούσαν παννυχίδα και θεία Λειτουργία. Με το τέλος της θείας Λειτουργίας δώδεκα⁴¹ από τις πιο σεβάσμιες

³⁹ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 341-342

⁴⁰ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 342

⁴¹ Τυπικό Λιβός, σ 109-110, "δύο πρὸς ταῖς δέκα"

μοναχές θα οδηγούσαν την νεοεκλεγμένη ηγουμένη στον βασιλέα, ο οποίος και θα της έδινε την ποιμαντική ράβδο και μετά την παραλαβή της θα επέστρεφαν στη μονή και εκείνη θα γονάτιζε μπροστά στην εικόνα της Θεοτόκου, όπου ο ιερέας θα την σφράγιζε τρεις φορές σε σχήμα σταυρού και έτσι με τη βοήθεια του Θεού θα αναλάμβανε τα νέα της καθήκοντα ⁴²

Στα τρία από τα πέντε διασωθέντα τυπικά γίνεται αναφορά στην εκλογή ηγουμένης θα πρέπει να αναφερθεί ότι το αρχαιότερο τυπικό από τα πέντε, με τα οποία ασχολείται η παρούσα μελέτη, είναι αυτό της Ειρήνης Δούκαινας, που είναι αναλυτικότερο στο σημείο της εκλογής ηγουμένης και περιλαμβάνει όλη την τυπική διαδικασία. Όπως συμβαίνει με το τυπικό της μονής της Θεοτόκου του Λιβός, με την πάροδο του χρόνου παραλείπεται τελείως η τυπική διαδικασία της εκλογής για να καταλήξει στο νεώτερο τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος όπου γίνεται αναφορά γενικά στη εκλογή των διαφόρων διακονημάτων χωρίς να αναφέρεται συγκεκριμένα ο τρόπος εκλογής της ηγουμένης ⁴³. Ένας λόγος για την ελάττωση των αναλυτικών αναφορών σχετικά με τις διαδικασίες εκλογής της ηγουμένης ίσως είναι η ιδιοσυγκρασία των κτητορισσών. Για παράδειγμα η Ειρήνη Δούκαινα είναι πιο αναλυτική σε όλα τα θέματα που αναφέρονται στο τυπικό της από την αυτοκράτειρα Θεοδωρα Παλαιολογίνα και από την Θεοδωρα Παλαιολογίνα την κτητόρισα της μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος. Ο κυριότερος

⁴² Τυπικό Λιβός, σ 110

⁴³ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 60-64

όμως λόγος για την ελάττωση των οδηγιών σχετικά με την εκλογή της ηγουμένης πρέπει να είναι το γεγονός ότι οι μονές ακολουθούσαν επιμελώς τις προβλεπόμενες διαδικασίες εκλογής ηγουμένης. Η ηγουμένη παρέμενε στη θέση αυτή μέχρι τον θάνατό της. Η κοινότητα μπορούσε να ζητήσει την απομάκρυνση της ηγουμένης, εάν την θεωρούσε ανίκανη να διοικήσει τη μονή. Σ αυτή την περίπτωση χωρίς να δημιουργηθούν σκάνδαλα οι μοναχές θα εμπιστευόταν το πρόβλημα στον πνευματικό της μονής ο οποίος και θα φρόντιζε για το θέμα.⁴⁴ Η ηγουμένη που απομακρυνόταν από τα καθήκοντά της είτε λόγω γήρατος είτε λόγω ανικανότητας παρέμενε στη μονή και έπρεπε να σέβεται και να υπακούει την νέα ηγουμένη εκτός και εάν η συμπεριφορά της έβλαπτε τις μοναχές οπότε, στην προκειμένη περίπτωση απομακρυνόταν από τη μονή.⁴⁵

Το δεύτερο σε σειρά αξίωμα στη μονή ήταν του οικονόμου. Σύμφωνα με την Ειρήνη Δούκαινα ο οικονόμος της μονής της έπρεπε να ήταν ένας σεμνός ευνούχος.⁴⁶ Για την αυτοκράτειρα Θεοδώρα Παλαιολογίνα δεν είχε και πολύ σημασία εάν ήταν ευνούχος ή όχι αρκεί να ήταν άνδρας που ακολουθούσε σεμνή ζωή και είχε εκλεγεί σύμφωνα

⁴⁴ Τυπικό Λιβός, σ 111-112 " και τῷ πνευματικῷ τὰ περὶ τούτου σκέψιν προσαναθήσουσι "

⁴⁵ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 344 " ἐκείνην μὲν τὴν ἀδόκιμον μετατίθεσθαι τῆς προστασίας ὑμῶν παρὰ τῆς τῆς μονῆς ἀντιλαμβανομένης διοριζόμεθα, ἐκλογὴν δὲ πάλιν καὶ ψῆφον ἑτέραν γίνεσθαι καὶ προχειρίσιν ἑτέρας ἡγουμένης εἰ μὲν γῆρας ἢ καὶ ἀφέλειαν ταύτης μετακινήθει καὶ βούλοιο αὐτῆς καθῆσθαι καὶ προσμένειν ἐν τῇ μονῇ ὡς μία τῶν ἀδελφῶν καὶ τῇ προεστῶσῃ ἐφ' ἧσιν ὑποτάσσεσθαι, μὴ κατὰ τι λυμαινομένη τῇ τῆς μονῆς εὐταξία μηδὲ ταραπτοῦσα ἢ ταραπτομένη ἔστω καὶ οὕτως ἐν αὐτῇ ἢ δὲ ὡς πρὸς λύμην τῆς τῆς μονῆς οὐστάσεως γεγονέναι καταφανεῖσα καὶ τῆς τάξεως ταύτης καὶ καταστάσεως καὶ πρὸς ἀθέτησιν τῶν ἐν τῷ παρόντι τυπικῷ τῆς βασιλείας μου διατεταγμένων ἐκδιωκέσθω παντελῶς, ἵνα μὴ σκανδάλου αἰτία καὶ ταῖς λοιπαῖς γένηται "

⁴⁶ Ὁ π, σ 344 "Περὶ τοῦ οικονόμου δεῖν εἶναι ἐν τῇ μονῇ εὐνούχον καὶ σεμνοῦ βίου "

με τους κανονισμούς της μονής,⁴⁷ ενώ τέλος, για την Θεοδωρα Παλαιολογίνα, την κτητόρισα της μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος, οικονόμος της μονής ήταν μία από τις μοναχές της κοινότητας⁴⁸ Ο οικονόμος της μονής της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης θα οριζόταν από την Ειρήνη όσο αυτή ζούσε, ενώ μετά τον θάνατό της η ηγούμενη θα ήταν εκείνη που θα επέλεγε και θα όριζε τον οικονόμο της μονής⁴⁹ Η διαδικασία της εκλογής του οικονόμου της μονής της Θεοτόκου του Λιβός⁵⁰ και της οικονόμου της μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος⁵¹ ήταν ίδια όπως και για τα άλλα διακονήματα Ο οικονόμος αναλάμβανε τα καθήκοντά του αφού πρώτα έπαιρνε το χρίσμα στον ναό της μονής παρουσία του πνευματικού και μίας μοναχής εκ των πρεσβυτέρων της κοινότητας⁵² Τα καθήκοντα του οικονόμου ήταν ουσιαστικά μιά και ήταν υπεύθυνος για την διαχείριση γενικά των οικονομικών της μονής Φρόντιζε για την επιτήρηση της ακίνητης περιουσίας της μονής, για την διατήρηση των

⁴⁷ Τυπικό Λιβός, σ 119-120 " εφε δὲ τῶν ἀνδρῶν εἴη οὗτος εἴτε τῶν ἐνούχων, οὐ διαφέρομαι σεμνοῦ δὲ βίου καὶ ἀδιαβλήτου τρόπου τοῦτον ἐκλέγεσθαι ὑπὸ τε τῆς προεστῶσης καὶ τῶν προκρίτων μοναχῶν καὶ τοῦ πνευματικοῦ τούτων πατρὸς βούλομαι "

⁴⁸ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 48 " Δεῖ δὲ καὶ τὴν κοινὴν οἰκονομίαν ταχθσομένην τοιαύτην ἐκλεγῆναι ὁμοιοτρόπως ἀκμαῖον τῆς ἡλικίας ἐν πρώτοις καὶ οὖσαν μὲν ἤδη γηραιάν οὐ τοσοῦτον τὸν χρόνον, ὅσον τὴν σύνεσιν αὐτὴν καὶ τοὺς τρόπους καὶ τὸ εἰλικρινὲς τοῦ βίου καὶ ἀκηλίδωτον "

⁴⁹ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 344 " Καὶ οἰκονόμον δὲ διορίζεται ἡ βασιλεῖα μου εἶναι ἐν τῇ μονῇ διοικοῦντα τὰ ταύτη ἀνήκοντα κατ' ἐπιτροπὴν τῆς ἡγουμένης καὶ τὰ ἐν τούτοις οἰκονομούμενον κατὰ τὴν ἐκεῖνης βούλησιν "

⁵⁰ Τυπικό του Λιβός, σ 119-120 Για το σχετικό κείμενο βλέπε παραπάνω σημείωση 34

⁵¹ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 48 Για το σχετικό κείμενο βλέπε παραπάνω σημείωση 35

⁵² Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 345 " εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν τῆς μονῆς καὶ μικρὸν ἐπιμείνας, τρισαγίου γενομένου παρὰ τῶν ἀδελφῶν πεσὼν προσκυνήσει τὰς τε ἄλλας τῶν ἁγίων θείας εἰκόνας καὶ τὴν σεπὴν καὶ πανίερρον τῆς Κεχαριτωμένης θεοτόκου, εἶτα ἀσπασάμενος εὐξαμένου τοῦ ἱερέως τὴν τῆς ἀπολύσεως ευχὴν, ἐξελεύσεται τοῦ ναοῦ καὶ ἔσται τὸ ἀπὸ τοῦδε οἰκονόμος καὶ φροντιεὶ τῶν τῆς μονῆς " καὶ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 120 " εἰσελεύσεται τὸν ναὸν τοῦ πνευματικοῦ παρόντος πατρὸς καὶ συμπαρατυχόντος ἑνὸς τοῦ τῶν πρεσβυτέρων γονυκλιπίσει τρὶς τῆς εἰκόνης τῆς θεομήτορος Ἐμπροσθεν, εἶτα εὐλογίας παρὰ τε τοῦ πνευματικοῦ τυχῶν πατρὸς παρὰ τε τοῦ συμπαρόντος ἱερέως οἰκονόμος ἐνθεν ἀκούσει "

κτηρίων της μονής σε καλή κατάσταση όπως για παράδειγμα την ετήσια ανακεράμωση της μονής, για τον έλεγχο των ατόμων που εργάζονταν στα κτήματα για τα έσοδα της μονής από τα κτήματα, αμπέλια και οικείες, για τον έγκαιρο ανεφοδιασμό της μονής, ενώ παράλληλα τηρούσε βιβλία εσόδων-εξόδων της μονής. Ο οικονόμος συνήθως είχε και βοηθό, τον παραοικονόμο⁵³ για να τον βοηθά στα καθήκοντά του και συνεργαζόταν στενά με την δοχειαρία⁵⁴ της μονής για την σωστή φύλαξη των τροφίμων. Όταν εκείνος έλειπε υπεύθυνος για τα οικονομικά της μονής ήταν ο παραοικονόμος ενώ κατά την απουσία των την ευθύνη είχαν η ηγουμένη και η δοχειαρία. Ο οικονόμος ήταν υποχρεωμένος να αποδίδει ετήσιο λογαριασμό στην ηγουμένη παρουσιάζοντας για κάθε συναλλαγή που είχε σχέση με τη μονή και τις ανάλογες αποδείξεις⁵⁵. Σε περίπτωση που ο οικονόμος κατακραζόταν με οποιοδήποτε τρόπο την περιουσία της μονής ή δεν ήταν σε θέση να την διαχειριστεί με σύνεση σαν δική του τότε η ηγουμένη ζητούσε την αντικατάσταση του οικονόμου από άλλον ικανότερο⁵⁶. Είναι σχεδόν σίγουρο ότι εφ' όσον ο οικονόμος ήταν άτομο εκτός μονής όπως συνέβαινε στην περίπτωση της μονής της Κεχαριτωμένης και του Λιβός τότε αυτός θα πρέπει να αμοιβόταν. Η Ειρήνη Δούκαινα, στο τυπικό της Κεχαριτωμένης δεν αναφέρει αμοιβή για τον οικονόμο και εδώ ίσως πρέπει να σημειωθεί ότι δεν αναφέρει ούτε και τις αμοιβές των ιερέων, σε αντίθεση με την

⁵³ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 346. Η Ειρήνη Δούκαινα στο τυπικό ορίζει ως παραοικονόμο ένα εκ των ιερέων της μονής ο οποίος εάν ήταν αξιος θα διαδέχονταν τον οικονόμο σε περίπτωση απομάκρυνσης ή θανάτου εκείνου.

⁵⁴ Το διακόνημα της δοχειαρίας αναλύεται στη συνέχεια.

⁵⁵ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 345-346.

⁵⁶ ό π, σ 346.

αυτοκράτειρα Θεοδωρα Παλαιολογίνα που στο τυπικό της μονής του Λιβός καθορίζει την αμοιβή του οικονόμου σε τριάντα έξι χρυσά νομίσματα, εκατό μεδίμνους σιταριού, εκατό μεδίμνους κριθαριού και εκατό μέτρα κρασιού⁵⁷ Έχοντας ως δεδομένο την ιδιαίτερα μεγάλη ακίνητη και κινητή περιουσία των μονων, η οποία πολλές φορές ήταν έξω από τα όρια της πόλης όπου βρισκόταν η μονή, η θέση του οικονόμου γίνεται εξαιρετικά σπουδαία, αφού ήταν και ο μόνος που μπορούσε να βγει έξω από τη μονή για να ελέγχει κτήματα, αμπέλια σπίτια και καλλιεργήσιμες εκτάσεις εφ' όσον το άβατο απαγόρευε στις μοναχές την έξοδο από τη μονή και οι κανονισμοί απαγόρευαν την επικοινωνία των μοναχων με λαϊκούς και ιδιαίτερα με άνδρες

Γνωρισμα των βυζαντινων μονων ήταν και ο αυστηρός καταμερισμός της εργασίας Η ηγουμένη επέλεγε σύμφωνα με την κρίση της τις μοναχές για το κάθε διακόνημα της μονής Ακολουθούσε μία απλή τελετή κατά την οποία η υποψήφια μοναχή για το διακόνημα προσερχόταν στο καθολικό της μονής, γονάτιζε τρεις φορές μπροστά στην ηγουμένη η οποία τη σταύρωνε και έπαιρνε τα κλειδιά του διακονήματός της από την αγία Τράπεζα Η τελετή ήταν ίδια για όλα τα διακονήματα και περιγράφεται αναλυτικά στο τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης⁵⁸ Το πρώτο διακόνημα που αναφέρεται στο ίδιο τυπικό είναι της

⁵⁷ Τυπικό Λιβός, σ 119 " τούτω δὲ καὶ μισθοῦ δίδοσθαι τάπω χρυσοῦς ἕξ πρὸς τοῖς τριάκοντα καὶ οἴτου μεδίμνους ἀννονικοῦς ἑκατὸν καὶ κριθῆς ἑκατὸν καὶ οἴνου μέτρα ἑκατὸν "

⁵⁸ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 348-349

σκευοφυλάκισσας Η μοναχή που επιλεγόταν για αυτή τη θέση δεν ήταν μόνο υπεύθυνη για την φύλαξη των ιερών σκευών, επίπλων, βιβλίων και την αγορά του κεριού, αλλά και για όλα τα έγγραφα που αφορούσαν τη Μονή, όπως για παράδειγμα το Τυπικό και το Βρέβιο τα οποία και έπρεπε να τα κρατά σε τάξη ώστε να είναι σε θέση να τα παρουσιάσει σε κάθε ζήτηση⁵⁹ Η σκευοφυλάκισσα έπρεπε να κρατά πρακτικό τόσο κατά την παράδοση όσο και κατά την παραλαβή κάθε είδους που έδινε να χρησιμοποιήσουν οι μοναχές υπεύθυνες για άλλα διακονήματα της μονής Για παράδειγμα η σκευοφυλάκισσα θα έδινε στην εκκλησιάρχισσα τα κεριά που χρειαζόταν για την φωταγωγή της εκκλησίας και τα οποία έπρεπε να επιστραφούν για φύλαξη στο σκευοφυλάκιο της μονής με το τέλος της χρήσης τους⁶⁰ Το διακόνημα της σκευοφυλάκισσας δεν παραλείπεται ούτε από το τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος

Τα τρία τυπικά της Κεχαριτωμένης⁶¹ του Λιβός⁶² και της Βεβαίας Ελπίδος⁶³ αναφέρονται στο διακόνημα της εκκλησιάρχισσας Η μοναχή που επιλεγόταν για τη θέση αυτή ήταν υπεύθυνη για την καθαριότητα και σωστή λειτουργία του ναού στις καθημερινές ακολουθίες και τις εορτές όπως επίσης και για την ευταξία του ναού Ακολουθούσε ένα συγκεκριμένο τυπικό σχετικά με την φωταγωγή του ναού για κάθε εορτή

⁵⁹ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 349-350 και Τυπικό Λιβός, σ 118

⁶⁰ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 349 και Τυπικό Λιβός, σ 118-119

⁶¹ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 350

⁶² Τυπικό Λιβός, σ 118-119

⁶³ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 45-47

δανειζόταν τα διάφορα ιερά σκεύη, έπιπλα και βιβλία από την σκευοφυλάκισσα, λάδι για τα κανδήλια από την δοχειαρία, ενώ παράλληλα φρόντιζε και για την ψαλμωδία στον ναό. Την εκκλησιάρκισσα βοηθούσε στο έργο της η συνεκκλησιάρκισσα⁶⁴ ή παραεκκλησιάρκισσα⁶⁵. Στο τυπικό της Βεβαίας Ελπίδος, η Θεοδωρα Παλαιολογίνα αναφέρεται διεξοδικά στα προσόντα της εκκλησιάρκισσας. Θα πρέπει να είναι συνετή, ευλαβής, κόσμια, ευσταθής, αγνή και καθαρή στην ψυχή, καρτερική και φιλόπρονος⁶⁶. Η εκκλησιάρκισσα, όπως αυτή σκιαγραφείται στο τυπικό της Βεβαίας Ελπίδος, αποτελεί πρότυπο και χαρακτηριστικό παράδειγμα λατρευτικής ζωής της μονής.

Στο τυπικό της Κεχαριτωμένης αναφέρεται το διακόνημα της "τὰ ἐδώδιμα είσοδιαζούσης τε καί έξοδοιαζούσης",⁶⁷ δηλαδή της συσσιτιάρκισσας. Ήταν υποχρεωμένη να κρατά πρακτικό για την ποσότητα της τροφής που αγόραζε, το ποσό που ξόδευε και τον χρόνο που γινόταν η αγορά. Όπως φαίνεται από τα τυπικά, και ειδικότερα από το τυπικό της μονής της Κεχαριτωμένης, η χρήση πρακτικού το οποίο έλεγχε η ηγουμένη, ήταν απαραίτητο για κάθε δοσοληψία ακόμη και μεταξύ των μοναστριων υπεύθυνων για τα διάφορα διακονήματα της μονής προς αποφυγή σκανδάλου. Άλλο διακόνημα ήταν αυτό της οίνοχόης⁶⁸ που ήταν υπεύθυνη για την αγορά του κρασιού.

⁶⁴ Τυπικό Λιβός, σ 119

⁶⁵ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 350

⁶⁶ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 46-47

⁶⁷ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 350

⁶⁸ ό π , σ 350

Η μοναχή **"ὠρειαρία"**, ή αποθηκάριος ήταν υπεύθυνη για την παραλαβή, την αποθήκευση και την ασφάλεια των γεννημάτων και των οσπρίων Στη μονή της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος γιαυτά τα τρία διακονήματα, της **"τὰ ἐδώδιμα εἰσοδιαζούσης τε καὶ ἐξοδιαζούσης"**, της οίνοχόης και της **ὠρειαρίας**, ήταν υπεύθυνη μία μοναχή η οποία στο τυπικό αναφέρεται ως **"διάκονος τοῦ κελλαρίου καὶ ἐπιστάτις"** ⁶⁹

Το διακόνημα της δοχειαρίας αναφέρεται και στα τρία τυπικά Οι μονές Λιβός και Βεβαίας Ελπίδος είχαν από μία δοχειαρία, ⁷⁰ ενώ η μονή της Κεχαριτωμένης είχε δύο μοναχές υπεύθυνες για το διακόνημα αυτό ⁷¹ Τα καθήκοντα της δοχειαρίας γενικά ήταν να φυλάσσει και να διανέμει στις μοναχές είδη ένδυσης καθώς και στρωματα σκεπάσματα το λινέλαιο ⁷² για τον φωτισμό του κελιού τους και τα είδη λουτρού Το κάθε είδος έπρεπε να είναι τακτοποιημένο και καταγραμμένο έτσι ώστε να μπορεί η δοχειαρία να δίνει λεπτομερή αναφορά στην ηγουμένη Η δοχειαρία για παράδειγμα, φύλαγε τα ενδύματα που δεν χρησιμοποιούσαν οι μοναχές και μοίραζε τα καλοκαιρινά ενδύματα τον Απρίλιο και τα χειμερινά τον Οκτώβριο Η κάθε μοναχή έπαιρνε ετησίως δύο λευκούς φθαρμένους χιτωνες και ένα μάλλινο επανωφόρι, του οποίου το χρωμα σύμφωνα με το τυπικό της Βεβαίας Ελπίδος ήταν μαύρο Τρία ζεύγη υποδήματα εκ των οποίων τα δύο ήταν

⁶⁹ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 57-59

⁷⁰ Τυπικό Λιβός, σ 118, και Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 57

⁷¹ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 351

⁷² Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 74

εμβάδες για εσωτερικούς χώρους ενώ το τρίτο πιο ανθεκτικό για την χρήση του σε εξωτερικούς χώρους έπαιρναν οι μοναχές της μονής του Λιβός, ενώ οι μοναχές της Βεβαίας Ελπίδος δύο ζεύγη υποδήματα, τα οποία έπρεπε να τα επιδιορθωνουν σε περίπτωση φθοράς. Έπαιρναν επίσης και από δύο φακιόλια, περιστήθια και μανδύες. Όσα από τα ενδύματα των μοναχών φθείρονταν έπρεπε να επιστραφούν στη δοχειαρία προς φύλαξη.⁷³ Για τη δοχειαρία που ήταν υπεύθυνη εις το **"κρατεῖν τὸ βέστιον τῶν ἐνδυμάτων"**,⁷⁴ γίνεται απλως αναφορά στο σημείο αυτό του τυπικού της Κεχαριτωμένης και υπάρχει ξεχωριστό κεφάλαιο που ασχολείται με το διακόνημα αυτό.⁷⁵ Η Ειρήνη Δούκαινα αναλύει τα καθήκοντα και τις ευθύνες της δεύτερης δοχειαρίας, υπεύθυνης εις το **"κρατεῖν τὸ κιβώτιον τῶν τῆς εἰσοδοδιεξόδου νομισμάτων"**.⁷⁶ Αυτή λοιπόν η δοχειαρία, που ήταν υπεύθυνη για την οικονομική διαχείριση έπρεπε να καταγράφει με ακρίβεια τα ποσά που εισέρχονταν στη μονή παρουσία της άλλης δοχειαρίας και της ηγουμένης. Το κιβωτιο στο οποίο φυλάγονταν τα χρήματα ήταν σφραγισμένο και η δοχειαρία έβγαζε χρήματα μόνο με την προσταγή της ηγουμένης, αφού πρώτα έκανε πρακτικό για το ποσό που αποσύρθηκε από το χρηματοκιβωτιο. Κάθε φορά που η μονή χρειαζόταν χρήματα, η δοχειαρία μετά την προσταγή της ηγουμένης αφαιρούσε το ποσό και το κατέγραφε στο πρακτικό. Εκτός από αυτό το χρηματοκιβωτιο υπήρχε και ένα άλλο που φυλαγόταν στο σκευοφυλάκιο της μονής μέσα

⁷³ Τυπικό Λιβός, σ 125-126 και Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 73-74

⁷⁴ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 351

⁷⁵ ό π, σ 354

⁷⁶ ό π, σ 351

στο οποίο τοποθετούσαν τα παλαιά και φθαρμένα νομίσματα σφραγιζόταν παρουσία της ηγουμένης, του οικονόμου της σκευοφυλάκισσας και των δύο δοχειαριων και αποσφραγιζόταν μόνο όταν η μονή είχε έξοδα τα οποία δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει με τα ήδη υπάρχοντα χρήματα

Η Ειρήνη Δούκαινα όριζε μία εκ των μοναχων, που ήταν υπεύθυνη για την τραπεζαρία. Η μοναχή αυτή καθόριζε την καθημερινή διαίτα των μοναχων και επέβαλε την τάξη και την πουκία κατά τη διάρκεια των γευμάτων. Έπρεπε να είναι δίκαιη στη διανομή της τροφής και να μην κάνει εξαιρέσεις, όπως επίσης θα έπρεπε να είναι και η ίδια εγκρατής και να μην παρασύρεται από τον πειρασμό να καταναλώνει περισσότερη τροφή ή κρασί από αυτό που ο κανονισμός προέβλεπε.⁷⁷ Μετά την θεία Λειτουργία οι μοναχές θα συναθροίζονταν στον νάρθηκα του καθολικού όπου η εκκλησιάρχισσα θα κτυπούσε το "ξύλον" και θα προσκαλούσε τα μέλη της κοινότητας σε κοινή τράπεζα. Με σειρά οι μοναχές, αφού προσκυνούσαν την ηγουμένη θα πήγαιναν στην τραπεζαρία με τάξη και σεβασμό. Κατά τη διάρκεια του γεύματος δεν έπρεπε να μιλά καμία για να ακούεται η μοναχή η οποία διάβαζε ψυχοφελή αναγνώσματα που υπενθύμιζαν ότι η τροφή ήταν μόνο για να συντηρεί το σωμα. Αν κάποια μοναχή ατακτούσε κατά τη διάρκεια του γεύματος, η υπεύθυνη της τραπεζαρίας προσπαθούσε να την συνετίσει, και εάν συνέχιζε να ατακτεί, τότε η ηγουμένη την

⁷⁷ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 351-352 και Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 57-58

απομάκρυνε από τον χώρο της τραπεζαρίας⁷⁸ Η παρουσία στο γεύμα ήταν απαραίτητη για όλες τις μοναχές που ήταν υγιείς. Οι ασθενείς θα παρέμεναν στο κελί τους και η ηγουμένη θα καθόριζε τη διατροφή τους και θα τους παρείχε κάθε φροντίδα. Οι μοναχές που ήταν υπεύθυνες της τραπεζαρίας και υπηρετούσαν κατά τη διάρκεια του γεύματος έτρωγαν στο τέλος. Καμία μοναχή δεν επιτρεπόταν να πάρει μαζί της τροφή, γιατί η τράπεζα ήταν κοινή και η ποσότητα της τροφής ορισμένη, δεδομένου ότι ο περιορισμός της τροφής ήταν άσκηση εγκράτειας⁷⁹

Το διακόνημα της επιστημονάρχισσας αναφέρεται στο τυπικό της μονής της Κεχαριτωμένης⁸⁰ Η επιστημονάρχισσα ήταν η μοναχή που ασχολούνταν με την πνευματική καλλιέργεια των μοναχών φρόντιζε να είναι οι μοναχές κόσμιες καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας και για την υμνωδία κατά τη διάρκεια της εργασίας τους και κατά τη διάρκεια των συναθροίσεων. Η επιστημονάρχισσα κρατούσε τη μοναστική κοινότητα σε πλήρη ψυχική και πνευματική εγρήγορση διαβάζοντας διάφορα αποσπάσματα από εκκλησιαστικά κείμενα και ψάλλοντας ύμνους, ώστε να μην εισέρχεται ο πειρασμός στις ψυχές των μοναχών.

Αν και η εργασία δηλαδή το εργόχειρο ήταν υποχρεωτικό για κάθε μοναχή και αναφέρεται και στο τυπικό της μονής της Βεβαίας Ελπίδος μόνο το τυπικό της Κεχαριτωμένης ορίζει δύο

⁷⁸ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 361

⁷⁹ ό π, σ 362

⁸⁰ ό π, σ 353

μοναχές υπεύθυνες για το διακόνημα της εργοδότριας ⁸¹ Κατά το ίδιο τυπικό οι εργοδότριες ήταν δύο και είχαν την υποχρέωση να φροντίζουν για τη προμήθεια των υλικών που οι μοναχές χρειάζονταν για το εργόχειρό τους Τα έξοδα για την αγορά των υλικών οι εργοδότριες έπαιρναν μετά από εντολή της ηγουμένης, από την δοχειαρία της μονής Όταν το εργόχειρο μιάς μοναχής τελείωνε, τότε οι εργοδότριες ήταν υποχρεωμένες να το παραδώσουν στη δοχειαρία **"του θεσπίου"** συντάσσοντας και το ανάλογο πρακτικό

Τα τυπικά της Κεχαριτωμένης και της Βεβαίας Ελπίδος αναφέρονται στο διακόνημα της πυλωρού ⁸² Η μοναχή που επιλεγόταν από την ηγουμένη να ασκεί το διακόνημα της πυλωρού, έπρεπε να κρατά την πύλη της μονής κλειστή να απαγορεύει τόσο την είσοδο στη μονή όσο και την έξοδο από αυτή μονή οποιουδήποτε ατόμου χωρίς την άδεια της ηγουμένης και να παραδίδει κάθε βράδυ τα κλειδιά της πύλης στην ηγουμένη Η Ειρήνη Δούκαινα ορίζει η πυλωρός να είναι μεγάλη στην ηλικία να διακρίνεται για τη σεμνή της ζωή και να είναι αποδεκτή για το ακέραιο του χαρακτήρα της από όλη τη μοναστική κοινότητα Απαγορευόταν να βλέπει τους συγγενείς της στην πύλη της μονής, και έπρεπε να ακολουθεί τους κανονισμούς σύμφωνα με το τυπικό δηλαδή να τους δέχεται όταν αυτό ήταν επιτρεπτό και με την παρουσία δεύτερης μοναχής Θα έμενε στα οικήματα που διέμεναν όλα τα μέλη της μοναστικής κοινότητας και όχι στον

⁸¹ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 354

⁸² ό π, σ 354, και Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 59-60

πυλωνα, ακολουθώντας το πρόγραμμα της μονής θα πήγαινε στην πύλη μόνο όταν κτυπούσε το κουδούνι και μετά το τέλος της εργασίας της θα επέστρεφε αμέσως στην προηγούμενη ασχολία της. Η πυλωρός της Βεβαίας Ελπίδος δεν ήταν απαραίτητο να είναι μεγάλης ηλικίας, διότι σύμφωνα με την Θεοδωρα Παλαιολογίνα η ηλικία δεν έπαιζε μεγάλο ρόλο στην σωφροσύνη των ατόμων, αλλά έπρεπε να είναι άτομο σοβαρό με άριστο ήθος και αποδεκτό από όλη την μοναστική κοινότητα ώστε και μόνο στη θέα της κανείς δεν θα ήθελε να πλησιάσει την πύλη της μονής. Η πυλωρός της Βεβαίας Ελπίδος παραλάμβανε τα κλειδιά της πύλης το πρωί από την ηγουμένη και τα επέστρεφε το βράδυ στην ίδια. Δεν επέτρεπε την είσοδο ή την έξοδο από τη μονή κανενός χωρίς την άδεια της ηγουμένης, εκτός αυτών που μετέφεραν τα εφόδια στη μονή. Μόνη της αξιολογούσε εάν έπρεπε να ενοχλήσει την ηγουμένη για τον καθένα που θα κτυπούσε την πύλη. Έπρεπε να πληροφορείται σχετικά μέσα από την πύλη και ύστερα, εάν η ίδια πίστευε ότι έπρεπε να ανοίξει, τότε έπαιρνε την άδεια της ηγουμένης, αλλιώς απαγόρευε η ίδια την είσοδο οποιουδήποτε στη μονή.

Οι βυζαντινές γυναικείες μονές ήταν άβατες. Απαγορευόταν αυστηρά η είσοδος των ανδρών σε σημείο που οι κτητόρισσες όριζαν για οποιοδήποτε άνδρα που ερχόταν σε επαφή με την μονή, όπως για παράδειγμα ο οικονόμος ή ο ιερέας, να ήταν ευνούχοι. Αλλά και η είσοδος γυναικών στη μονή δεν ήταν επιτρεπτή χωρίς περιορισμούς. Η Ειρήνη Δούκαινα επέτρεπε την επίσκεψη ευλαβών γυναικών στη μονή μία ή δύο φορές τον χρόνο για την

κάθε μία από αυτές. Οι γυναίκες αυτές μπορούσαν να επισκεφτούν τη μονή για μία μόνο ημέρα και ήταν υποχρεωμένες να αποχωρήσουν πριν νυκτωσει. Εάν ήταν αδύνατο να εγκαταλείψουν τη μονή την ίδια μέρα, τότε έμεναν το βράδυ στη μονή, αλλά έφευγαν αμέσως την επομένη. Εάν πάλι κατά τη διάρκεια της ημέρας χρειάζονταν ξεκούραση, έπρεπε να διαμένουν στον αρχονταρίκι, το οποίο ήταν κτισμένο κοντά στην πύλη της μονής.⁸³ Περιορισμένες ήταν και οι επισκέψεις των συγγενών των μοναστριών στη μονή όπως επίσης και η έξοδος των μοναστριών χωρίς σοβαρό λόγο. Οι διατάξεις σχετικά με το άβατο, τις επισκέψεις συγγενών και την έξοδο των μοναχών βρίσκονται στα τυπικά της Κεχαριτωμένης, του Λιβός και της Βεβαίας Ελπίδος.

Η Ειρήνη Δούκαινα στο τυπικό της Κεχαριτωμένης αναφέρει ότι η είσοδος οποιουδήποτε άνδρα στη μονή της ήταν απαγορευμένη,⁸⁴ και η ίδια ορίζει ο οικονόμος, οι ιερείς και ο πνευματικός της μονής να είναι ευνούχοι.⁸⁵ Αν και η λέξη άβατο δεν αναφέρεται στο τυπικό της μονής του Λιβός, οι απαγορεύσεις της εισόδου ψαλτών⁸⁶ στη μονή, ακόμη και κατά την τέλεση των μεγάλων πανηγύρεων, που η παρουσία του αυτοκράτορα ήταν σχεδόν βεβαία, καθώς και η διάταξη ότι ο πνευματικός που θα επισκεπτόταν τη μονή για

⁸³ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 348

⁸⁴ ό π, σ 336 " άνδράσι μέντοι άβάτου όρισθέντος είναι τοῦ μοναστηρίου " και ξανά επαναλαμβάνει σ 347 " άβατον γάρ τοῦτο παντάπασιν άνδράσιν ή βασιλεία μου διορίζεται καί κεκλεισμένον διπνεκῶς "

⁸⁵ ό π, σ 344 και 346

⁸⁶ Τυπικό Λιβός, σ 128 "Ψαλτωδοῦς δὲ τοῖς οὕτωςί πως καλλιφώνους καλουμένους ἐν οὐδεμιᾷ τῶν ἑορτῶν ἐπιχωριάζειν διακελεύομαι ἀλλ' αὐταὶ μόναι καθ' ἑαυτὰς αἱ μοναχαὶ σὺν τοῖς ἐναποτεταγμένοις τῇ μονῇ πρεσβυτέροις τὰ τῶν ὑμνωδιῶν ἐκπληροῦτωσαν "

τρεις ημέρες, έπρεπε να διαμένει σε οικία που ανήκε στον ξενώνα και όχι στα κτίρια της μονής,⁸⁷ είναι ενδείξεις που έχουν άμεση σχέση με το άβατο. Την έμφαση που δίνει η κτητόρισα Θεοδωρα Παλαιολογίνα⁸⁸ στον ευσεβή και ακέραιο χαρακτήρα της πυλωρού και το γεγονός ότι την αποκαλεί **"φρουρό του μοναστηρίου"** υποστηρίζει την εξαιρετική σημασία που είχε στις βυζαντινές μονές η απομόνωση της μοναστικής κοινότητας από τον εξωτερικό κόσμο. Η υποχρέωση της πυλωρού ήταν να κρατά τις πύλες της μονής κλειστές και να προστατεύει το άβατο και να απαγορεύει τις εξόδους των μοναστριών.⁸⁹

Οι κανονισμοί για την επικοινωνία των μοναστριών με τους συγγενείς τους είναι περίπου όμοιοι σ' όλα τα τυπικά. Οι μοναχές σύμφωνα με τους μοναστικούς κανόνες έπρεπε να αφιερωθούν ολοκληρωτικά στη μοναστική ζωή και να αποκοπούν τελείως από οποιαδήποτε προηγούμενη συγγένειά τους.⁹⁰ Εξ άλλου οι συχνές επικοινωνίες με τους συγγενείς τους δεν ήταν εποικοδομητικές για την ψυχική τους ηρεμία, γιατί θα τους ανάγκαζαν να έρχονται σε επαφή και να ενδιαφέρονται για επίγεια θέματα. Αυτός ήταν και ο λόγος για τον οποίο οι κανονισμοί που αφορούσαν την επίσκεψη συγγενών στη μονή και η έξοδος των μοναχών από τη μονή για να επισκεφτούν συγγενείς τους, ήταν

⁸⁷ Τυπικό Λιβός, σ 113 "Κατὰ δὲ μῆνα τάττω φοιτᾶν τρεῖς καὶ οὐ πλείους ἡμέρας προσκαρτερεῖν, τοὺς ἐν ξενῶνι ἀποτεταγμένους οἰκίσκους εἰς καταγωγὴν ἔχειν."

⁸⁸ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 59

⁸⁹ ὁ π., σ 59 " τῆ φυλακῆ τῶν πυλῶν οὕτω προσέξει κεκλεισμένων κατὰ πάντα τὸν χρόνον, ὡς μηδενὶ μηδὲ δῶως μήτε τῶν ἔσωθεν μήτε τῶν ἔξωθεν μήτ' ἐξιέναι μήτ' εἰσιέναι παραχωρεῖν."

⁹⁰ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 346 " συγγένειαν μοναχοῖς μηδεμίαν εἶναι ἐπὶ γῆς " και Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 62 " ποῦ γὰρ ἐνταῦθα ἡ παντελῆς τοῦ κόσμου ἀποταγή, οὐ μέρος πάντως οἱ συγγενεῖς;"

αυστηροί Το τυπικό της Κεχαριτωμένης, επέτρεπε στις μοναχές να δέχονται την επίσκεψη των συγγενων τους μία ή δύο φορές τον χρόνο και μόνο για μία ημέρα Εάν επρόκειτο για ασθενή μοναχή τότε επιτρεπόταν η επίσκεψη της μητέρας της, η οποία μπορούσε να μείνει και κατά την διάρκεια της νύχτας, αλλά την επομένη έπρεπε να αναχωρήσει Επέτρεπε επίσης και την επίσκεψη συγγενων γυναικων της άρρωστης μοναχής μόνο για μία ημέρα Όταν η επίσκεψη αφορούσε τον πατέρα της άρρωστης μοναχής, τότε εκείνος έπρεπε να δει την κόρη του στην πύλη της μονής, επειδή η μονή ήταν άβατος Στην περίπτωση αυτή η άρρωστη μοναχή, εφόσον θα έπαιρνε την άδεια της ηγουμένης, θα πήγαινε με την συνοδεία μίας γηραιότερης μοναχής στην πύλη, όπου μπορούσε να δεχθεί την επίσκεψη του πατέρα της για λίγη ώρα ⁹¹ Οι μοναχές της μονής του Λιβός μπορούσαν να δεχθούν επισκέψεις από γυναίκες ή ευνούκους συγγενείς τους, όταν εκείνοι επισκέπτονταν το ναό της μονής ή τους τάφους των συγγενων τους Η ασθενής μοναχή επιτρεπόταν να δεχθεί επισκέψεις συγγενων για μία ημέρα και μόνο κατά τη διάρκεια της ημέρας ⁹² Το τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος γίνεται αυστηρότερο σχετικά με τις επισκέψεις συγγενων στη μονή Οι μοναχές μπορούσαν να δεχθούν τους συγγενείς τους μόνο στην πύλη της μονής με την παρουσία μίας σεμνής γηραιότερης μοναχής ⁹³

⁹¹ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 347

⁹² Τυπικό Λιβός, σ 113

⁹³ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 63

Αυστηρότεροι είναι και οι κανονισμοί που διέπουν την έξοδο των μοναχών από τη μονή. Σύμφωνα με το τυπικό της μονής της Βεβαίας Ελπίδος η έξοδος των μοναχών επιτρεπόταν "**σπανιάκις**" και μόνο με συνοδεία δύο άλλων μοναστριών. Οι μοναχές ήταν υποχρεωμένες να επιστρέψουν το βράδυ και να δώσουν πλήρη αναφορά για την έξοδό τους, σχετικά με τις συναντήσεις τους και τις σκέψεις που τις απασχόλησαν κατά τη διάρκεια της ημέρας. Η συγκεκριμένη λέξη που χρησιμοποιείται στο τυπικό σχετικά με την αναφορά που ήταν υποχρεωμένη να δώσει η μοναχή είναι "**ανάκριση**"⁹⁴. Οι διατάξεις που ρυθμίζουν την έξοδο των μοναχών στο τυπικό του Λιβός είναι παρόμοιες με αυτές της Βεβαίας Ελπίδος και της Κεχαριτωμένης. Η μοναχή που θα επισκεπτόταν τους συγγενείς της, σύμφωνα με το τυπικό της Κεχαριτωμένης, μόνο όταν ήταν ασθενείς, ήταν υποχρεωμένη να συνοδεύεται από γηραιές μοναχές και να επιστρέφει στη μονή πριν από τη δύση του ηλίου⁹⁵.

Οι αυστηρές διατάξεις που σχετίζονται με το άβατο των μονών και την έξοδο των μοναχών βρίσκονται στα Τυπικά του 12ου αι. όπως επίσης και στα Τυπικά του 14ου αι. Η επανάληψη είναι μία απόδειξη της δυσκολίας που είχαν οι κτητόρισσοι να επιβάλλουν στις βυζαντινές αριστοκρατίσσοις μοναχές τους κανονισμούς αυτούς. Αν και οι νέες μοναχές περνούσαν ένα στάδιο αυστηρής δοκιμασίας πριν γίνουν μοναχές όμως

⁹⁴ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 63 "Εσπέρας δὲ ἐπανιοῦσαν ἀμεταθέτως καὶ ἀναγκαίως ἐρωτᾶσθαι τὴν ἀπόδημον νεωτέραν παρὰ τῆς ἀφηγουμένης ἰδίᾳ καὶ μετὰ πλείστης ἐπιμελείας καὶ ἀνακρίνεσθαι κρῆ καὶ ἐρωτᾶσθαι καὶ ἀνακρίνεσθαι, ποῦ τε τὸν νοῦν τὴν ἕπασαν εἶχεν ἡμέρα "

⁹⁵ Τυπικό Λιβός, σ 114 και Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 347

ήταν δύσκολο για τις βυζαντινές αριστοκρατίσες να ακολουθήσουν τους μοναστικούς κανόνες ιδίως αυτούς που είχαν σχέση με την υπακοή και την πειθαρχία. Η περίοδος της δοκιμασίας για τις νέες μοναχές δεν ήταν ορισμένη αλλά είχε σχέση με την κοινωνική θέση των γυναικών, τον προηγούμενο βίο τους και την ηλικία τους. Η Ειρήνη Δούκαινα όριζε το διάστημα της δοκιμασίας σε έξι μήνες για γυναίκες αξιόλογες, που ο προηγούμενος βίος τους ήταν σεμνός και ήδη ζούσαν σύμφωνα με τα μοναστικά πρότυπα. Για να δεχθεί όμως κάποια το μεγάλο αγγελικό σχήμα,⁹⁶ θα έπρεπε να υπηρετήσει στη μονή τουλάχιστον μία τριετία.⁹⁷ Η γυναίκα που θα αποφάσιζε να καρεί μοναχή στη μονή του Λιβός έπρεπε να είχε συμπληρώσει το εικοστό έτος της ηλικίας της και να είχε υπηρετήσει στη μονή για μία τριετία. Στην περίπτωση που ήθελε να καρεί μοναχή νεαρή που ζούσε στη μονή από την παιδική ή βρεφική της ηλικία θα έπρεπε να είχε συμπληρώσει το δέκατο έκτο έτος της ηλικίας της. Εάν βέβαια επρόκειτο για χήρα ή για γυναίκα που έχασε τα παιδιά της τότε ο χρόνος δοκιμασίας μειωνόταν στους έξι μήνες.⁹⁸ Καμία αναφορά δεν γίνεται σχετικά με τον χρόνο δοκιμασίας στο τυπικό της Βεβαίας Ελπίδος.

Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι οι γυναίκες που αποφάσιζαν να καρούν μοναχές δεν είχαν καμία οικονομική υποχρέωση απέναντι στη μονή. Ήταν

⁹⁶ Π. Παναγιωτάκος, Σύστημα του εκκλησιαστικού Δικαίου κατά την έν. Ελλάδα (Ισχύον αυτό), Δ. Τό Δίκαιον τῶν μοναχῶν (Αθήνα, 1957), σ. 92-96. Οι μοναχοί διακρίνονται σε μικρόσχημους και μεγαλόσχημους ανάλογα με τον βαθμό υποσχέσεως. Οι μικρόσχημοι μοναχοί έχουν λιγότερες υποχρεώσεις από τους μεγαλόσχημους μοναχούς.

⁹⁷ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ. 355.

⁹⁸ Τυπικό Λιβός, σ. 115-116.

ευνόητο βέβαια ότι οποιαδήποτε προσφορά ήταν ευπρόσδεκτη. Η μέλλουσα μοναχή έδινε τη δωρεά της στο "κοινό δοχείο" της μονής και δεν θα είχε κανένα δικαίωμα στη δωρεά αυτή εάν αποφάσιζε να εγκαταλείψει το μοναστικό βίο ή να αλλάξει μονή. Επίσης το μέγεθος της δωρεάς δεν θα επηρέαζε τη θέση της στη μονή και τη συμπεριφορά της ηγουμένης και των λοιπων μοναχων απέναντί της.⁹⁹ Η προσφορά αυτή στη μονή ήταν δείγμα της αποταγής της μοναχής, η οποία αποφάσιζε να εγκαταλείψει οριστικά τα εγκόσμια και να αφιερωθεί στη μοναστική ζωή. Τα πάντα στη μονή ήταν κοινά και το κοινοβιακό καθεστώς της μονής ήταν το μέλημα κάθε κτητόρισσας.

Όλα τα τυπικά περιλαμβάνουν διάταξη που ορίζει το κοινοβιακό σύστημα ως το σύστημα της μονής. Ακόμη και στο σύντομο απόσπασμα του τυπικού της μονής του Χριστού Φιλανθρώπου Σωτήρος η Ειρήνη Χούμναινα ορίζει ότι η μονή θα ήταν κοινόβιο και ότι κανένας και για κανένα λόγο δεν είχε το δικαίωμα να καταλύσει αυτό τον θεσμό.¹⁰⁰ Κοινόβιο θα έμενε και η μονή της Κεχαριτωμένης¹⁰¹ και οι μοναχές έπρεπε να ήταν χαρούμενες που ζούσαν σε κοινόβιο, απαλλαγμένες από οποιαδήποτε

⁹⁹ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 338-339 και Τυπικό Διβός, σ 114

¹⁰⁰ Τυπικό Φιλανθρώπου Σωτήρος, σ 49 " τὸν τῆς τοιαύτης γούν κοινοβιακῆς καταστάσεως κανόνα ἐς ἀεὶ ἀναλλοιωτόν τε καὶ ἀμετάτρεπον μὴ διὰ πλοῦτον, μὴ διὰ πενίαν, μὴ δι' ἀφορίαν ἢ εὐφορίαν ἀλλὰ πάντῃ τε καὶ πάντως τὴν κοινοβιακὴν φυλάττεσθαι διαγωγὴν καὶ κατάστασιν μέχρι παντὸς ἀπαράθραστον, κὰν εἰς δύο μοναζουσῶν διάρκειαν περιστῆναι συμβῆ "

¹⁰¹ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 333-334 " κοινοβιακὴν τὴν διαγωγὴν μετιέναι τὰς ἐν τῇ μονῇ τῆς Κεχαριτωμένης πολιτείας κανόνα ἐσσαεὶ κύριον εἶναι παρ' αὐτῇ ἀναλλοιωτόν τε καὶ ἀμετάτρεπον κατὰ μηδένα τρόπον παραχαρπτόμενον ἢ ἀλλοιοῦμενον μηδὲ παρακινούμενον δι' ἠντινασοῦν αἰτίαν ἢ πρόσφασιν μὴ διὰ πλοῦτον, μὴ διὰ πενίαν, μὴ δι' ἀφορίαν ἢ εὐφορίαν τὴν κοινοβιακὴν φυλάττεσθαι διαγωγὴν καὶ κατάστασιν μέχρι παντὸς ἀπαράθραστον κὰν εἰς δύο μοναζουσῶν διάρκειαν περιστῆναι συμβῆ τὴν δὴν πρόσφασιν τῆς μονῆς καὶ αὐτὰς κοινοβιακῶς βουλόμεθα ζῆν καὶ τῷ τῆς διαγωγῆς ταύτης κανόνι στοιχεῖν " και σ 368

φροντίδα και με μόνη ενασχόληση την πνευματική ανάταση και σωτηρία της ψυχής τους¹⁰² Μέσα στο κοινόβιο η μοναχή απέβαλε οποιαδήποτε φιλοδοξία για ιδιωτική πρωτοβουλία, που οδηγούσε σε διαφοροποίηση της θέσης της λόγω της οικονομικής της υπεροχής. Η προσφορά της στη μονή ήταν χωρίς υστεροβουλία και για το κοινό καλό. Η υπακοή της στην ηγουμένη ήταν απόλυτη. Όλα τα τυπικά περιέχουν νουθεσίες της κτητόρισσας προς τις μοναχές για αφοσίωση στα μοναχικά ιδεώδη, ακτημοσύνη και υπακοή. Η Ειρήνη Δούκαινα στο τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης αφιερώνει ένα κεφάλαιο με τίτλο **"Παρακλητική παραίνεσις πρὸς τὰς μοναχάς"**, στο οποίο δίνει συμβουλές στις μοναχές της μονής. Οι μοναχές οφείλουν να παρακολουθούν ανελλιπώς τις ακολουθίες και τις συνάξεις, να έχουν πίστη και να τιμούν τους ανωτέρους τους να είναι μετριοφρονες να συμπονούν τους συνανθρώπους τους, να μην παίρνουν μέρος σε σχίσματα, να μην είναι φιλοκρήματες και πάντα να θυμούνται ότι στη μονή δεν πήγαν για άνεση, αλλά για να αγωνίζονται χωρίς περισπασμούς για την κατάκτηση της βασιλείας των ουρανών¹⁰³. Το θέμα της **"ακτησίας"** αναφέρεται και σε άλλο σημείο του τυπικού της μονής. Η ανάγκη της ιδιοκτησίας θεωρείται ως παγίδα του πονηρού, επειδή κτήμα δεν θεωρείται μόνο η χρηματική ή κτηματική περιουσία, αλλά και οτιδήποτε ελάχιστο, πέραν του καθορισμένου ποσού.

102 Επιμὸ Κεχατ' επιμὸ
 102 Ε.Π., σ. 366
 103 Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 380-382

τροφής, ποτού ή ενδύματος ¹⁰⁴ Το κεφάλαιο το οποίο περιέχει τις συμβουλές της αυτοκράτειρας Θεοδώρας Παλαιολογίνας προς τις μοναχές της μονής της τιτλοφορείται **"Εύχή και πρὸς ταύτη παραινεντική συμβουλή πρὸς τὰς μοναχάς"** Οι μοναχές πρέπει να απαρνηθούν τελείως τα εγκόσμια και να επιδοθούν στην τελείωση βοηθώντας η μία την άλλη για να φτάσουν στον επιδιωκόμενο σκοπό ¹⁰⁵ Το τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος της Θεοδώρας Παλαιολογίνας, είναι ένα παραινεντικό και συμβουλευτικό έγγραφο Τα κεφάλαια που περιέχουν συμβουλές προς τις μοναχές και την ηγουμένη είναι περισσότερα από ένα, υπάρχουν όμως συμβουλές και παραινέσεις σε όλο το κείμενο του τυπικού Το τυπικό αρχίζει με το κεφάλαιο που περιέχει προτρεπτικά λόγια προς την ηγουμένη και τις αδελφές να φυλάττουν τον **"τύπο"** και να μην τον παραβαίνουν Στο κεφάλαιο αυτό η Θεοδώρα ζητά από τις μοναχές της μονής της να έχουν πραγματική αγάπη και αφοσίωση στον Θεό και να ακολουθούν τις εντολές και τους τύπους της Ορθόδοξης χριστιανικής πίστης ¹⁰⁶ Σε άλλο κεφάλαιο υπενθυμίζει στις μοναχές ότι πρέπει να έχουν ανδρείο φρόνημα στον αγώνα ενάντια του κακού, γιατί ο πραγματικός αντίπαλος είναι το πνεύμα του σκότους και του κακού Με τις συνεχείς προσευχές, τις αγρυπνίες τις ψαλμωδίες, την ασιτία και την σωματική κούραση οι μοναχές θα μπορούσαν να κρατήσουν την αγνότητα του πνεύματός τους, να απαλλαγούν από

¹⁰⁴ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 366 "Ίνα γούνη την τοιαύτην παγίδα τοῦ πονηροῦ εὐχερῶς ὑπερβαίνετε ἀκτιοῖαν ἐσχάτην ἡμεῖς ἡμῖν ἐπιτάττομεν οὐκ ἐν χρήμασι μόνον καὶ ὀβολοῦ ἀλλὰ καὶ ἐν βρώμασί τε καὶ πόμασι μέχρι τοῦ ἐλαχίστου "

¹⁰⁵ Τυπικό Λιβός, σ 135-136

¹⁰⁶ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 20-21

την κενοδοξία και να αυξήσουν την ταπεινοφροσύνη τους ¹⁰⁷ Για την κτητόρισα της μονής της Βεβαίας Ελπίδος, η υποταγή και η υπακοή στην ηγουμένη, όμοια με εκείνη στον Χριστό, είναι από τα κυριότερα καρίσματα των μοναχών. Η υπακοή δεν ήταν επιβλαβής και επιζήμια ποτέ για κανένα και οδηγεί στην σωτηρία της ψυχής. Με την υπακοή η μοναχή απαλλάσσεται από τα πάθη της και επιτυγχάνει τη σωτηρία της ¹⁰⁸

Σε άλλο κεφάλαιο του τυπικού, η κτητόρισα απευθυνόμενη στις αμελείς και άτακτες μοναχές υπενθυμίζει ότι η διαγωγή τους δεν βοηθά την κοινότητα και δημιουργεί σκάνδαλα. Γι' αυτόν τον λόγο θα πρέπει οι μοναχές αυτές να υποβληθούν σε συνεχείς γονυκλισίες, αγρυπνίες και ασιτία για να διορθωθούν ¹⁰⁹. Κύριο μέλημα όλων των μοναχών ήταν να ενδιαφέρονται για την βελτίωση όλων των μελών της μοναστικής κοινότητας, να κρατούν τους τύπους να δείχνουν αγάπη και να αγωνίζονται για την τελείωσή τους ¹¹⁰. Ακόμη και το σύντομο απόσπασμα του τυπικού της μονής του Χριστού Φιλανθρώπου Σωτήρος της Ειρήνης Χούμναινας, αναφέρεται στην υπακοή και μάλιστα με απόλυτο τρόπο απαιτώντας την απομάκρυνση από τη μονή της μοναχής που δεν έκανε υπακοή και αυθαδίαζε ¹¹¹

Σημείο της απόλυτης υποταγής και υπακοής ήταν και η υποχρέωση της μοναχής να παραμείνει για το υπόλοιπο της ζωής της στη μονή που εκάρη. Σε

¹⁰⁷ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 34-37

¹⁰⁸ ό π, σ 39-45

¹⁰⁹ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 54-56

¹¹⁰ ό π, σ 86-88

¹¹¹ Τυπικό Φιλανθρώπου Σωτήρος, σ 49 " εἰ δὲ ἀπειθείη καὶ ἀπαυθαδιάζεται καὶ οὐκ ἐθέλει διορθοῦσθαι, τῆς μονῆς ἐκβληθήτω "

περίπτωση που η μοναχή αποφάσιζε να φύγει, δεν της επιστρεφόταν η τυχόν δωρεά που έδωσε στη μονή κατά την κουρά της. Οι απαγορεύσεις στα τυπικά δηλώνουν ότι το φαινόμενο ήταν συνηθισμένο και ότι μοναχές περιφέρονταν από μονή σε μονή για διάφορους λόγους¹¹² είτε γιατί οι κανονισμοί στη νέα μονή ήταν ελαστικότεροι, είτε για την τοποθεσία στην οποία βρισκόταν η νέα μονή είτε γιατί δεν συμφωνούσε με τα μέλη της μοναστικής κοινότητας στην οποία εκάρη, ή ακόμη γιατί στη νέα μονή υπήρχε προοπτική να προαχθεί σε ηγουμένη¹¹². Επίσης η διάταξη στα τυπικά για την ύπαρξη εξωκουριτισσών είναι μία επιπλέον απόδειξη για την ύπαρξη μοναστριών που προσπαθούσαν να αλλάξουν μονή¹¹³. Εξωκουρίτισσα ή ξενοκουρίτισσα ήταν η μοναχή που εκάρη σε άλλη μονή από αυτή που ζητούσε να ζήσει¹¹⁴. Ενώ υπάρχουν τυπικά όπως του Ατταλειάτη και του Προδρόμου Φοβερού που απαγορεύουν να δέχονται οι μονές τους εξωκουρίτες, τα τυπικά της Κεχαριτωμένης και του Λιβός το επιτρέπουν. Στο τυπικό της Κεχαριτωμένης η Ειρήνη Δούκαινα επιτρέπει να δέχεται η μονή της εξωκουρίτισσες. Φυσικά ορίζει οι εξωκουρίτισσες να είναι ενάρετες να έχουν αποκτήσει εξαιρετικό όνομα λόγω του σεμνού τους βίου και να έχουν δώσει δείγματα υποταγής και αφοσίωσης στην ηγουμένη τους και στα μοναστικά ιδεώδη¹¹⁵. Ομοια διάταξη περιέχεται και στο τυπικό της μονής του Λιβός με την οποία η αυτοκράτειρα Θεοδωρα Παλαιολογίνα

¹¹² Κονιδάρης, Νομική Θεώρηση, σ 149-156

¹¹³ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τους εξωκουρίτες ή ξενοκουρίτες και για συμπληρωματική βιβλιογραφία βλέπε Κονιδάρης, Νομική Θεώρηση, σ 85-86

¹¹⁴ ό π., σ 85

¹¹⁵ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 367-368

επιτρέπει την είσοδο μοναστριων από άλλες μονές, με την προϋπόθεση ότι οι μοναχές αυτές είχαν δείξει στη μονή, που εγκαταβίωναν έως τότε, εξαιρετική διαγωγή ¹¹⁶

Αντιθέτως, η Ειρήνη Δούκαινα απαγορεύει την είσοδο των "εξωμονιτών" ή "κοταπεμπών" στη μονή της άσχετα με την κοινωνική θέση από την οποία προέρχονται ή την οικονομική τους επιφάνεια. Εξωμονίτισσα είναι η μοναχή ή λαϊκή που ζει έξω από τη μονή, έχει όμως από αυτή ή και από άλλες μονές ένα εισόδημα είτε σε είδος ή σε χρήμα και το οποίο αναφέρεται στις πηγές ως "σιτηρέσιον" ¹¹⁷

Το εισόδημα αυτό δίνεται σε αντάλλαγμα για μία προσφορά που η εξωμονίτισσα έκανε κάποτε στη μονή. Η Ειρήνη Δούκαινα απαγορεύει στο τυπικό της Κεχαριτωμένης την ύπαρξη εξωμονιτισσων και γράφει ότι η μονή δεν θα πρέπει να δέχεται εξωμονίτισσες και αν ακόμη εκείνες προσφέρουν στη μονή αξιόλογη περιουσία ¹¹⁸. Στο ίδιο κεφάλαιο επίσης απαγορεύει τη διαμονή καταπεμπτων στη μονή ¹¹⁹. Οι απόψεις για τον ορισμό των καταπεμπτων ποικίλουν. Ορισμένοι μελετητές υποστήριξαν ότι οι καταπεμπτές ήταν πρόσωπα που γίνονταν δεκτά στις μονές χωρίς να υποβληθούν προηγουμένως στην υποχρεωτική δοκιμασία και άλλοι ότι ήταν απεσταλμένοι του πατριάρχη ή του αυτοκράτορα ως ελεγκτές ή προϊστάμενοι της μονής. Ο Κονιδάρης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι καταπεμπτές ήταν άτομα τα

¹¹⁶ Τυπικό Λιβός, σ 117

¹¹⁷ Κονιδάρης, Νομική Θεώρηση, σ 225

¹¹⁸ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 367

¹¹⁹ ό π, σ 367

οποία βρίσκονταν στη μονή χωρίς την θέλησή τους, όπως φυλακισμένοι ή εξόριστοι ¹²⁰ Η απαγόρευση της εγκαταβίωσης των καταπεμπτων και των εξωμονιτισσων στη μονή ήταν αποτέλεσμα του φόβου των κτητορισσων για την οικονομική επιβάρυνση που θα είχε η μονή από τα άτομα αυτά χωρίς κανένα ουσιαστικό αντάλλαγμα. Εξ άλλου η οικονομική ευρωστία της μονής ήταν άμεσα εξαρτημένη από τα περιουσιακά της στοιχεία και τα οποία με πολύ μεγάλη προσοχή έπρεπε να διαχειρίζονταν ο οικονόμος και η ηγουμένη της μονής.

Η εργασία στη μονή, αν και ήταν απαραίτητη θα πρέπει να σημειωθεί ότι δεν ήταν χειρονακτική για όλες τις μοναχές. Το εργόχειρο ήταν η μοναδική απασχόληση όλων των μοναχων ¹²¹. Στα κτήματα της μονής εργάζονταν ευλαβή άτομα από την περιοχή και υπεύθυνοι για την πρόσληψη και τον έλεγχο των ατόμων αυτων ήταν ο οικονόμος και η ηγουμένη ¹²². Τις χειρονακτικές εργασίες εντός της μονής τις εκτελούσαν οι διακονήτριες. Στα τυπικά του Λιβός ¹²³ και της Βεβαίας Ελπίδος ¹²⁴ υπάρχει ο διαχωρισμός σε μοναχές που ασχολούνταν με την υμνωδία και σε μοναχές που ασχολούνταν με τα χειρονακτικά διακονήματα. Εκτός αυτων οι αριστοκράτισσες μοναχές είχαν στην υπηρεσία τους

¹²⁰ Κονιδάρης, Νομική Θεώρηση, σ 229

¹²¹ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 337 και 354, Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 53, Τυπικό Φιλανθρώπου Σωτήρος, σ 48

¹²² Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 355, Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 48-49

¹²³ Τυπικό Λιβός, σ 109 " Ὡν τὰς μὲν τριάκοντα τῷ θεῷ θέλομεν ἐνασχολεῖσθαι σπκῶ τοῖς διατεταγμένους τῷ μοναστικῷ βίῳ ἕμνους θεῖους καὶ ἱερὰς δοξολογίας ἀδιαλείπτως ὁμοῦ πάσας ἀποδιδούσας Θεῷ τὰς δὲ λοιπὰς εἴκοσιν εἰς διαφόρους διακονίας διαμερίζεσθαι "

¹²⁴ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 51 "Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησιαστικαὶ αὗται οὕτως ἄρα τὰ ἑαυτῶν ἐκτελέσουσι καὶ οὕτω πως τῆς καθαρᾶς καὶ ἱερᾶς διακονίας ταύτης ἀνθέξονται Ὑμεῖς δὲ αἱ ἐν ταῖς σωματικωτέραις πάλιν οὔσαι διακονίαις "

υπρέτριες και στο τυπικό της μονής της Κεχαριτωμένης γίνεται λόγος και για δούλους ¹²⁵

Όλες οι μοναχές ακόμη και η ίδια η ηγουμένη υπηρετούσαν τις άρρωστες ¹²⁶ Η μονή είχε δικό της γιατρό και την επισκεπτόταν όταν υπήρχε ανάγκη. Μόνο κατά τη διάρκεια των Τεσσαρακοστών απαγορευόταν η είσοδος του γιατρού στη μονή· τότε εάν η επίσκεψή του ήταν απαραίτητη, οι μοναχές μετέφεραν την άρρωστη στην πύλη της μονής, όπου και την εξέταζε ο γιατρός. Η Ειρήνη Δούκαινα στο τυπικό της Κεχαριτωμένης ορίζει ότι ο γιατρός που θα επισκεπτόταν τις μοναχές έπρεπε να ήταν ευνούχος ή μεγάλης ηλικίας ¹²⁷ Η αυτοκράτειρα Θεοδώρα Παλαιολογίνα στο τυπικό της μονής του Λιβός, αναφέρει ότι γιατρός θα επισκεπτόταν τη μονή μία φορά την εβδομάδα όχι όμως κατά την διάρκεια των Τεσσαρακοστών ¹²⁸

Οι κτητόρισσοι δεν παρέλειψαν να αναφερθούν και στο θέμα του λουτρού των μοναχών. Η Ειρήνη Δούκαινα αναφέρει σε ξεχωριστό κεφάλαιο ότι οι υγιείς μοναχές θα πρέπει να λούζονται κάθε μήνα ενώ οι ασθενείς σύμφωνα με τις οδηγίες του γιατρού ¹²⁹ Στο τυπικό της μονής της Βεβαίας Ελπίδος αναφέρεται ότι οι μοναχές θα έπρεπε να

¹²⁵ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 336 " ἐπ' ἀδείας τε ἔσται αὐτῇ ἔχειν καὶ δύο γυναῖκας τὰς ἐκδουλευούσας αὐτῇ ἐλευθέρως, εἴτε καὶ δούλας, ὀφειλοῦσας διοικεῖσθαι ἀπὸ τῶν τῆς μονῆς "

¹²⁶ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 70-71

¹²⁷ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 369

¹²⁸ Τυπικό Λιβός, σ 125 " Ἰατρὸς δὲ εἷς τῆς ἑβδομάδος ἅπασι τῇ μονῇ παραβαλλέτω πλὴν δι τῆς μεγίστης τῶν τεσσαρακοστών "

¹²⁹ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 369 " κελεύομεν οὖν λούεσθαι τὰς ὑγιαίνουσας μοναζούσας καθ' ἕκαστον μῆνα, αἱ δὲ νοσοῦσαι, ὁσάκις ἂν ὁ τῆς νόσου διαγνώμων ἰατρὸς συμφέρον ὑπάρχειν εἴποι τὸ λούεσθαι "

λούζονται όταν ήταν αναγκαίο, τουλάχιστον τέσσερις φορές το χρόνο: την νηστεία της μεγάλης Τεσσαρακοστής, τη νηστεία των αγίων Αποστόλων, την παραμονή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου και την παραμονή των Χριστουγέννων ¹³⁰

Λατρεία

Δύο πρόσωπα, που αν και δεν ήταν μέλη της μοναστικής κοινότητας, άρρηκτα συνδεδεμένα με την πνευματική ζωή της μονής ήταν οι ιερείς και ο πνευματικός. Δύο ήταν οι ιερείς της μονής της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης, κατά προτίμηση μοναχοί, αλλά εάν αυτό ήταν δύσκολο, τότε έπρεπε να ήταν **"μεμαρτυρημένοι"** ευνούχοι ευσεβείς και γνωστές της εκκλησιαστικής γραμματείας. Από αυτούς ο ένας θα εκτελούσε και χρέη παραικονόμου ¹³¹. Τέσσερις ιερείς είχε η μονή του Λιβός ¹³². Δύο η μονή των αγίων Αναργύρων ¹³³ και έναν η μονή της Βεβαίας Ελπίδος ¹³⁴. Όλες οι μοναχές θα έπρεπε να είχαν και πνευματικό πατέρα στον οποίο θα εξομολογούνταν όλους τους λογισμούς τους. Ο πνευματικός της Κεχαριτωμένης έπρεπε να ήταν ευνούχος με χαρακτήρα εξαιρετικό και εμπειρία στην εξομολόγηση ώστε να είναι σε θέση να δώσει τις σωστές συμβουλές ¹³⁵. Η αυτοκράτειρα Θεοδωρα Παλαιολογίνα ορίζει τον πνευματικό ως άτομο με περισσή αρετή, χωρίς να

¹³⁰ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ. 74. "Τάς γε μὴν προαιρουμένας τῶν ἀδελφῶν λούεσθαι κατὰ χρεῖαν τετράκις τοῦ ἐνιαυτοῦ παρέξουσι λούεσθαι."

¹³¹ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ. 346.

¹³² Τυπικό Λιβός, σ. 110 και 122.

¹³³ Τυπικό Αγίων Αναργύρων, σ. 139.

¹³⁴ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ. 65.

¹³⁵ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ. 346.

κάνει διάκριση εάν έπρεπε να ήταν πουχαστής ή προερχόμενος από κοινόβιο ευνούχος ή όχι. Θα επισκεπτόταν τη μονή για τρεις ημέρες και κατά τη διάρκεια της παραμονής του θα διέμενε στην οικία που ήταν στον ξενώνα και θα άκουγε τις εξομολογήσεις των μοναχών στον ναό.¹³⁶ Εμπειρο και ικανό άτομο θα έπρεπε να ήταν και ο πνευματικός της Βεβαίας Ελπίδος, ώστε να είναι ικανός να διαβλέπει τα προβλήματα της κάθε μοναχής και να δίνει τις κατάλληλες συμβουλές.¹³⁷

Η τάξη των ακολουθιών στις μονές καθοριζόταν από το τυπικό κάθε μονής. Στο απόσπασμα του τυπικού της μονής του Χριστού Φιλανθρώπου Σωτήρος, η Ειρήνη Χούμναινα, για λόγους συντομίας, αναφέρει ότι οι μοναχές της μονής της θα ακολουθούσαν τους κανονισμούς όπως είχαν διατυπωθεί από προγενεστέρους αγίους Πατέρες.¹³⁸ Η μονή της Βεβαίας Ελπίδος εκτελούσε τις ακολουθίες σύμφωνα με το Ιεροσολυμιτικό τυπικό. Εκτός των καθημερινών ακολουθιών δοξολογίας, αγρυπνίας και παννυχίδας οι μοναχές θα παρακολουθούσαν και την θεία Λειτουργία τέσσερις φορές την εβδομάδα δηλαδή Τρίτη, Πέμπτη, Σάββατο και Κυριακή.¹³⁹ Οι ακολουθίες στη μονή του Λιβός εκτελούνταν επίσης σύμφωνα με το τυπικό του αγίου Σάββα. Η θεία Λειτουργία τελείτο τέσσερις φορές την εβδομάδα.¹⁴⁰ Τέσσερις φορές την εβδομάδα χωρίς να καθορίζονται οι ημέρες εκτός από την Κυριακή τελείτο θεία λειτουργία

¹³⁶ Τυπικό Λιβός, σ 112-113

¹³⁷ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 78-79

¹³⁸ Τυπικό Φιλανθρώπου Σωτήρος, σ 48-49

¹³⁹ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 64-65

¹⁴⁰ Τυπικό Λιβός, σ 122-123

στη μονή των αγίων Αναργύρων¹⁴¹ Στο τυπικό δεν έχουμε πληροφορίες σχετικά με την τάξη της ακολουθία πράγμα που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το τυπικό του αγίου Σάββα ήταν γνωστό στη μονή Σε αντίθεση με τα προαναφερθέντα τυπικά το τυπικό της Κεχαριτωμένης είναι αναλυτικό στο θέμα των ακολουθιών Οι ακολουθίες των ωρών, πρώτης, τρίτης και έκτης, αρχίζοντας με την ακολουθία της πρώτης ώρας, μετά την ορθρινήν δοξολογία ήταν όμοιες Οι μοναχές με το τέλος της ακολουθίας των ωρών έλεγαν συγκεκριμένες ευχές που αναφέρονται αναλυτικά στο Τυπικό και έκαναν μία σειρά από δεκαπέντε γονυκλισίες¹⁴² Στο χρονικό διάστημα μεταξύ των ωρών οι μοναχές έψαλλαν τα μεσωρια της πρώτης τρίτης και έκτης ώρας Τα μεσωρια της τρίτης και έκτης ώρας μαζί με τις ευχές και τις μετάνοιες, ψάλλονταν είτε στο κοιμητήριο της Μονής είτε στον εξωνάρθηκα, εκτός και εάν τελείτο συγχρόνως και αγρυπνία οπότε τότε δεν θα τελείτο **"μετάνοια"** στο κοιμητήριο αλλά στον εξωνάρθηκα Στον εξωνάρθηκα θα τελούνταν και τα μεσωρια κατά την διάρκεια του Δωδεκαήμερου και της Πεντηκοστής, την εορτή της αποδόσεως της Κοιμήσεως της Θεοτόκου της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος των Δωδεκα Αποστόλων και κάθε Σάββατο¹⁴³

Σύμφωνα με τις υπόλοιπες ώρες τελείτο και η ακολουθία της ενάτης ώρας ενώ οι **"μετάνοιες"** του μεσωρίου της ενάτης ψάλλονταν στο κοιμητήριο Μετά την ενάτη ψάλλετο ο εσπερινός και

¹⁴¹ Τυπικό Αγίων Αναργύρων, σ 139

¹⁴² Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 356-357

¹⁴³ ό π, σ 357

ακολουθούσε η παννυχίδα ¹⁴⁴ Μετά το δείπνο οι μοναχές τελούσαν την ακολουθία του αποδείπνου στον εξωνάρθηκα και γονατισμένες έψαλλαν το "**Θεός Κύριος**" ¹⁴⁵ Το απόδειπνον ακολουθούσε η νυκτερινή ακολουθία, η οποία ψάλλετο συνήθως στο κοιμητήριο εφόσον το επέτρεπαν οι καιρικές συνθήκες, και με το τέλος της νυκτερινής ακολουθίας, οι μοναχές αποσύρονταν για τον νυκτερινό ύπνο ¹⁴⁶ Με το κτύπημα του "**ξύλου**" η Εκκλησιάρχισσα καλούσε τις μοναχές στον νάρθηκα για να παραστούν στην μεσονύκτια ακολουθία με το τέλος της οποίας το κτύπημα του χάλκινου σήμαντρου σήμαινε την έναρξη της ορθρινής ακολουθίας ¹⁴⁷ Η ακολουθία του όρθρου αναφέρεται αναλυτικά ¹⁴⁸ Στο τυπικό επίσης η Ειρήνη Δούκαινα γράφει ότι οι μοναχές θα πρέπει με προσοχή να ακολουθούν το συναξάρι για τις ακολουθίες των νηστειών τις αγρυπνίες των δεσποτικών και άλλων μεγάλων εορτών και των Κυριακών Επίσης η Ειρήνη Δούκαινα ορίζει την τέλεση ολονυκτίων αγρυπνιών στις δεσποτικές εορτές εορτές της Θεοτόκου την ημέρα του Μεγάλου Κανόνος των αγίων Παθών, της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και των αποστόλων Πέτρου και Παύλου ¹⁴⁹ Το τυπικό αναφέρει αναλυτικά την διαδικασία της ακολουθίας του όρθρου καθώς επίσης και των ολονυκτίων ακολουθιών

¹⁴⁴ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 359

¹⁴⁵ ό π, σ 359

¹⁴⁶ ό π, σ 359

¹⁴⁷ ό π, σ 359

¹⁴⁸ ό π, σ 359-360

¹⁴⁹ ό π, σ 360

Η θεία Λειτουργία τελείτο στη μονή κάθε Τετάρτη Παρασκευή, Σάββατο και Κυριακή καθώς και τις μεγάλες εορτές. Οι μοναχές θα έπρεπε να παρακολουθούν τη θεία Λειτουργία με κατανύξη και φόβο για το φοβερό μυστήριο στο οποίο έπαιρναν μέρος, και μεταλάμβαναν όλες των ακράντων μυστηρίων. Κατά την θεία Λειτουργία προσφέρονταν επτά άρτοι. Ένας Δεσποτικός, ένας για την Κεχαριτωμένη, ένας για τον Άγιο που εορτάζεται την ημέρα εκείνη, ένας για την άφεση των αμαρτιών του αυτοκράτορα και της ιδίας της Ειρήνης, ένας για τους "κεκοιμημένες" μοναχές, ένας για τους "κεκοιμημένους" γονείς και λοιπούς συγγενείς της κτητόρισσας και τέλος ένας για την υγεία των ζωντων συγγενων της κτητόρισσας¹⁵⁰

Αν και τα άλλα τυπικά δεν αναφέρουν αναλυτικά τον τρόπο που τελούνταν οι ιερές ακολουθίες είναι σίγουρο ότι η τάξη των ακολουθιών ήταν όμοια με εκείνη που αναφέρεται στο τυπικό της Ειρήνης Δούκαινας. Εκτός των καθημερινων ακολουθιών, οι μονές γιόρταζαν τις μεγάλες εορτές ακολουθώντας κοινό τυπικό. Όλα τα τυπικά εκτός αυτού της Ειρήνης Χούμναινας αναφέρουν σε κάποιο σημείο τον τρόπο εορτασμού των σημαντικών για την θρησκεία και τη μονή τους πανηγύρεων. Διαφοροποιήσεις υπήρχαν στη φωταγωγή του ναού και στο ποσό της ελεημοσύνης που οι μοναχές έδιναν στην πύλη της μονής. Σύμφωνα με το τυπικό της Κεχαριτωμένης το καθολικό της μονής ήταν καθημερινά φωταγωγημένο. Κανδήλες έκαιγαν κατά τη διάρκεια όλου του εικοσιτετραώρου εκτός της

¹⁵⁰ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 358

ακοίμητης μία μπροστά στην εικόνα της Κεχαριτωμένης, μία στο τέμπλο, μία στο νάρθηκα, μία στον εξωνάρθηκα, και εάν σε κάποιον τάφο είχε τοποθετηθεί λείψανο, τότε θα υπήρχε και εκεί αναμμένη κανδήλα. Κατά τις ακολουθίες του όρθρου του εσπερινού και της θείας λειτουργίας θα ήταν αναμμένες και οι κανδήλες στον τρούλλο του ναού και όλες οι κανδήλες του τέμπλου. Αυτές τις κανδήλες θα τις έσβηνε η εκκλησιάρχισσα με το πέρας των ακολουθιών. Εκτός από τις κανδήλες στον ναό θα υπήρχαν και δύο αναμμένα κεριά νύχτα και ημέρα, το ένα στο βήμα, και το άλλο μπροστά στην εικόνα της Κεχαριτωμένης. Επίσης θα έπρεπε να υπάρχει ένα κεριό αναμμένο στα δωδεκάφωτα και ένα στο τέμπλο κατά τη διάρκεια που θα εψάλλοντο οι καθημερινές ακολουθίες. Κατά τη διάρκεια των ακολουθιών των εορτών, που δεν αναφέρονται στο τυπικό θα ήταν αναμμένα τρία κεριά στο δωδεκάφωτο και στο τέμπλο. Τα χρησιμοποιημένα κεριά θα φυλάγονταν για να ξαναχρησιμοποιηθούν. Τα κεριά τα οποία χρησιμοποιούνταν κατά τις εορτές που αναφέρονται στο τυπικό θα έπρεπε να ήταν ολόκληρα και όχι χρησιμοποιημένα, ενώ για τις ακολουθίες των λοιπών εορτών η εκκλησιάρχισσα θα χρησιμοποιούσε τα ίδια κεριά μέχρι τελικής καύσης.¹⁵¹

Το Γενέθλιον της Θεοτόκου εορταζόταν με μεγάλη μεγαλοπρέπεια στις μονές. Ειδική αναφορά σχετικά με τον ιδιαίτερο τρόπο εορτασμού της εορτής αυτής υπάρχει στα τυπικά της Κεχαριτωμένης.¹⁵²

¹⁵¹ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 371-372

¹⁵² ό π, σ 370

του Λιβός¹⁵³ και των αγίων Αναργύρων¹⁵⁴ Η Ειρήνη Δούκαινα ορίζει ότι κατά την ημέρα εκείνη θα άναβαν τα κεριά του δωδεκάφωτου ανά έξι και έξι κεριά στο τέμπλο Οι μοναχές κατά την ημέρα εκείνη θα είχαν στην τράπεζα επιπλέον του καθορισμένου γεύματος και ψάρι Περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με την φωταγωγή του ναού δίνει το τυπικό της μονής του Λιβός Τις γυάλινες κανδήλες θα αντικαταστούσαν οι αργυρές, ενώ τα μανουάλια του παλαιού και του νέου ναού θα γέμιζαν όλα κεριά βάρους έξι ουγγιών και θα ήταν αναμμένες μπροστά στην εικόνα της Θεοτόκου λαμπάδες βάρους μιάς λίτρας Σ όλους τους τάφους θα τοποθετούνταν κεριά των τεσσάρων ουγγιών και κατά τη διάρκεια των ακολουθιών του εσπερινού, της παννυχίδας και της θείας Λειτουργίας, οι μοναχές θα κρατούσαν κεριά βάρους δύο ουγγιών

Την ίδια διαδικασία που ακολουθούσαν οι μοναχές της Κεχαριτωμένης κατά τον εορτασμό του Γενεθλίου της Θεοτόκου, θα ακολουθούσαν και κατά τον εορτασμό της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού του αγίου Δημητρίου και των Εισοδίων της Θεοτόκου¹⁵⁵

Ο εορτασμός της ημέρας των Χριστουγέννων ήταν λαμπρός σ όλες τις μονές Στο τυπικό της μονής του Λιβός γίνεται μία απλή αναφορά σχετικά με τον εορτασμό των Χριστουγέννων και των Θεοφανίων¹⁵⁶ ενώ το τυπικό της Ειρήνης Δούκαινας

¹⁵³ Τυπικό Λιβός, σ 126

¹⁵⁴ Τυπικό Αγίων Αναργύρων, σ 139

¹⁵⁵ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 370

¹⁵⁶ Τυπικό Λιβός, σ 127 " έν αὐτῇ τῆς τοῦ σωτῆρος καὶ τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως , ὡς ἂν ἡ καθηγουμένη καὶ αἱ πρόκριτοι τῶν ἀδελφῶν ἐπικρίνοιεν, τὰ τῶν τελετῶν ἐκπληροῦσθωσαν >>

είναι λεπτομερέστερο στον τρόπο του εορτασμού των δύο μεγάλων αυτών πανηγύρεων στη μονή της Κεχαριτωμένης ¹⁵⁷ Ο ναός εφωταγωγείτο όπως κατά τον εορτασμό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, και το γεύμα των μοναχών ήταν ίδιο και επιπλέον θα προσφερόταν ελεημοσύνη από τις μοναχές στην πύλη της μονής, δύο μοδίων και τεσσάρων νομισμάτων. Ανά έξι θα ήταν αναμμένα τα κεριά του δωδεκάφωτου και του τέμπλου κατά τον εορτασμό της Υπαπαντής, του Ευαγγελισμού και των Βαίων ¹⁵⁸ Με την ίδια απλή αναφορά όπως αυτή του εορτασμού των Χριστουγέννων, το τυπικό της μονής του Λιβός ¹⁵⁹ ορίζει τον εορτασμό της Αναστάσεως, της Μεταμορφώσεως του Κυρίου και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Η εορτή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου εορταζόταν με εξαιρετική λαμπρότητα στη μονή της Βεβαίας Ελπίδος ¹⁶⁰ Την παραμονή της εορτής τελείτο παννυχίδα κατά την διάρκεια της οποίας το καθολικό θα ήταν πολυτελώς φωταγωγημένο. Σε έξι μανουάλια θα ήταν αναμμένα όλα τα κεριά, και όλα τα πολυκάνδηλα* θα χρησιμοποιούνταν τα πιο ευωδιαστά θυμιάματα και όλες οι μοναχές θα κρατούσαν κεριά κατά τη διάρκεια της αγρυπνίας. Όσο για την τράπεζα της ημέρας εκείνης η κτητόρισα ορίζει να είναι πολυτελέστερη από τη συνηθισμένη με άφθονα αγαθά των οποίων η αγορά θα στοίχιζε μέχρι και τρία χρυσά νομίσματα. Η ελεημοσύνη την ημέρα, εκείνη που θα προσφερόταν στην πύλη της μονής θα ήταν άρτοι ίσοι με το σιτάρι έξι μοδίων και κρασί ενός θαλασσίου.

¹⁵⁷ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 370

¹⁵⁸ ό π

¹⁵⁹ Τυπικό Λιβός, σ 127

¹⁶⁰ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 79-80

μέτρου ¹⁶¹ Οι μοναχές της μονής της Κεχαριτωμένης θα γιόρταζαν την ημέρα της Μεγάλης Πέμπτης όπως και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου με φωταγωγήση του ναού και μοιράζοντας ελεημοσύνη όπως και κατά την ημέρα των Χριστουγέννων, μόνο που οι μοναχές δεν θα είχαν στην τράπεζα ψάρι, όπως είχαν επιπλέον τα Χριστούγεννα. Κατά την ημέρα του Πάσχα, της Αναλήψεως, της Πεντηκοστής και των αγίων Αποστόλων, ο εορτασμός θα ήταν όπως και εκείνος της Γεννήσεως της Θεοτόκου. Ο εορτασμός της Μεταμορφώσεως θα ήταν όπως και αυτός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου και επιπλέον οι μοναχές θα έδιναν ελεημοσύνη στην πύλη της μονής σιτάρι δύο μοδίων και νουμμία τεσσάρων τραχέων νομισμάτων ¹⁶² Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με το τυπικό της μονής της Κεχαριτωμένης ελεημοσύνη δινόταν στην πύλη της μονής καθημερινά. Οι μοναχές έδιναν ψωμιά σε ποσότητα ίση με το ένα τρίτο του μοδίου σίτου και όλα τα περισσεύματα από την τράπεζα ¹⁶³ Εκτός των προαναφερθέντων εορτών η μονή του Λιβός ¹⁶⁴ γιόρταζε την ημέρα της Γεννήσεως του Προδρόμου και η μονή των αγίων Αναργύρων την ημέρα της Γεννήσεως του Προδρόμου και των αγίων Αναργύρων ¹⁶⁵

Το διαιτολόγιο των μοναστρικών κατά τις εορτάσιμες ημέρες καθοριζόταν από τις κτητόριστες των μονών και αναφερόταν στο Τυπικό. Η καθημερινή διατροφή και οι νηστείες των

¹⁶¹ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 79

¹⁶² Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 370 " ή δε διάδοσις έστω σίτου μοδίων δύο και νουμμία νομισμάτων τραχέων τεσσάρων "

¹⁶³ ό π, σ 371

¹⁶⁴ Τυπικό Λιβός, σ 127

¹⁶⁵ Τυπικό Αγίων Αναργύρων, σ 139

μοναστριων της Βεβαίας Ελπίδος¹⁶⁶ και του Λιβός¹⁶⁷ καθορίζονταν από το Ιεροσολυμιτικό τυπικό. Αν και το τυπικό της Ειρήνης Δούκαινας που είναι αναλυτικό και σε αυτό το σημείο, δεν κάνει αναφορά στο Ιεροσολυμιτικό τυπικό, φαίνεται όμως πως είναι γραμμένο σύμφωνα με εκείνο του αγίου Σάββα. Οι μοναχές συνήθως είχαν δύο κοινές τράπεζες την ημέρα,¹⁶⁸ αλλά στις ημέρες που δεν ήταν νηστεία είχαν την δυνατότητα να έχουν τρία γεύματα¹⁶⁹. Την Δευτέρα οι μοναχές είχαν δύο ή τρία γεύματα από όσπρια ή λαχανικά με λάδι και οστρακοειδή, εάν ήταν εύκολο να βρεθούν και τα οικονομικά της μονής το επέτρεπαν.¹⁷⁰ Την Τρίτη, την Πέμπτη, το Σάββατο και την Κυριακή η διαίτα περιείχε ψάρι και τυρί δύο ή και τρεις φορές την ημέρα.¹⁷¹ Την Τετάρτη και την Παρασκευή τα γεύματα ήταν από ένα έως και τρία περιείχαν δε όσπρια και λαχανικά με λάδι.¹⁷² Η διαίτα ήταν εμπλουτισμένη με ψάρι, τυρί και γάλα στις δεσποτικές εορτές των Τριων Ιεραρχων των αγίων Αποστόλων και επισήμων μαρτύρων ανεξάρτητα από την ημέρα αν δηλαδή ήταν Δευτέρα, Τετάρτη ή Παρασκευή.¹⁷³

¹⁶⁶ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 64 "Ότι κατά τὸ Ἱεροσολυμιτικὸν τυπικὸν ἐκτελεῖν δεῖ τὰς εἰς Θεὸν ἀπάσας δοξολογίας καὶ τὰς ἀγρυπνίας καὶ τὰς νηστείας καὶ τὰς γονυκλισίας "

¹⁶⁷ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 362 " Τρίτη μὲν καὶ Πέμπτη καὶ Σαββάτῳ καὶ Κυριακῇ ἐδέσματα δύο ἢ τρία " καὶ Τυπικό Λιβός, σ 122 " Ὡς ὁ Θεῖος Σάβας διατυποῖ οὕτως καὶ ψάλλειν οὕτως καὶ νηστεύειν ὑμᾶς βούλομαι "

¹⁶⁸ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 362 " ἐστίασις δευτέρα γενέσθω ἄρτων παρατιθεμένων καὶ βρωμάτων, ὅσα ἐν τῇ πρώτῃ ἐστίασει τυπωθῆναι " καὶ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 65 " Καὶ γοῦν φάγεσθε δις τῆς ἡμέρας "

¹⁶⁹ Τυπικό Λιβός, σ 124 " Ἐν μὲν οὖν ἡμέραις, ἃς φασὶ λυτὰς δύο ἢ τρία ἐδέσματα "

¹⁷⁰ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 362 καὶ Τυπικό Λιβός, σ 124

¹⁷¹ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 362 καὶ Τυπικό Λιβός, σ 124

¹⁷² Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 362 καὶ Τυπικό Λιβός, σ 124

¹⁷³ Τυπικό της μονής της Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης, σ 362, καὶ Τυπικό της μονής της Θεοτοκου του Λιβός, σ 124

Η τροφή όμως κατά την Μεγάλη Τεσσαρακοστή και κατά τις ημέρες των νηστειών, ήταν λιτή και οι μοναχές ασκούσαν στην αρετή της εγκρατείας. Την πρώτη ημέρα της Μεγάλης Τεσσαρακοστής η τροφή δεν ήταν φροντισμένη ούτε θα παρείθετο τράπεζα. Τις επόμενες έξι ημέρες της πρώτης εβδομάδος, η τροφή αποτελείτο από βρεγμένα όσπρια και ωμά λαχανικά, ίσως και από μερικά φρούτα ενώ για ποτό θα προσφερόταν ζεστό νερό ανακατεμένο με κύμινο. Την Παρασκευή οι μοναχές θα είχαν δύο γεύματα με όσπρια το ένα με λάδι ενώ το άλλο χωρίς, θα είχαν επίσης και κρασί, το οποίο θα έβγαζαν για να χρησιμοποιήσουν κατά το Σάββατο που εορταζόταν η μνήμη του αγίου Θεοδώρου. Η τράπεζα του Σαββάτου περιείχε εκτός των λαχανικών και των οσπρίων, οστρακοειδή και εάν την ημέρα εκείνη κάποιος πιστός έκανε παράκληση τότε η τράπεζα θα περιείχε και ψάρι. Τις υπόλοιπες ημέρες της Μεγάλης Τεσσαρακοστής η διαίτα των μοναχών είχε ως εξής. Τις Δευτέρες περιείχε δύο γεύματα μαγειρεμένα το ένα εκ των δύο περιείχε και λάδι. Τις Τρίτες και τις Πέμπτες είχε δύο γεύματα μαγειρεμένα με λάδι και λίγο κρασί. Τις Τετάρτες και τις Παρασκευές θα προσφέρονταν δύο γεύματα μαγειρεμένα χωρίς λάδι και πολύ λίγο κρασί. Όλα τα Σάββατα και τις Κυριακές καθώς και την Τετάρτη της Μεσοπεντηκοστής και την Πέμπτη του Μεγάλου Κανόνος οι μοναχές θα είχαν τρία γεύματα μαγειρεμένα με λάδι και θα προσφερόταν και κρασί. Εάν οι εορτές της ευρέσεως της Τιμίας κεφαλής του Προδρόμου, των αγίων Τεσσαράκοντα μαρτύρων και του Ευαγγελισμού τύχαιναν Δευτέρα,

Τρίτη Πέμπτη Σάββατο ή Κυριακή της Μεγάλης Τεσσαρακοστής, το γεύμα θα περιείχε ψάρι και κρασί εάν όμως τύχαινε Τετάρτη ή Παρασκευή της Μεγάλης Τεσσαρακοστής, τότε αντί για ψάρι θα είχε οστρακοειδή. Η ημέρα του Ευαγγελισμού εορταζόταν με μεγάλη λαμπρότητα ακόμη και εάν τύχαινε Μεγάλη Εβδομάδα. Έτσι εάν η εορτή του Ευαγγελισμού τύχαινε Μεγάλη Δευτέρα Μεγάλη Τρίτη ή Μεγάλη Πέμπτη, τότε η τράπεζα θα περιείχε οστρακοειδή εάν τύχαινε Μεγάλη Τετάρτη ή Μεγάλη Παρασκευή, τότε το γεύμα θα αποτελείτο από όσπρια και λαχανικά με λάδι και θα προσφερόταν και κρασί εάν όμως τύχαινε Μέγα Σάββατο, τότε δεν θα χρησιμοποιείτο, λάδι γιατί η νηστεία του Μεγάλου Σαββάτου έπρεπε να διατηρηθεί. Η νηστεία της Μεγάλης Εβδομάδος ήταν αυστηρή. Τις τρεις πρώτες ημέρες της Μεγάλης Εβδομάδος, η τράπεζα θα περιείχε μόνο όσπρια και λαχανικά βρεγμένα φρούτα και ρόφημα από ζεστό νερό με κύμινο* την Μεγάλη Πέμπτη όπως και όλες τις Πέμπτες της Μεγάλης Τεσσαρακοστής και την Μεγάλη Παρασκευή μόνο λαχανικά και φρούτα ωμά και για να μπορέσει να αντέξει το σωμα στην αγρυπνία προσφερόταν και κρασί* ενώ το Μεγάλο Σάββατο οι μοναχές απείχαν από οποιαδήποτε τροφή γιατί εκείνη η ημέρα ήταν ημέρα περιουλλογής και προσευχής¹⁷⁴

Στο τυπικό της μονής της Κεχαριτωμένης η Ειρήνη Δούκαινα αναφέρεται αναλυτικά στη νηστεία της Τεσσαρακοστής των Χριστουγέννων και των αγίων

¹⁷⁴ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 364

Αποστόλων Τις Δευτέρες Τετάρτες και Παρασκευές προσφέρονταν δύο γεύματα με λάδι και για ποτό κρασί, τις Τρίτες και τις Πέμπτες θα ετοιμάζονταν δύο ή και τρία γεύματα ενώ τα Σάββατα και τις Κυριακές η τράπεζα θα περιείχε εκτός των άλλων και ψάρι. Ψάρι θα προσφερόταν και την ημέρα που θα εορτάζονταν τα Εισόδια της Θεοτόκου ¹⁷⁵

Στο θέμα της νηστείας η Ειρήνη Δούκαινα είναι πολύ λεπτομερής και αναφέρει ξεχωριστά το διαιτολόγιο για τις ημέρες της νηστείας. Η αυτοκράτειρα Θεοδωρα Παλαιολογίνα είναι λιγότερο λεπτομερειακή στο θέμα των νηστειών. Αναφέρει ότι η μονή θα ακολουθεί το τυπικό του αγίου Σάββα. Δίνει γενικές εντολές για το διαιτολόγιο των μοναχών κατά τις ημέρες της εβδομάδας και μερικών εορτών, όπως εκείνης των αγίων Αποστόλων ¹⁷⁶. Η Θεοδωρα Παλαιολογίνα η κτητόρισα της μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος δεν αναφέρεται στα διαδικαστικά της νηστείας. Καθορίζει ότι οι μοναχές θα πρέπει να τρώνε δύο φορές την ημέρα και η κοινή τράπεζα θα περιελάμβανε κατά τη διάρκεια της εβδομάδος και κατά τη διάρκεια των μεγάλων εορτών και νηστειών ό τι κανόνιζε το Ιεροσολυμιτικό τυπικό ¹⁷⁷. Όλα τα τυπικά αναφέρουν την ανάγκη της εγκράτειας και την αποφυγή της λαβροφαγίας ¹⁷⁸. Η τροφή ήταν μέσο για την επιβίωση και όχι για ηδονή. Γι αυτόν τον λόγο έπρεπε να ήταν περιορισμένη και όση επέτρεπαν οι κανονισμοί. Καμία από τις

¹⁷⁵ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 365

¹⁷⁶ Τυπικό Λιβός, σ 124

¹⁷⁷ Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 64-65

¹⁷⁸ Τυπικό Κεχαριτωμένης, σ 365-366, Τυπικό Βεβαίας Ελπίδος, σ 66

μοναχές δεν έπρεπε να φεύγει από το τραπέζι παίρνοντας μαζί της ψωμί ή άλλη τροφή, αλλά να προσπαθεί να τρωει όσο το δυνατόν λιγότερο και ό,τι περίσσευε από την τράπεζα να το μοιράζει στους φτωχούς που έρχονταν στην πύλη της μονής για να πάρουν ελεημοσύνη

Με τα τυπικά οι κτητόρισσες προσπάθησαν να διοικήσουν τις μονές όσο το δυνατόν καλύτερα και αποτελεσματικότερα. Με την πάροδο του χρόνου τα τυπικά δίνουν έμφαση περισσότερο στις νουθεσίες παρά στον τύπο. Ενώ το τυπικό της Ειρήνης Δούκαινας είναι αναλυτικό και αναφέρεται διεξοδικά στους τύπους που θα έπρεπε να ακολουθεί η μονή σχετικά με τις νηστείες τη φωταγωγήση του ναού το τυπικό των ακολουθιών, και την εκλογή των διακονημάτων, το τυπικό της Θεοδώρας Παλαιολογίνας κτητόρισσας της μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος είναι πιο ουσιαστικό. Αποφεύγει να αναφερθεί στον τύπο και περιορίζεται στις νουθεσίες παροτρύνοντας τις μοναχές να αγωνίζονται για τη σωτηρία της ψυχής τους. Ίσως η διαφοροποίηση αυτή να είναι αποτέλεσμα της αδυναμίας των κτητορισσών να επιβληθούν στην μοναστική κοινότητα με διαταγές που περιείχαν τα τυπικά και αναγκάζονταν να διοικήσουν με νουθεσίες. Σύμφωνα με τα τυπικά οι μονές διοικούσαν από την ηγουμένη με αγάπη αλλά και αυστηρότητα. Η αποτελεσματικότητα της διοικήσεως της ήταν αποτέλεσμα της ικανότητάς της να επιβληθεί στην κοινότητα με τον χαρισματικό της χαρακτήρα. Η πυραμίδα της ιεραρχίας ήταν σχεδιασμένη να λειτουργεί τέλεια με αυστηρό καταμερισμό της εργασίας και τρόπους

ελέγχου ώστε να αποφεύγεται οποιαδήποτε διάθεση για ατασθαλίες. Η καθημερινή ζωή ήταν οργανωμένη έτσι ώστε οι μοναχές να ήταν απομονωμένες από τον κόσμο και ο ελεύθερός χρόνος τους περιορισμένος, ώστε να αποφεύγονται οι πειρασμοί. Η πνευματική ζωή ήταν οργανωμένη έτσι ώστε με τις συνεχείς ακολουθίες, τις νηστείες και την εξομολόγηση, να προσφέρει συνεχώς εναύσματα για την ανάταση του πνεύματος και τη σωτηρία της ψυχής. Παρόλα αυτά είναι δύσκολο να δεχθεί κανείς ότι όλες οι βυζαντινές αριστοκρατίσες που ακολουθούσαν τη μοναστική ζωή συμμορφωνονταν με την οργανωμένη ζωή των μονων, υπάκουαν πρόθυμα στην ηγουμένη τους, δέχονταν με χαρά τις ταλαιπωρίες των νηστειών και των συνεχών ακολουθιών και απαρνούσαν τα εγκόσμια και τους συγγενείς τους. Η αποτελεσματικότητα της διοίκησης της ηγουμένης παραμένει θέμα αμφισβητούμενο. Δυστυχώς το αυτεξούσιο και το ελεύθερο καθεστώς των βυζαντινών μονων απαγόρευε οποιοδήποτε τακτικό έλεγχο που θα μπορούσε να δώσει περισσότερες πληροφορίες για την αποτελεσματικότητα της εσωτερικής διοικήσεως των βυζαντινών μονων, ώστε να είναι δυνατή μία σύγκριση μεταξύ των ιδανικών καταστάσεων που περιγράφονται στα τυπικά με την πραγματικότητα που θα παρουσιαζόταν στα έγγραφα των ελέγχων.

Συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία εξετάζει τον τρόπο της διοικήσεως των γυναικείων Μονων της Κωνσταντινουπόλεως κατά την Παλαιολόγεια περίοδο, εποχή μεγάλης πνευματικής και θρησκευτικής αναγεννήσεως. Η γεωγραφική περιοχή περιορίστηκε στην Κωνσταντινούπολη, γιατί την εποχή εκείνη είχε ένα μεγάλο αριθμό γυναικείων μονων τις οποίες ίδρυσαν ή ανακαίνισαν αξιόλογες προσωπικότητες. Αν και οι γυναικείες μονές της εποχής που η παρούσα εργασία μελετά ήταν ένδεκα μόνο τα τυπικά των πέντε μονων έχουν διασωθεί. Επίσης αξιόλογη πηγή πληροφόρησης είναι και η επιστολογραφία της Ειρήνης Χούμναινας.

Η έρευνα της παρούσης μελέτης βασίσθηκε στην ανάλυση των διασωθέντων τυπικών και της επιστολογραφίας της Ειρήνης Χούμναινας, πηγές που η ίδια τους η δομή δεν επιτρέπει απόλυτα την εξαγωγή αντικειμενικών συμπερασμάτων. Τα τυπικά που έχουν διασωθεί και είναι μόνον πέντε είναι έγγραφα που περιγράφουν, θα λέγαμε τις ιδανικές συνθήκες της διοικήσεως μίας μονής. Βέβαια η επιστολογραφία της Ειρήνης Χούμναινας δίνει πληροφορίες για τον τρόπο που μία ηγουμένη της εποχής εκείνης διοικούσε τη μονή και για τα προβλήματα που αντιμετώπιζε. Για να αξιολογηθεί η αποτελεσματικότητα της διοικήσεως των γυναικείων μονων, θα πρέπει να εξετασθεί η

οικονομική κατάσταση των μονων, η τήρηση του τυπικού της μονής και ο θρησκευτικός ζήλος των μοναστριων

Από το μέγεθος των κτιριακων συγκροτημάτων των μονων, την κατάσταση των ναων που έχουν διασωθεί την ύπαρξη βιβλιοθηκων, τη διατήρηση εργαστηρίων αναπαραγωγής χειρογράφων και από την μεγάλη περιουσία, που οι κτητόρισσες και οι οικογένειές τους δωρισαν αρχικά στη μονή συμπεραίνουμε ότι η οικονομική κατάσταση των μονων πρέπει να ήταν ανθηρή. Το κατά πόσο οι μοναχές τηρούσαν τις διατάξεις των τυπικων ή παραβίαζαν τους κανονισμούς και ποίοι από αυτούς παραβιάζονταν περισσότερο είναι θέματα που δεν μπορούν να ελεγχθούν. Μπορούμε όμως λιγότερο ή περισσότερο να καταλήξουμε σε ασφαλή συμπεράσματα με τα ήδη υπάρχοντα δεδομένα. Απόδειξη της παραβίασης κάποιων κανονισμων των τυπικων είναι το γεγονός ότι οι διατάξεις που έχουν σχέση με την έξοδο των μοναστριων το άβατο των μονων, την επίσκεψη συγγενων, τη λαθροφαγία την ευπρέπεια των μοναστριων και τον σεβασμό στο κοινοβιακό σύστημα είναι θέματα που απασχολούν όλα τα τυπικά και ανάγκασαν την Εκκλησία να πάρει θέση σ αυτά. Από την επιστολογραφία της Ειρήνης Χούμαινας είναι επίσης φανερό ότι οι μοναχές της μονής της διαπληκτίζονταν μεταξύ τους, δεν έκαναν υπακοή στην ηγουμένη τους και υπάρχει και μία περίπτωση μοναχής που έφυγε από τη μονή. Ο αριθμός όμως των επεισοδίων που αναφέρονται είναι μικρός σε σχέση με τον αριθμό των μοναστριων που εγκαταβίωσαν στις μονές. Ως εκ τούτου φαίνεται

ότι η πλειονότητα των μοναστριών ακολουθούσε τις διατάξεις των τυπικών. Το τρίτο θέμα έχει σχέση με τον θρησκευτικό ζήλο των μοναστριών. Τα ίδια τα τυπικά που έχουν διασωθεί είναι κείμενα γραμμένα από πρόσωπα με θρησκευτικό ζήλο. Οι κτητόρισσες είχαν δικές τους απόψεις στα θρησκευτικά θέματα και πήραν ενεργό μέρος σε θρησκευτικές διαμάχες. Παραδείγματα είναι η Ειρήνη, αδελφή του Μικαήλ Η', που με τις κόρες της Άννα και Θεοδώρα εναντιώθηκαν στην απόφαση του αυτοκράτορα να επιβάλει την Σύνοδο της Λυών και η Ειρήνη Χούμναινα που πήρε το μέρος των αντιπαλαμιστών. Η ανακαίνιση μονών, η ίδρυση νοσοκομείων, η συλλογή και η αντιγραφή χειρογράφων, το ενδιαφέρον των κτητορισσών για τη μελέτη κλασικών και εκκλησιαστικών κειμένων, καθώς και η συγγραφική δράση της Θεοδώρας Παλαιολογίνας Συναδηνής και της Άννας Ραούλαινας είναι αποδείξεις θρησκευτικού και πολιτιστικού ζήλου.

Η αποτελεσματική διοίκηση οφειλόταν στις ικανότητες των κτητορισσών, τον χαρακτήρα των μοναστριών και την περιρρέουσα κατάσταση της εποχής. Παρόλο που τα Τυπικά συντάχθηκαν έχοντας ως πρότυπα προηγούμενα Τυπικά φανερώνουν ότι η διοίκηση στις μονές βασιζόταν σε άψογο προγραμματισμό, σε πλήρη καταμερισμό των διακονημάτων και σε αυστηρό έλεγχο. Οι κτητόρισσες ήταν άτομα με γνώσεις και ικανότητες γύρω από την διοίκηση. Απαιτούσαν από όλα τα μέλη της μοναστικής κοινότητας να εργάζονται και δεν ανέχονταν ανυπακοή. Ο οικονόμος αν και ήταν υπεύθυνος για την διαχείριση των οικονομικών της

μονής, ελεγχόταν από την ηγουμένη. Ελεγκο-
 ασκούσε η ηγουμένη και σ όλες τις μοναχές που
 είχαν αναλάβει δακονήματα ιδιαίτερα σε εκείνες
 που το διακόνημά τους είχε σχέση με χρήματα και
 την περιουσία που ανήκε στη μονή. Η οικονομική
 πολιτική που ακολουθούσαν οι κτητόρισες ήταν
 συντηρητική. Διατάξεις στα τυπικά απαγόρευαν
 την πώληση περιουσίας της μονής και ιδιαίτερα
 την εκποίηση ακίνητης περιουσίας. Αυτό
 επιτρεπόταν μόνο σε περίπτωση που η μονή
 καταστρεφόταν από σεισμό, φωτιά ή επιδρομή
 εχθρών και έπρεπε να εξοικονομηθούν χρήματα για
 την αποκατάσταση των ζημιών. Η επανάκτηση όμως
 της κτηματικής περιουσίας έπρεπε να ήταν ο
 στόχος των υπευθύνων. Οι κτητόρισες επέμεναν
 στην καθημερινή οικονομία των μονών. Τα
 ενδύματα φυλάγονταν με προσοχή όταν δεν τα
 χρησιμοποιούσαν οι μοναχές τα τρόφιμα και η
 σοδειά της χρονιάς προφυλάγονταν από
 καταστροφές ενώ τα υπολείμματα των κερών
 επιστρέφονταν προς φύλαξη για να
 επαναχρησιμοποιηθούν σε άλλη ακολουθία μέχρι την
 τελική τους καύση. Οι κτητόρισες όμως δεν ήταν
 φιλόργυρες και έδειχναν την απλοχεριά τους όπου
 έπρεπε. Η τροφή, που ήταν στην διάθεση των
 μοναστριών, ήταν άφθονη ιδιαίτερα τις ημέρες
 των μεγάλων εορτών και τις ημέρες που τελούνταν
 τα μνημόσυνα των μελών της οικογενείας της
 κτητόρισας. Πρόσφεραν καθημερινά ελεημοσύνη
 και κατά τις ημέρες των εορτών και μνημοσύνων η
 προσφορά ήταν μεγαλύτερη. Η φωταγωγή του ναού
 και τα πρόσφορα καθοριζόταν από το τυπικό με
 μεγάλη επιμέλεια.

Εκτός από τις γνώσεις τους και τις ικανότητές τους γύρω από τη διοίκηση, οι κτητόρισες ήταν μορφωμένες, με μεγάλη οικονομική επιφάνεια και δυναμικό χαρακτήρα. Οι οικογένειές τους με τις οποίες και συνέχιζαν να είναι σε στενή επικοινωνία και μετά την είσοδό τους στη μονή, ήταν εκείνες που κυβερνούσαν την αυτοκρατορία και οι ίδιες οι κτητόρισες έκαναν το ίδιο στη μικρή κοινωνία της μονής τους. Με το κύρος που τους έδινε η κοινωνική τους θέση, η μόρφωσή τους και η οικονομική τους επιφάνεια μπορούσαν να επιβληθούν στα μέλη της μοναστικής τους κοινότητας.

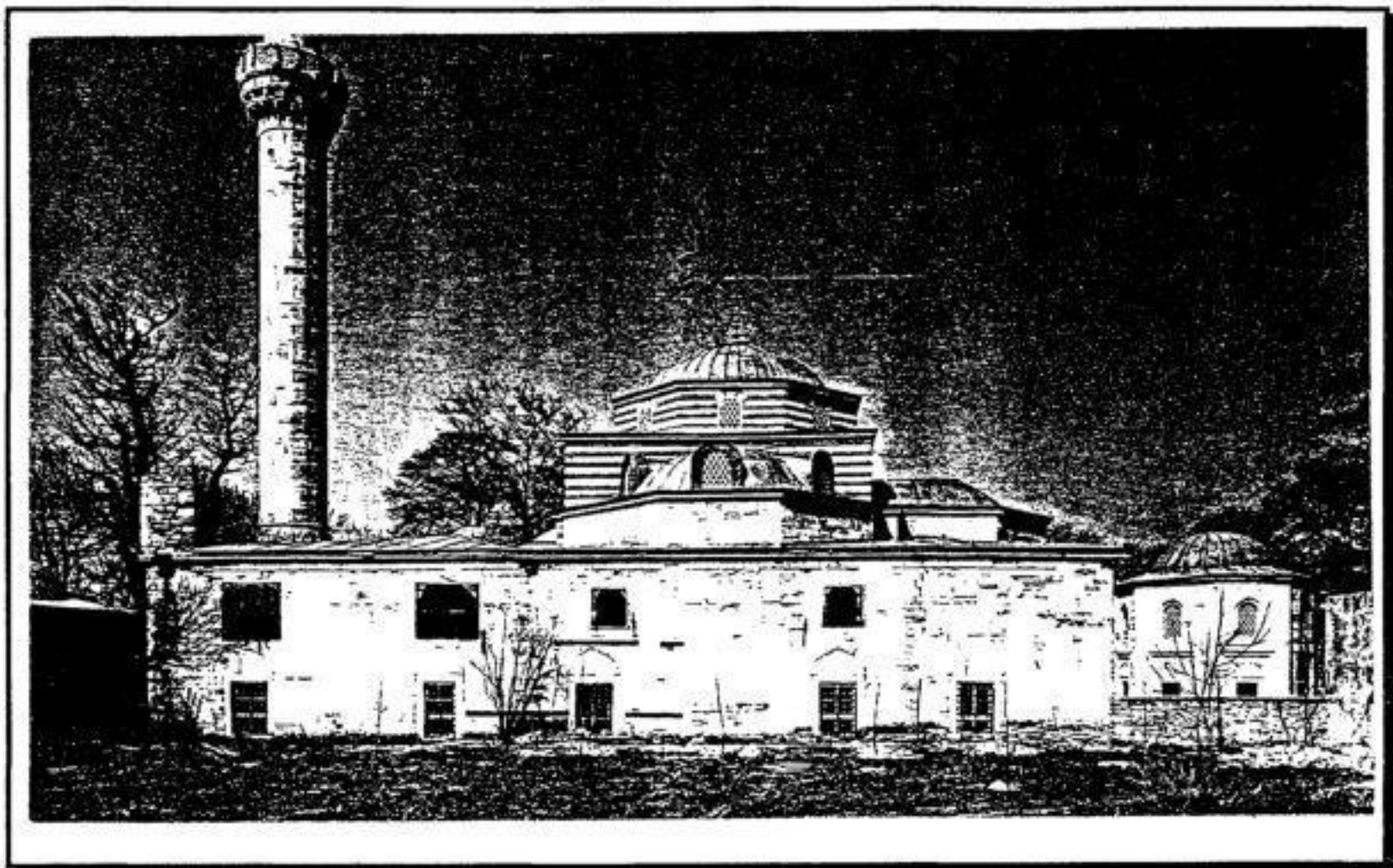
Εξ άλλου και πολλές από τις γυναίκες που αποφάσιζαν να καρούν μοναχές προέρχονταν από την βυζαντινή αριστοκρατία. Εκείνες που ήταν υπεύθυνες για τα διάφορα διακονήματα έπρεπε σύμφωνα με τις διατάξεις των τυπικών να ξέρουν γραφή ανάγνωση και να έχουν γνώσεις οικονομικής διαχειρίσεως. Η βυζαντινή αριστοκράτισσα μπορούσε να καρεί μοναχή σε οποιαδήποτε ηλικία και για διάφορους λόγους. Οι μοναχές που έμπαιναν στη μονή από την νεαρή τους ηλικία έβλεπαν τη ζωή στη μονή διαφορετικά από εκείνες που αποφάσιζαν να ακολουθήσουν τη μοναχική ζωή σε μεγάλη ηλικία. Οι δεύτερες ήταν περισσότερο δεμένες με τις οικογένειές τους και η ζωή τους στη μονή δεν σήμαινε αποκοπή από την οικογένειά τους. Συνήθως, οι μοναχές αποφάσιζαν να καρούν σε μονές της πόλης τους, πράγμα που διευκόλυνε τη συχνή επικοινωνία με την οικογένειά τους. Έτσι εξηγείται η επανάληψη των διατάξεων στα

Τυπικά που έχουν σχέση με τις εξόδους των μοναστριών και τις επισκέψεις συγγενών τους στη μονή. Το ότι οι μονές χρησίμευαν ως τόποι ταφής για τα μέλη των οικογενειών των κτητορισσών και των μοναστριών δεν βοηθούσε στην απομόνωση των μοναστριών. Έτσι, οι επισκέψεις στους τάφους συγγενών προσώπων που ήταν θαμμένοι στις μονές ήταν ακόμη μία ευκαιρία επικοινωνίας των μοναστριών με μέλη της οικογενείας τους. Η βυζαντινή κοινωνία σεβόταν πολύ τις αριστοκρατίσες που αποφάσιζαν να ακολουθήσουν τη μοναστική ζωή και τους εξασφάλιζε τη διατήρηση της κοινωνικής τους θέσης. Αυτός ήταν ένας λόγος που οδήγησε πολλές αριστοκρατίσες να καρούν μοναχές μετά τον θάνατο των συζύγων τους. Στη μικρή κοινωνία της μονής διατηρούσαν την κοινωνική τους θέση, εξασφάλιζαν μία άνετη ζωή και τον σεβασμό της κοινωνίας. Ήταν ίσως ο μόνος θεσμός δια μέσου του οποίου η βυζαντινή αριστοκράτισα ξεπερνούσε την φύση της και εξισωνόταν με τον άνδρα.

Κύρια συμβολή για την αποτελεσματική διοίκηση των μονών ήταν η κατάσταση της εποχής, εποχή ουσιαστικών θρησκευτικών και πολιτισμικών ρευμάτων και πραγματικής αναγεννήσεως. Οι πολιτικοί και θρησκευτικοί ηγέτες όπως ο Θεόδωρος Μετοχίτης, ο Νικηφόρος Χούμνος, ο Φιλόθεος Κόκκινος, ο Θεόληπτος Φιλαδελφίας, ο Γρηγόριος Παλαμάς και πολλοί άλλοι προβλημάτισαν τη βυζαντινή κοινωνία με νέες ιδέες, έδωσαν εναύσματα για θρησκευτικό ζήλο και ενέπνευσαν τους ηγέτες της εποχής τους.

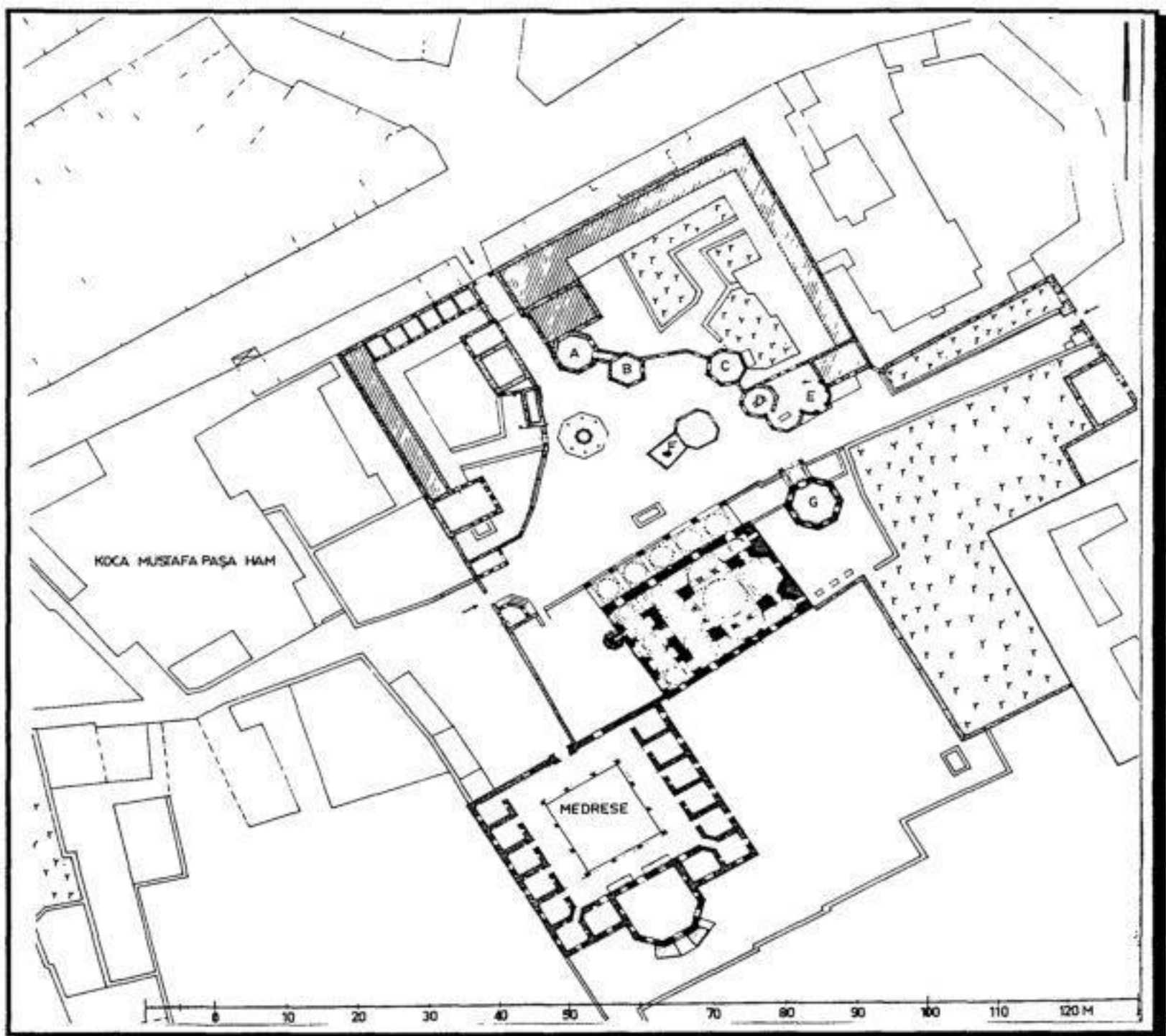
Π Ι Ν Α Κ Ε Σ

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β1

Μονή του Αγίου Ανδρέα εν τη Κρίσει¹

¹ΒΖΠ, σ 172

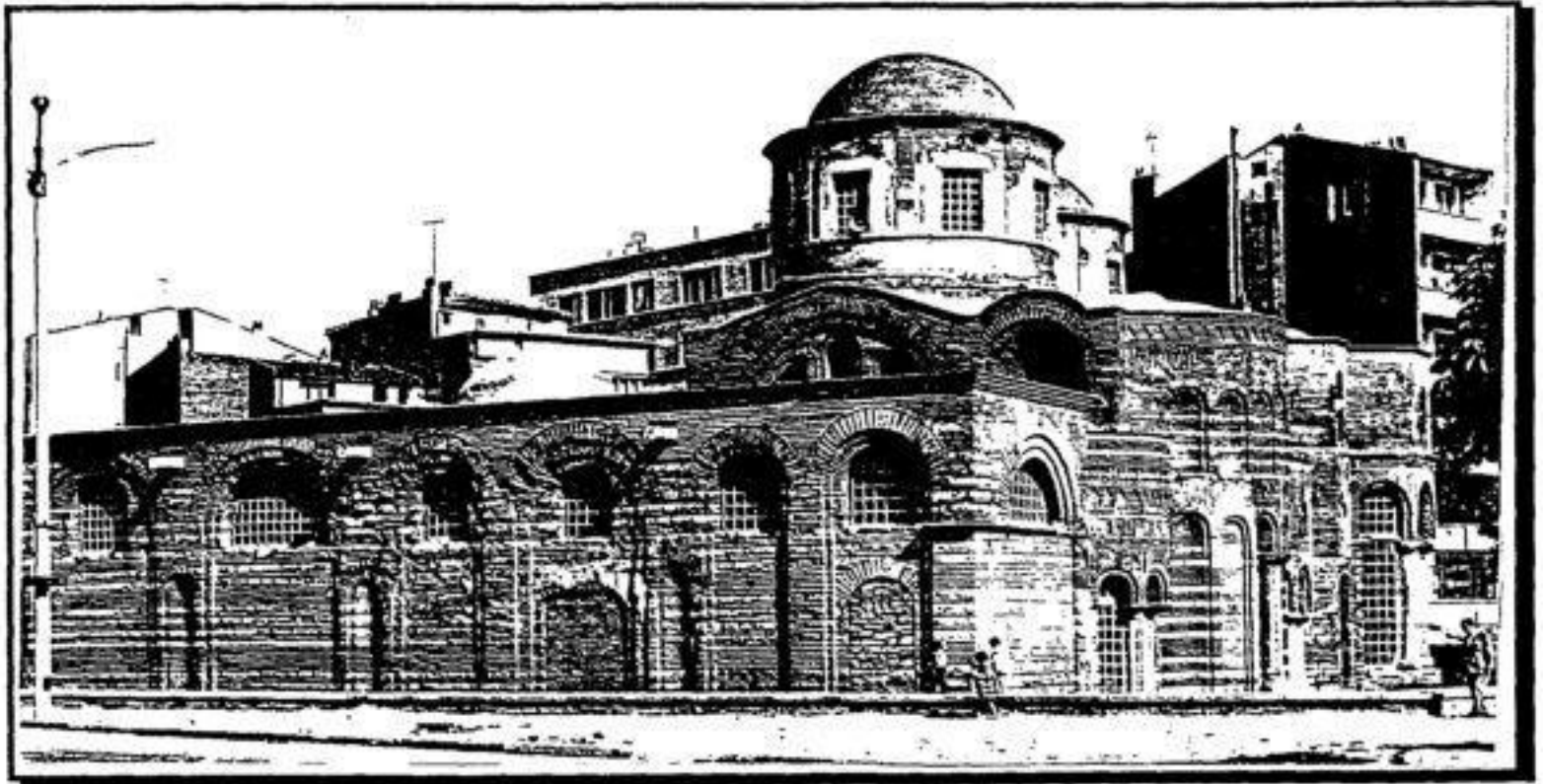
Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β 2

Μονή του Αγίου Ανδρέα εν τη Κρίσει, κάτοψη²

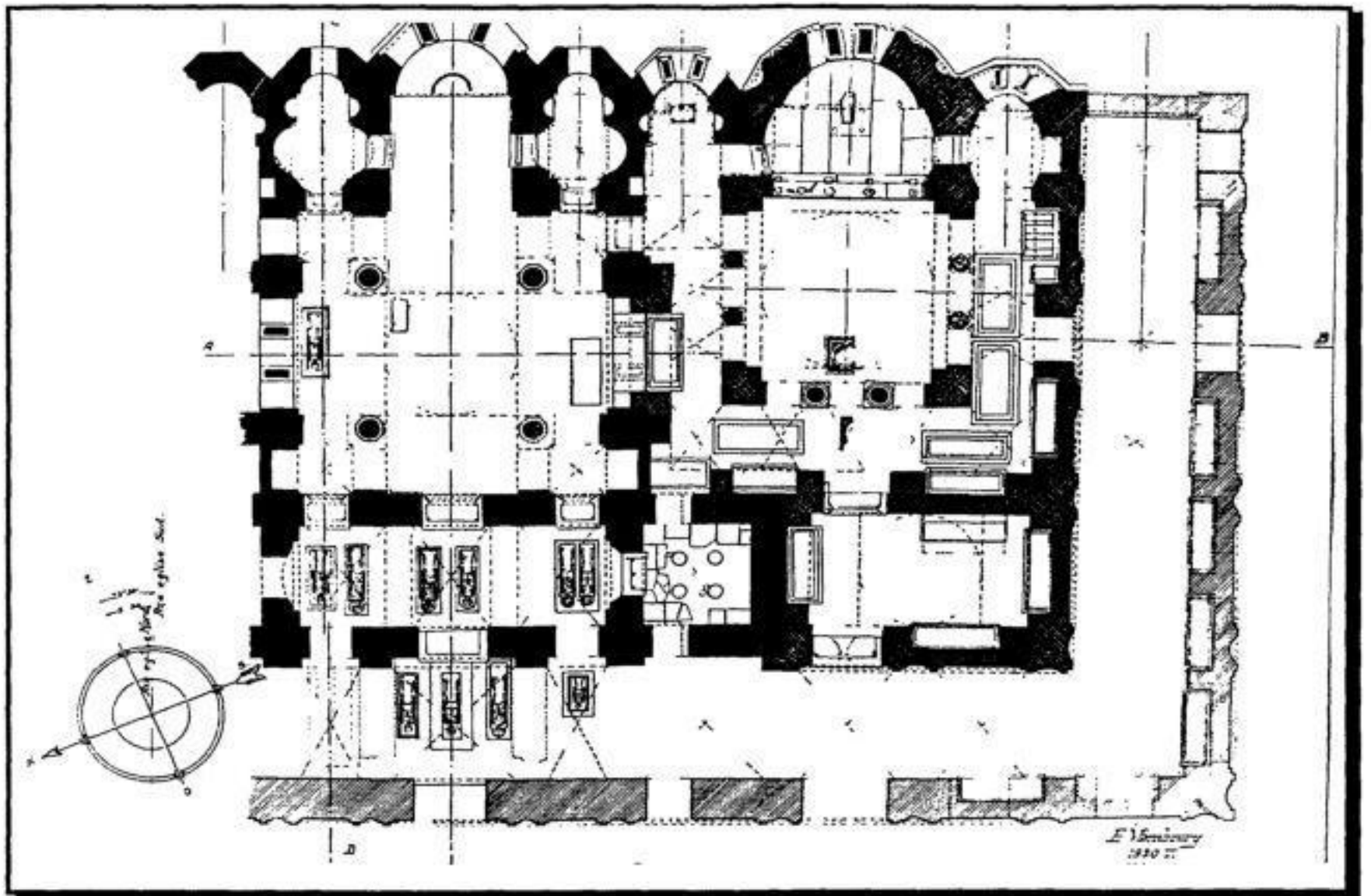
² BZII, σ 174

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β 3

Μονή της Θεοτόκου του Λιβός³

³ ΒΖΠ, σ 126

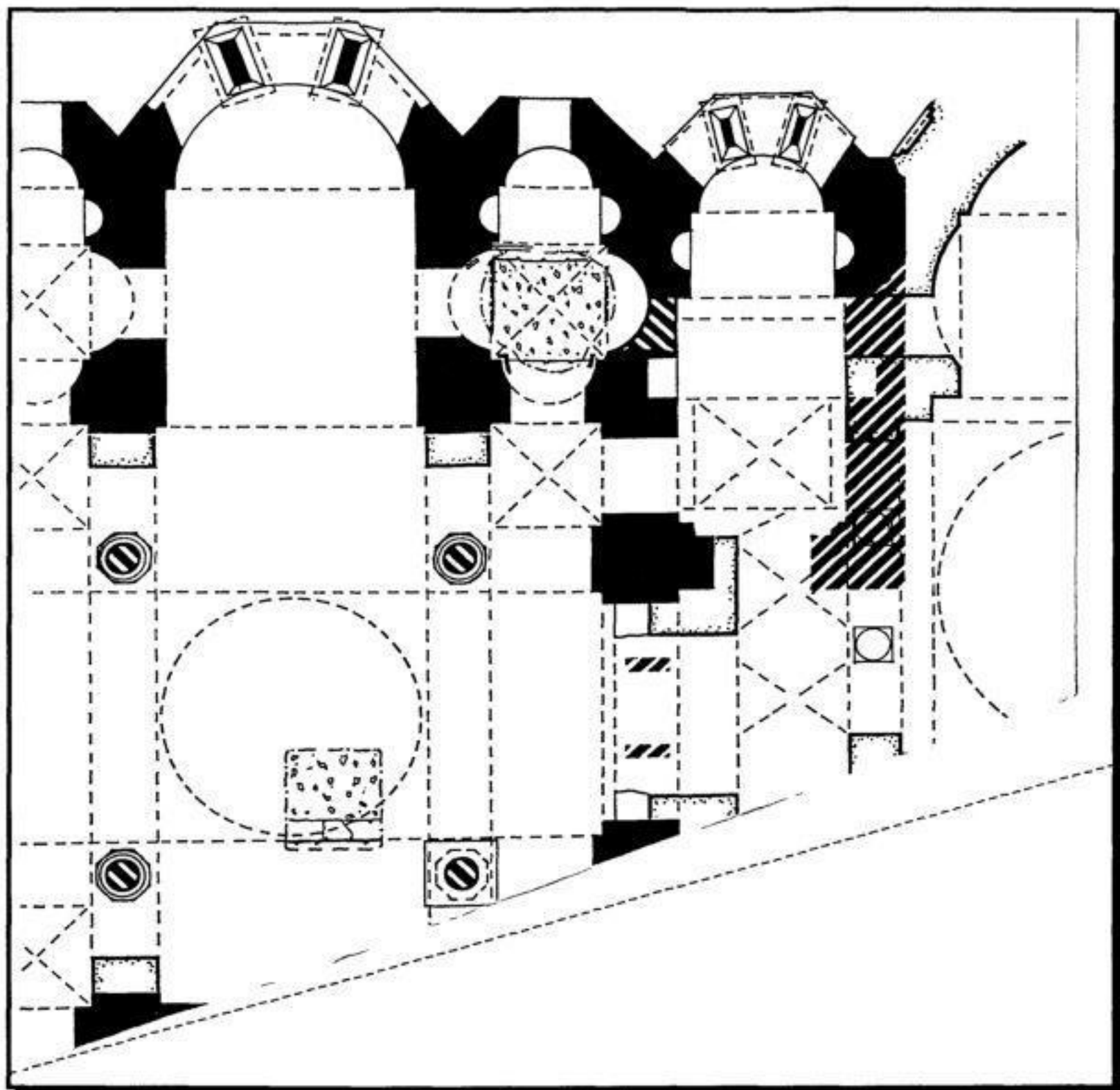
Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β 4

Μονή της Θεοτόκου του Λιβός κάτοψη⁴

⁴ Macrides και άλλοι, DOP 18(1964)281

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β5

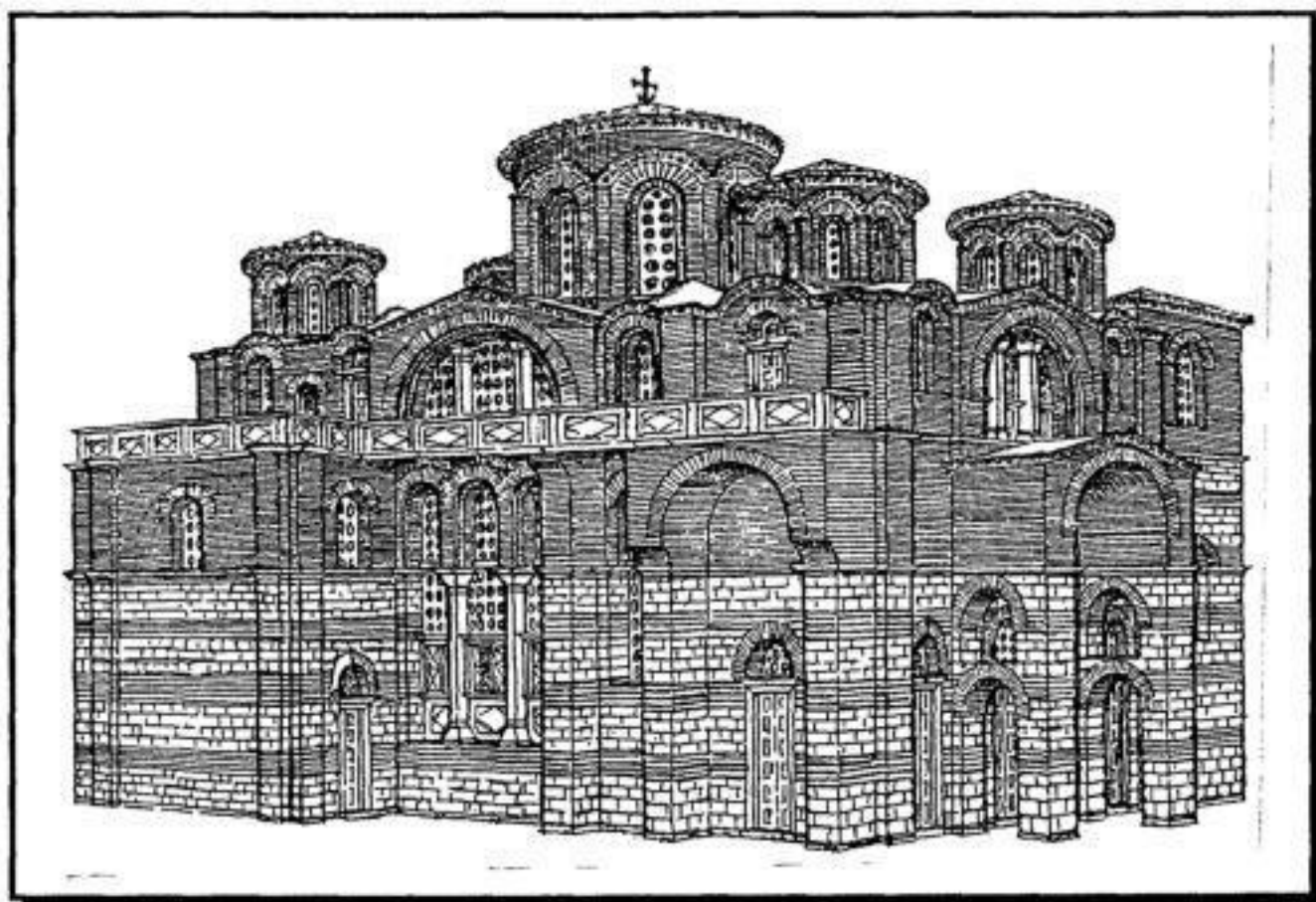

Μονή της Θεοτόκου του Λιβός, λεπτομερεια από
κάτοψη⁵

Παλαιολόγειες και μεταπαλαιολόγειες κατασκευές Υποθετικές αρχικές κατασκευές
Αρχικές κατασκευές που αναστηλώθηκαν Αρχικές κατασκευές που διατηρήθηκαν

⁵ Από το DOP18(1964)281

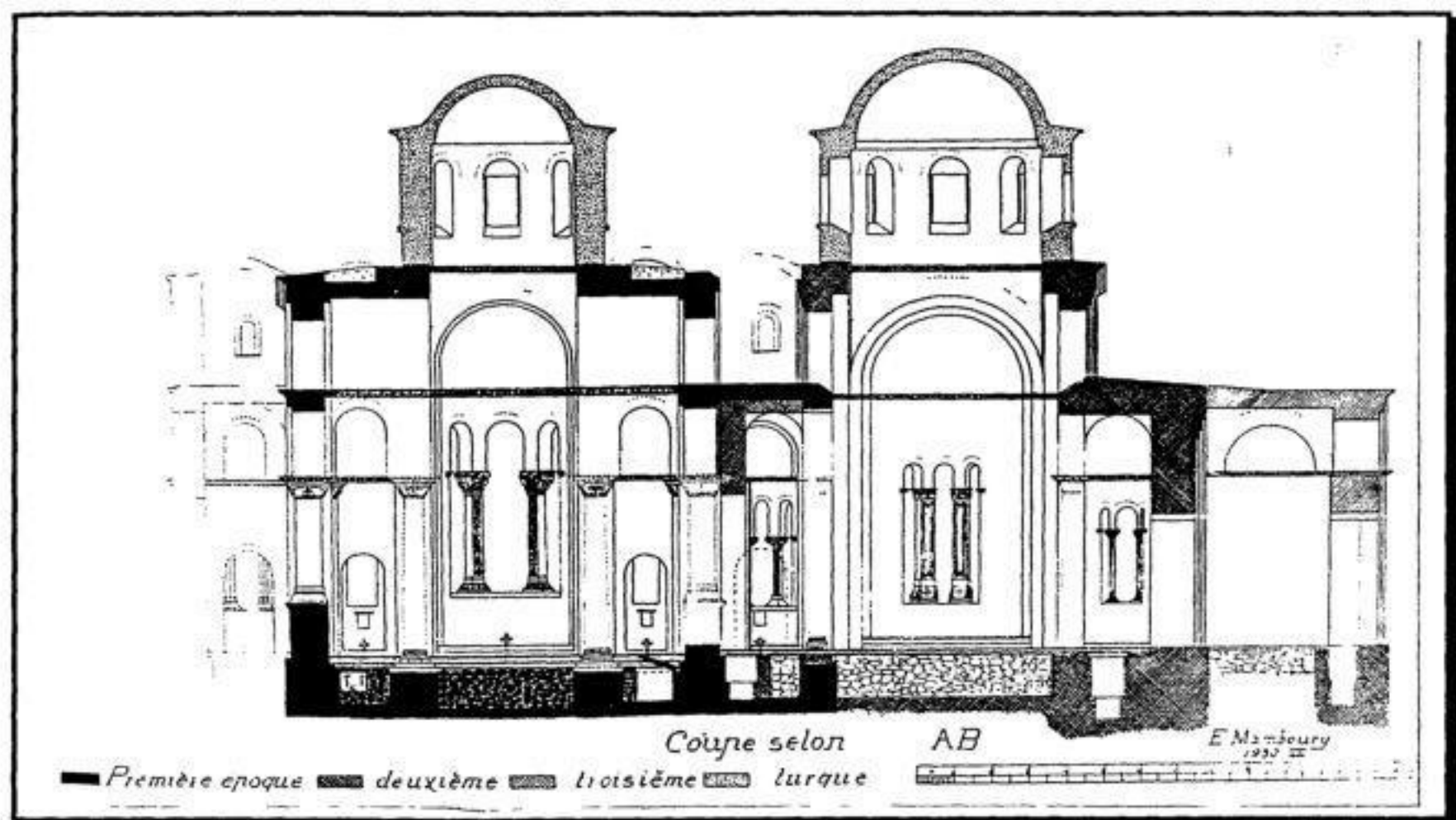
Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β 6

Μονή της Θεοτόκου του Λιβός Το καθολικό στην αρχική του μορφή άποψη της βορειοδυτικής πλευράς ⁶

⁶ Macrides και άλλοι, DOP18(1964)293

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β 7

Μονή της Θεοτόκου του Λιβός Τομή δια μέσου
των δύο ναών ⁷

⁷ Macrides και άλλοι, DOP18(1964)281

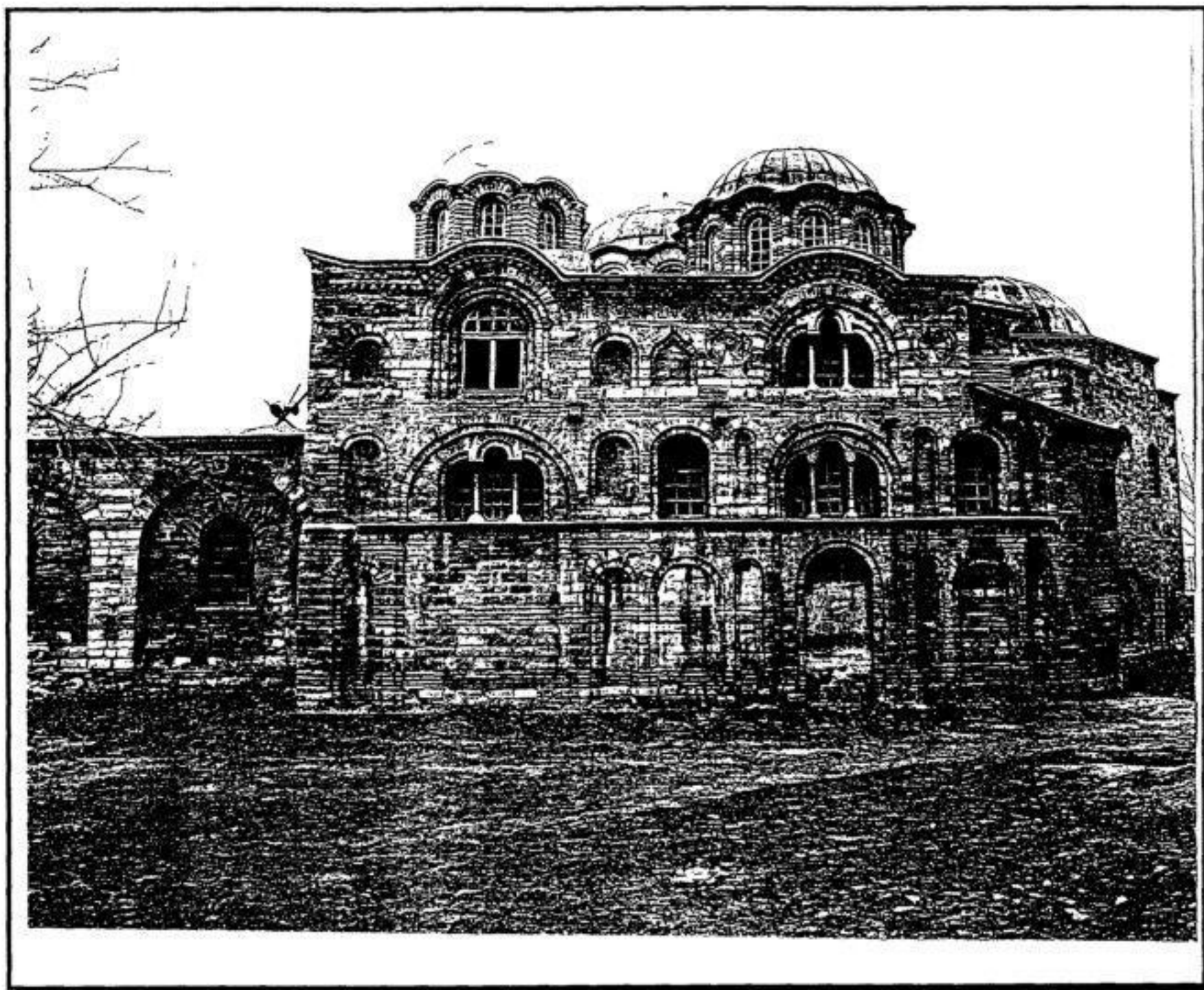
Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β 8

Η αγία Ευδοκία Ψηφιδωτό από τη μονή της
 Θεοτόκου του Λιβός⁸

⁸ Macrides και άλλοι, DOP18(1964)293

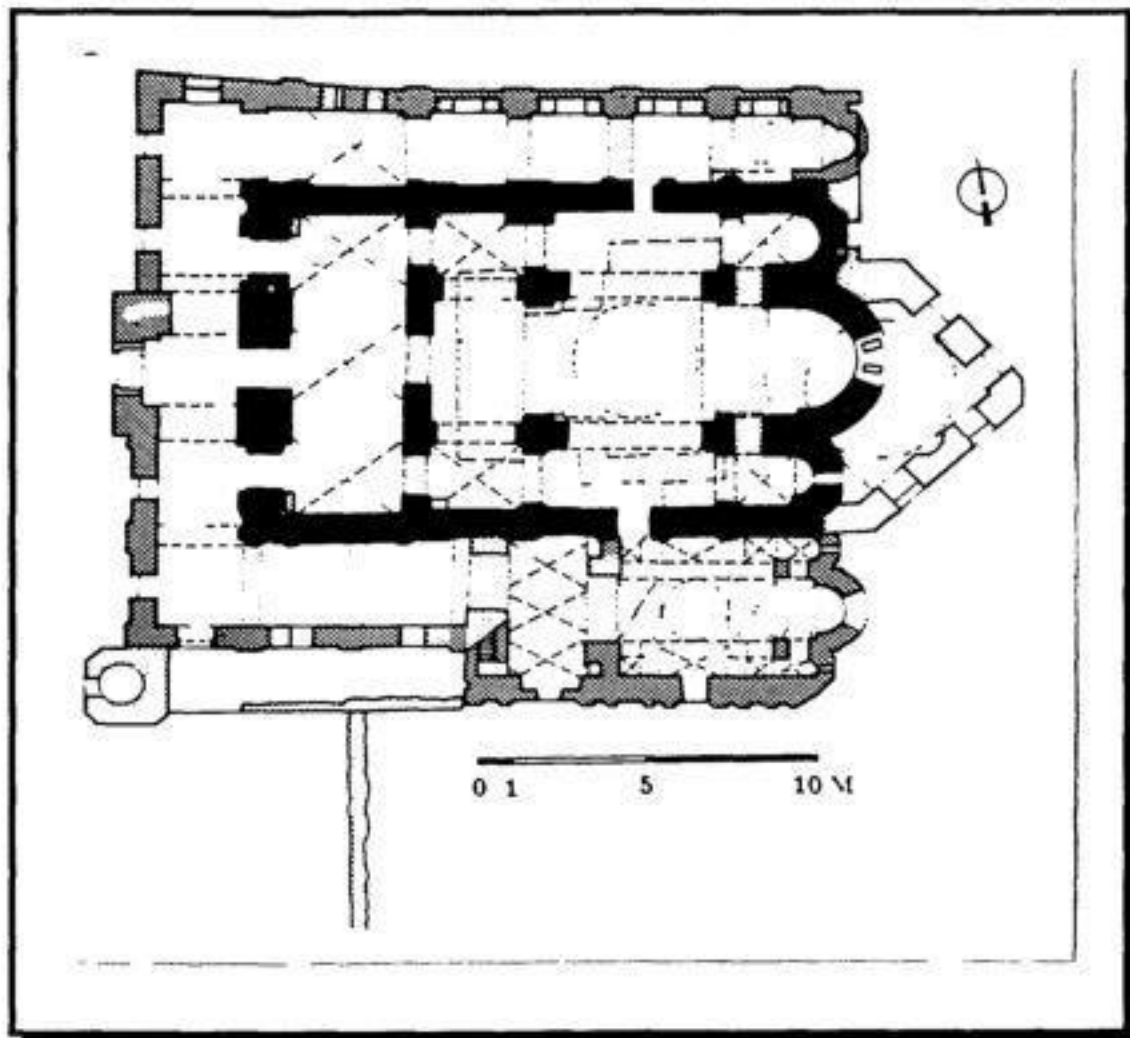
Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β9

Μονή της Θεοτόκου της Παμμακαρίστου ⁹

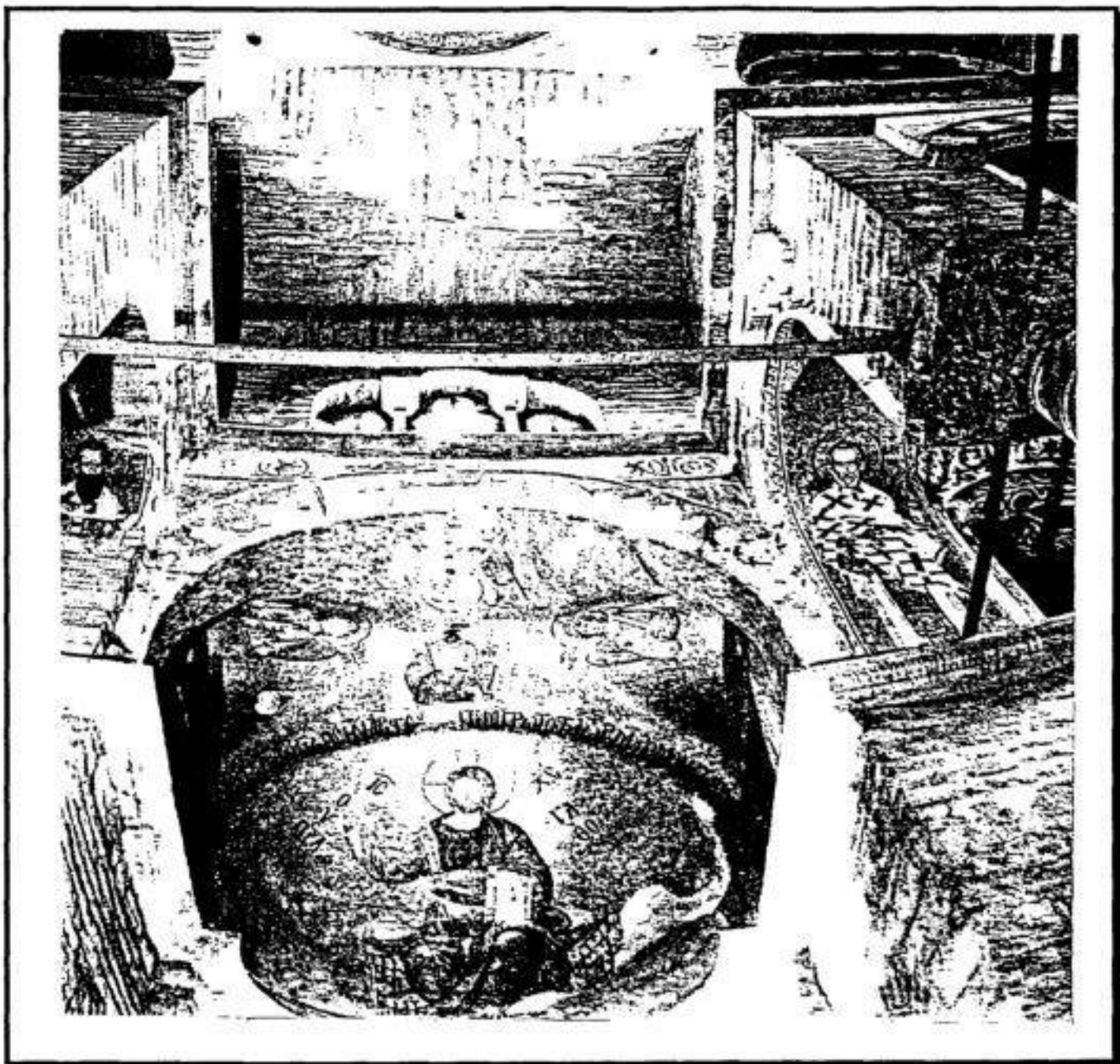
⁹ Παλιούρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 217

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β10

Μονή της Παμμακαρίστου, κάτοψη ¹⁰

¹⁰ Παλιούρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 217

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β11

Μονή της Θεοτόκου της Παμμακαρίστου
 Παρεκκλήσι Ταρχανειωτη Η Μικρά Δέποις ¹¹

¹¹ Παλιούρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 222

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β11α

Μονή της Θεοτόκου της Παμμακαρίστου Από το
 παρεκκλήσι του Ταρχανειωτη Λεπτομέρεια από
 τη Μικρά Δέση ¹²

¹² Παλιούρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 219

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β11β

Μονή της Θεοτόκου της Παμμακαρίστου Από το
 παρεκκλήσι του Ταρχανειωτη Λεπτομέρεια από
 τη Μικρά Δέση¹³

¹³ Παλιούρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 219

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β11γ

Μονή της Θεοτόκου της Παμμακαρίστου Από το
 παρεκκλήσι του Ταρχανειώτη Λεπτομέρεια από
 τη Μικρά Δέση¹⁴

¹⁴ Πάλιουρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 220

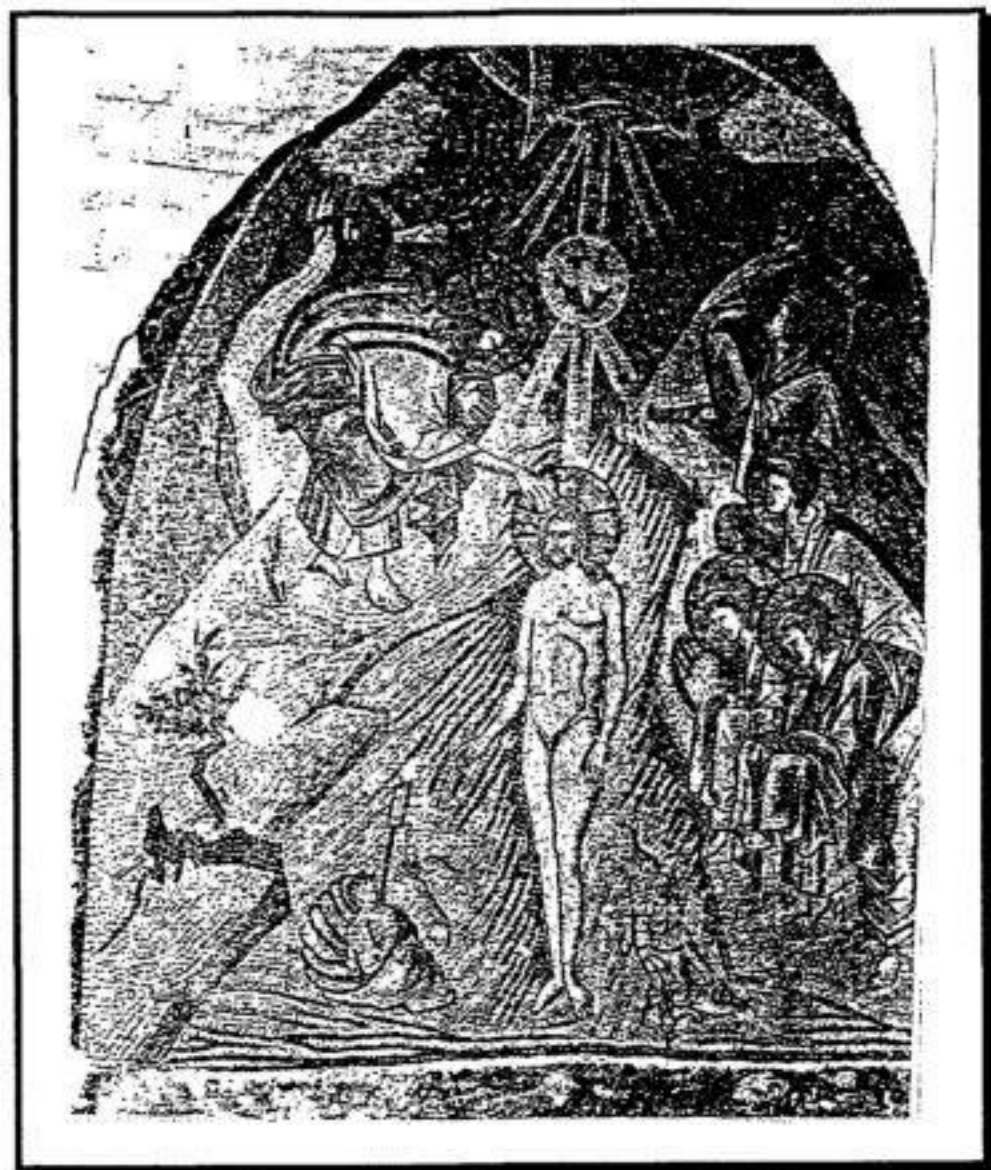
Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β 1 2

Μονή της Θεοτόκου της Παμμακαρίστου Παρεκκλησί Ταρχανειώτη
Κεντρικός τρούλλος ¹⁵

¹⁵ Πάλιουρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 187

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β13

Μονή της Θεοτόκου της Παμμακαρίστου
Παρεκκλήσι Ταρκανειωτη Η Βάπτιση του
Χριστού ¹⁶

¹⁶ Παλιούρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 188

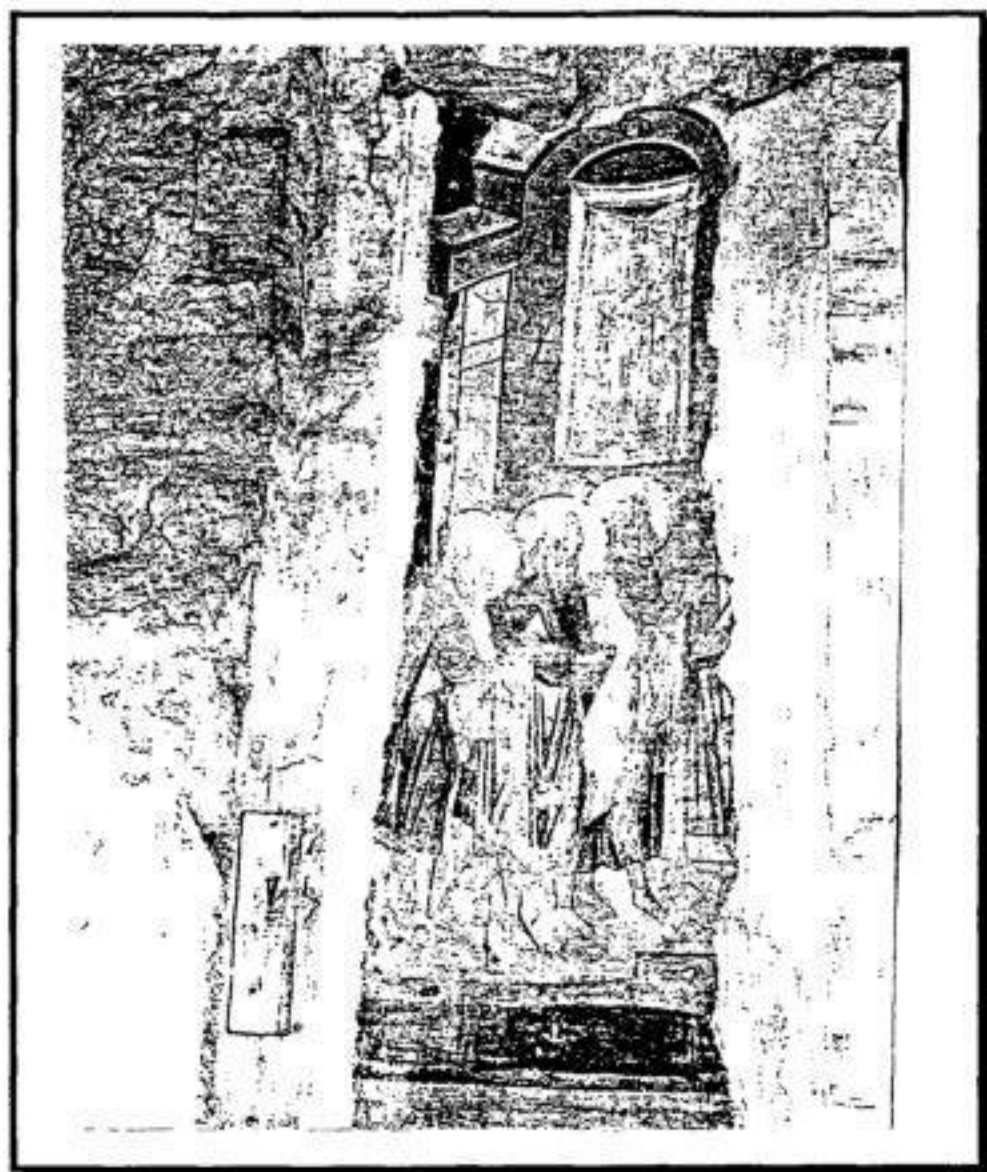
Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β14

Μονή της Θεοτόκου της Παμμακαρίστου Παρεκκλήσι
 Ταρχανειωτη Οι τρεις άγιοι Γρηγόριοι: ο Μεγάλης
 Αρμενίας ο Ακραγαντινων και ο Θαυματουργός ¹⁷

¹⁷ Πάλιουρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 188

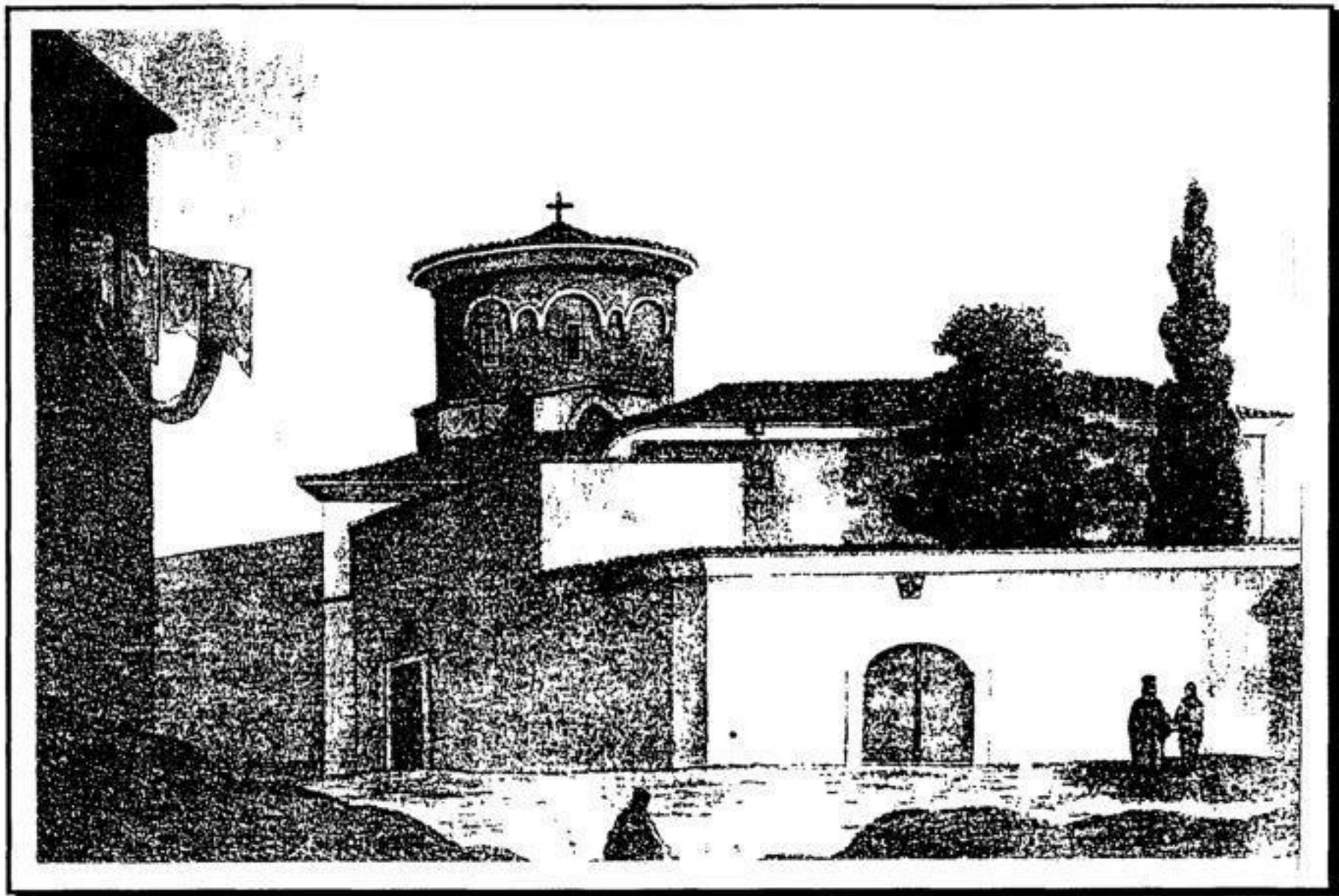
Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β15

Μονή της Θεοτόκου της Παμμακαρίστου
Παρεκκλήσι Ταρχανειωτη Οι Τρεις Μάγοι,
τοιχογραφία σε κόγχη του νάρθηκα ¹⁸

¹⁸ Πάλιουρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 188

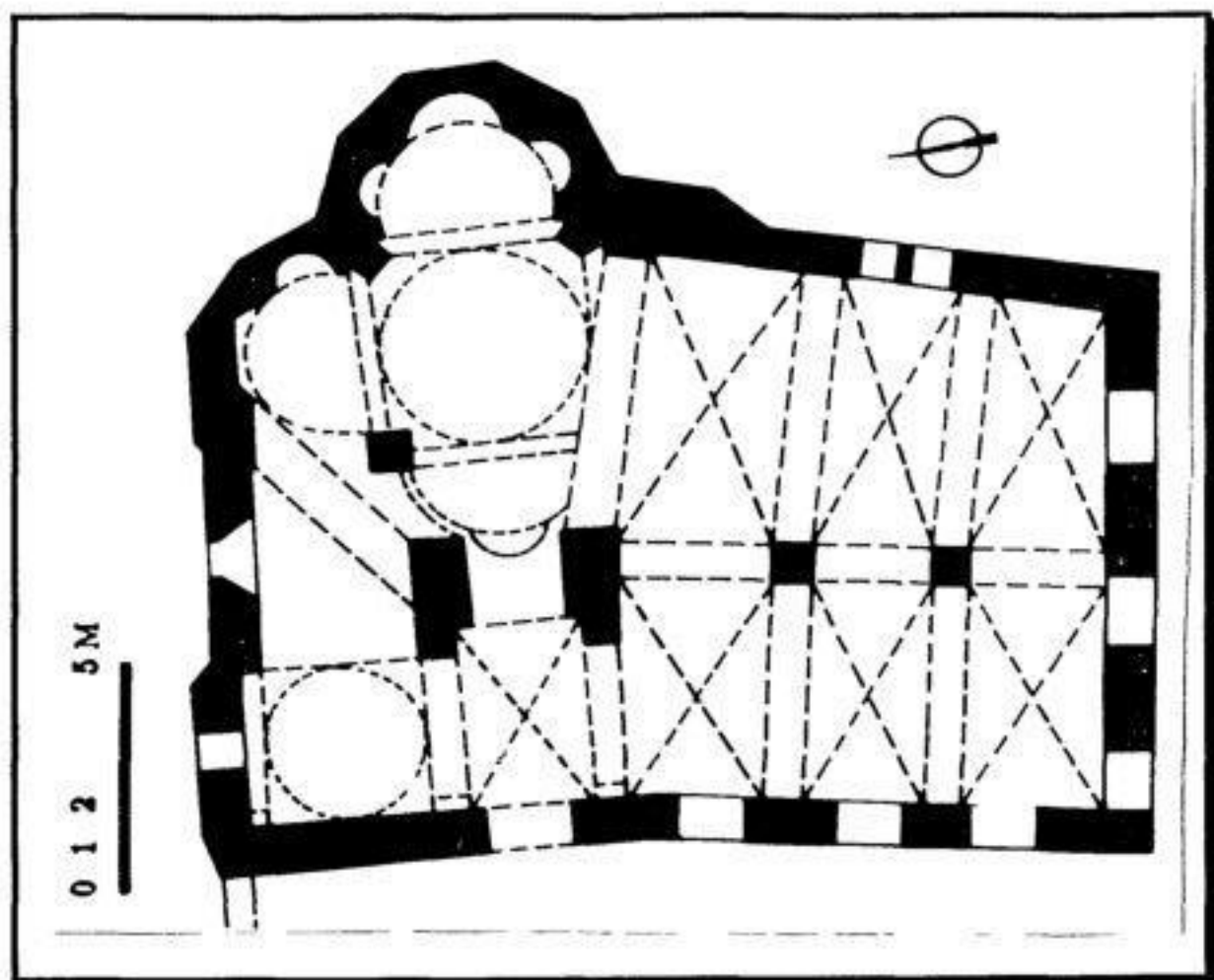
Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β16

Μονή της Θεοτόκου της Παναγιωτίσσης ¹⁹

¹⁹ Πάλιουρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 205

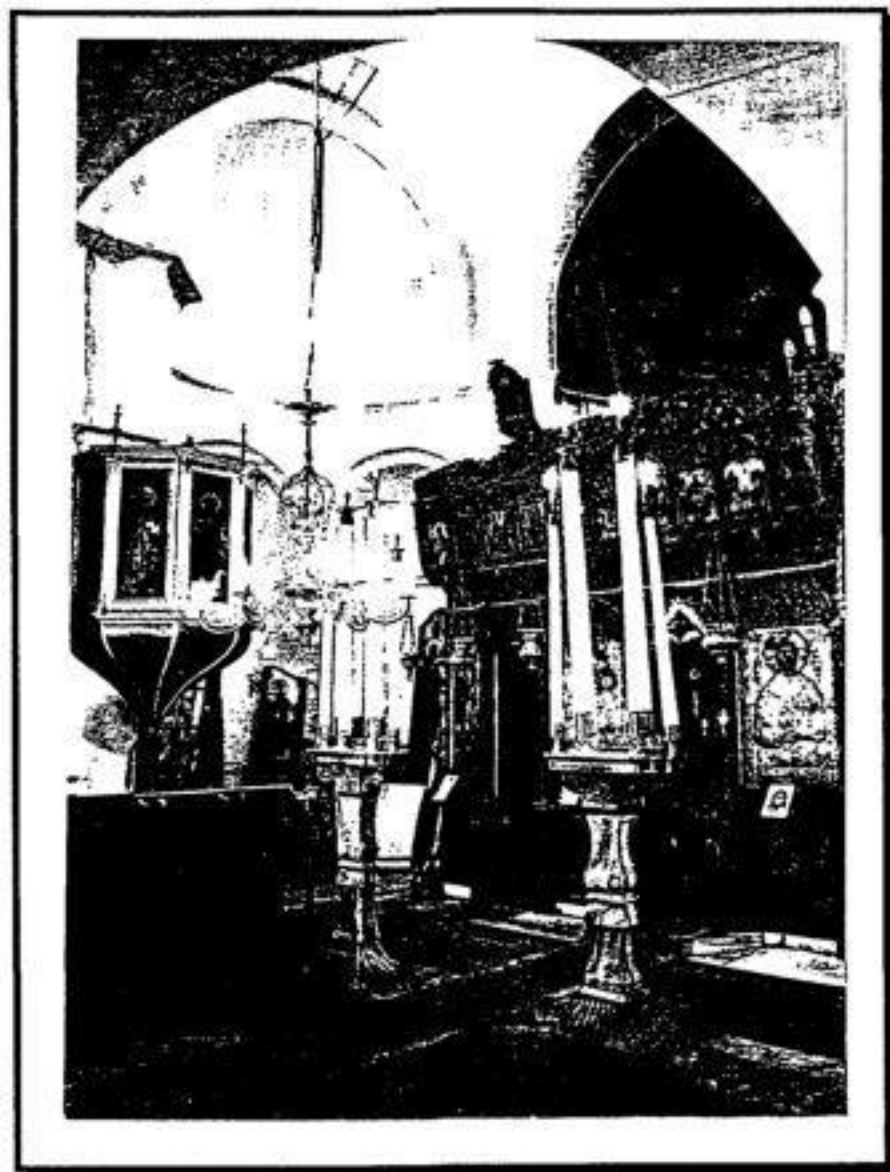
Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β17

Μονή της Θεοτόκου της Παναγιωτίσσης, κάτοψη ²⁰

²⁰ Πάλιουρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 205

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β18

Μονή της Θεοτόκου της Παναγιωτίσσης
Το εσωτερικό ²¹

²¹ Πάλιουρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 205

ΠΙΝΑΚΑΣ Β18α

Εικόνα αγίας Ευφημίας

ΠΙΝΑΚΑΣ Β18β

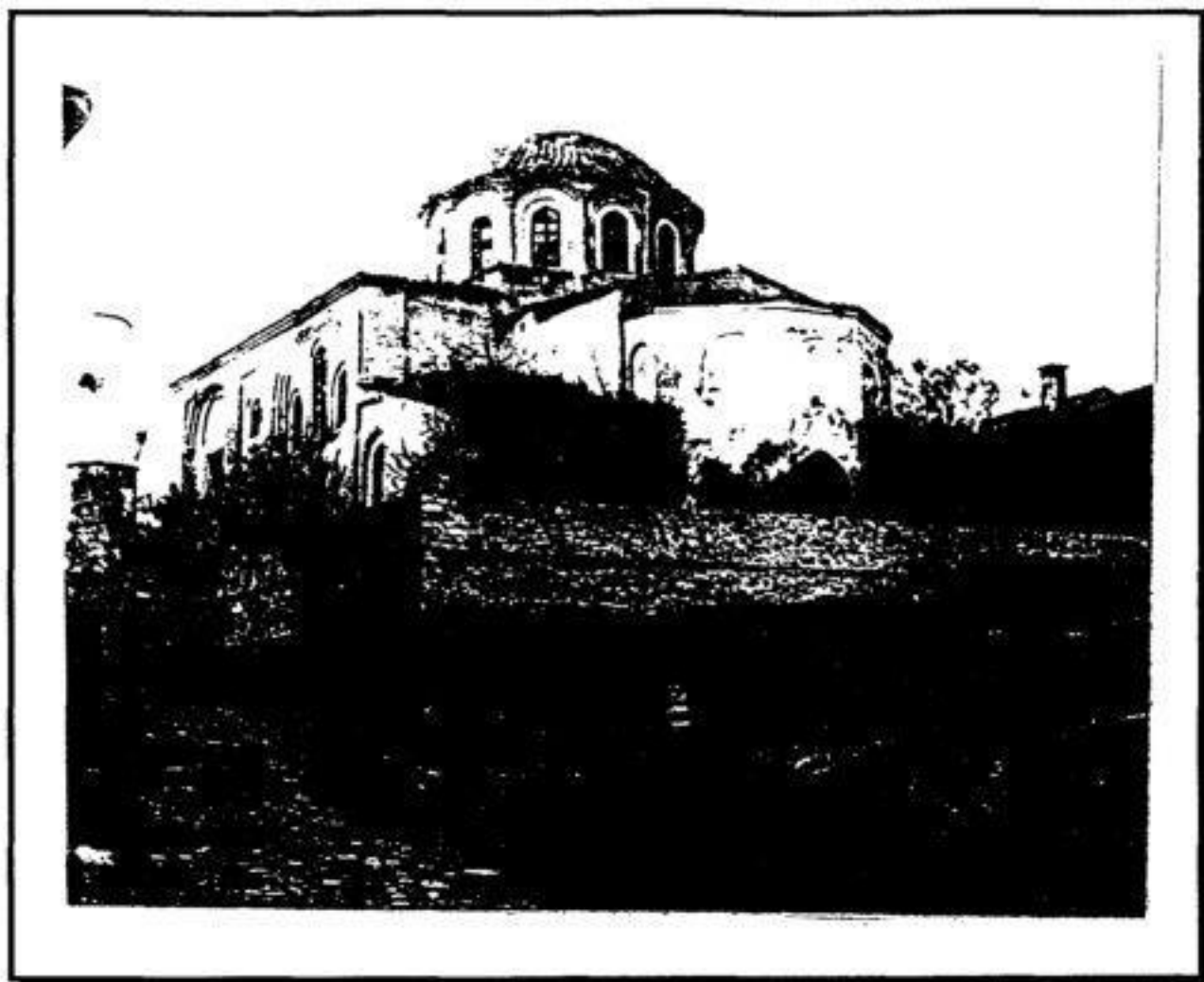

Εικόνα αγίων Θεοδωρων

Μονή της Θεοτόκου της Παναγιωτίσσης ²²

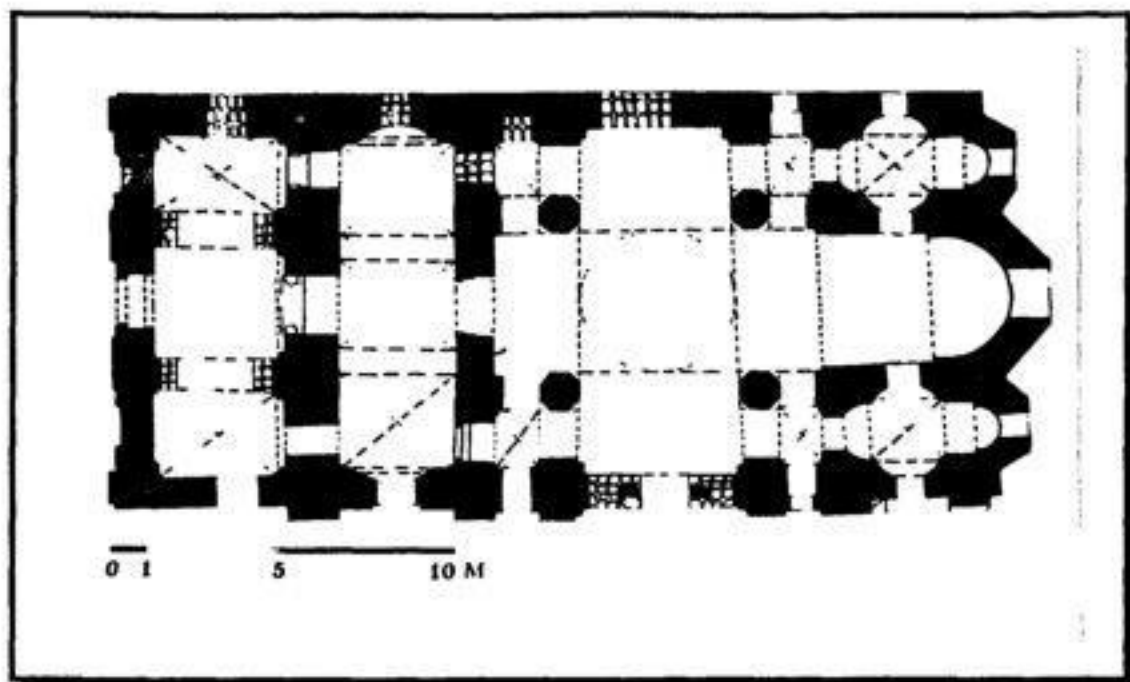
²² Πάλιουρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 206

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β19

Μονή του Χριστού Παντεπόπτου ²³

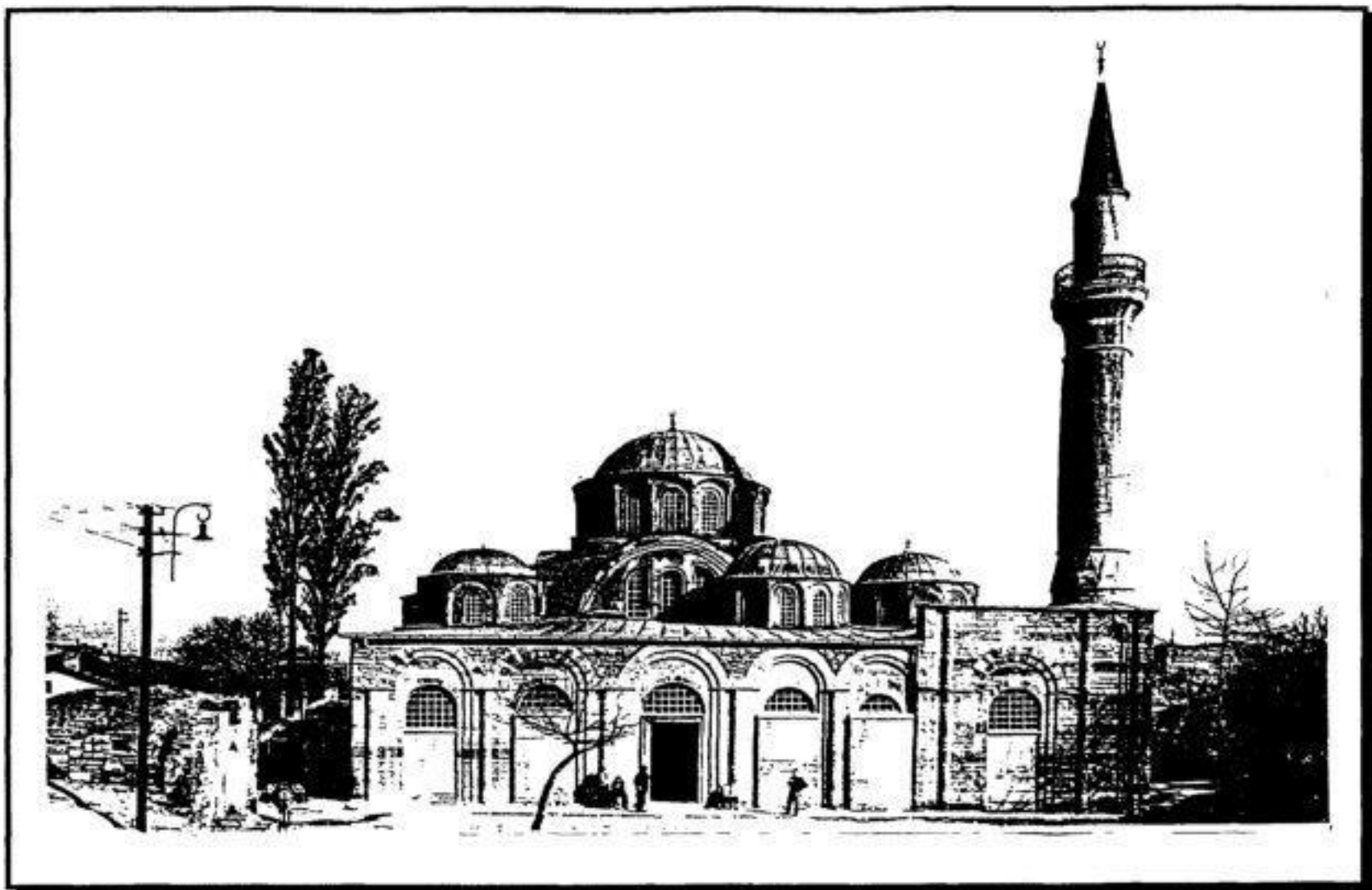
²³ ΒΖΠ, σ 120

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β20

Μονή του Χριστού Παντεπόπτου, κάτοψη ²⁴

²⁴ Πάλιουρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 189

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β21

Μονή του Χριστού της Χώρας ²⁵

²⁵ ΒΖΠ, σ 160

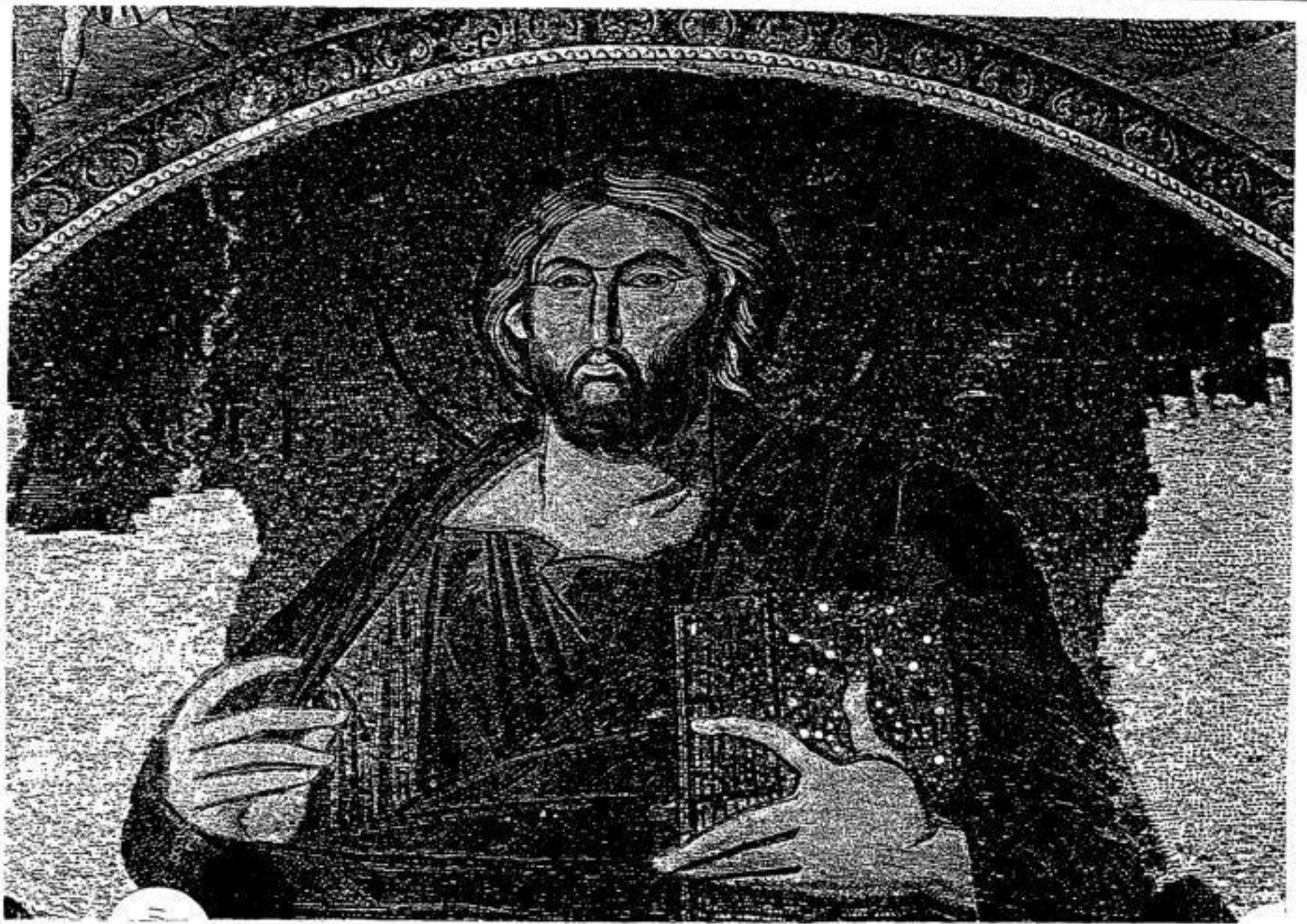
Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β22

Μονή του Χριστού της Χωρας
 Ο Θεόδωρος Μετοχίτης εικονίζεται να προσφέρει
 ομοίωμα του ναού στον Χριστό ²⁶

²⁶ Πάλιουρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 235

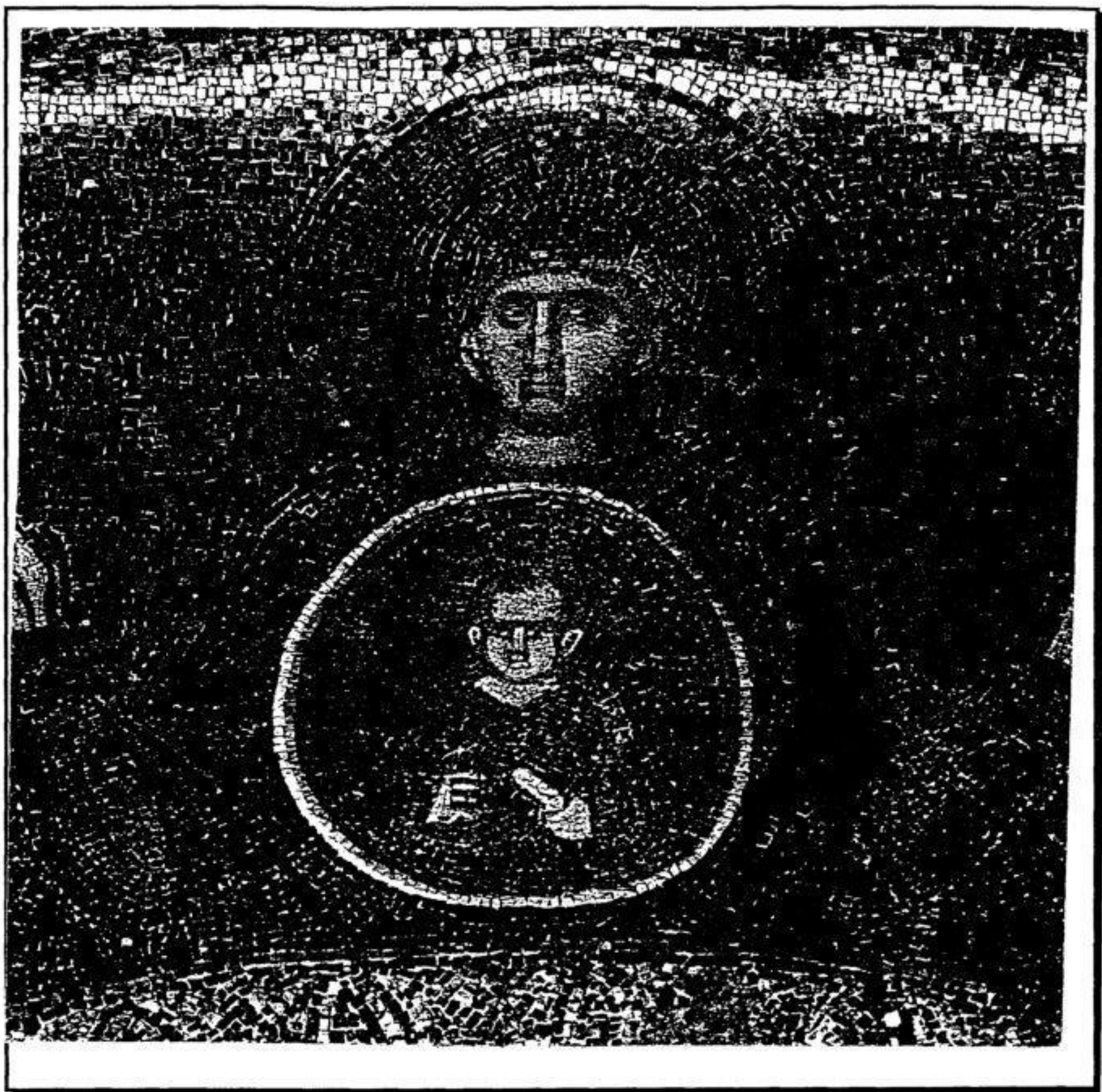
Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β23α

Μονή του Χριστού της Χωρας
Ιησούς Χριστός, "η Χωρα των Ζωντων" στο
υπέρθυρο της πύλης που οδηγεί στον
εσωνάρθηκα ²⁷

²⁷ Πάλιουρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 235

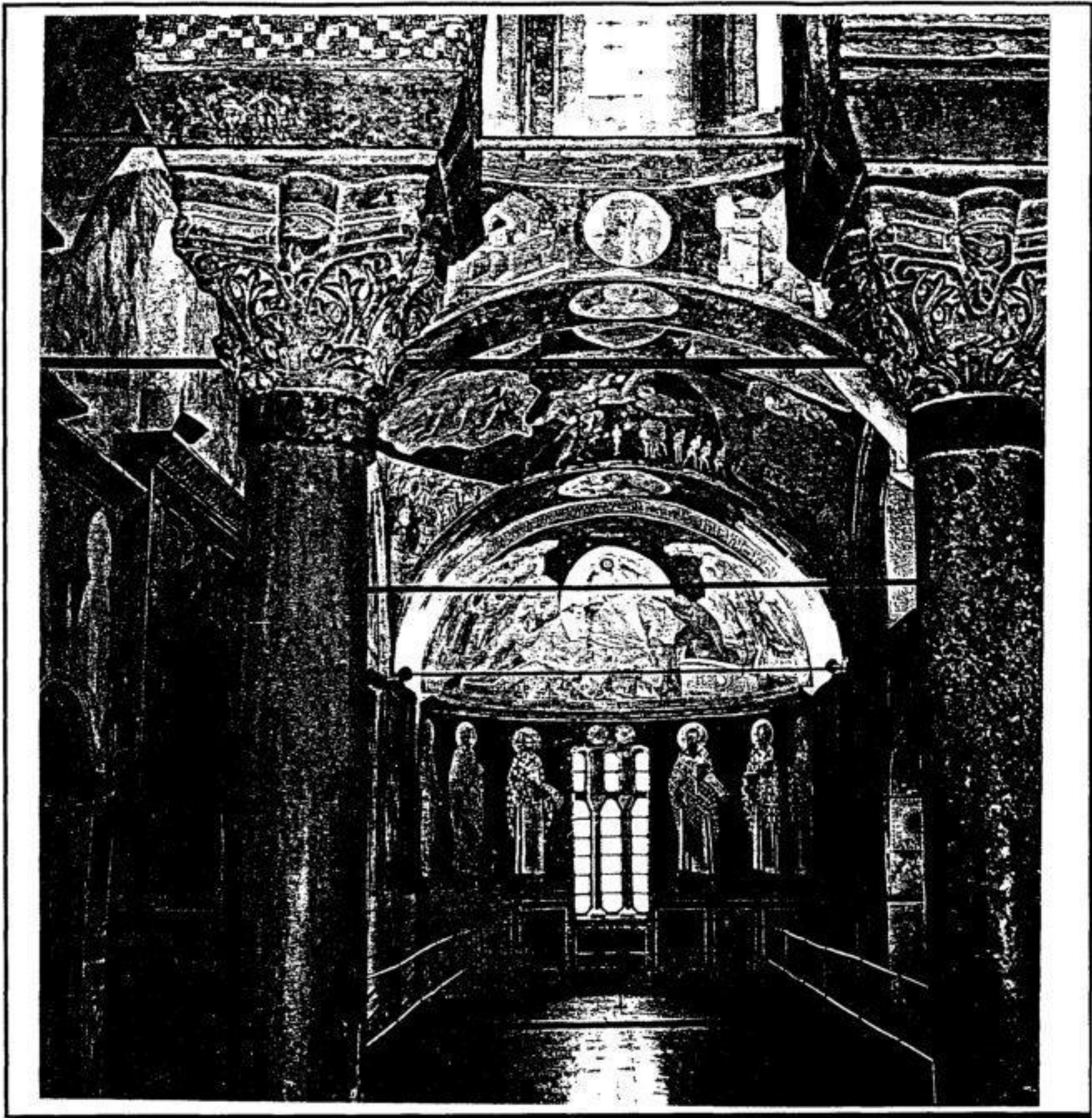
Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β23β

Μονή του Χριστού της Χωρας
Παναγία "η Χωρα του Αχωρήτου" λεπτομέρεια ²⁸

²⁸ Πάλιουρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 242

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β24

Μονή του Χριστού της Χωρας Το παρεκκλήσι της Αναστάσεως ²⁹

²⁹ Πάλιουρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 234

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β25

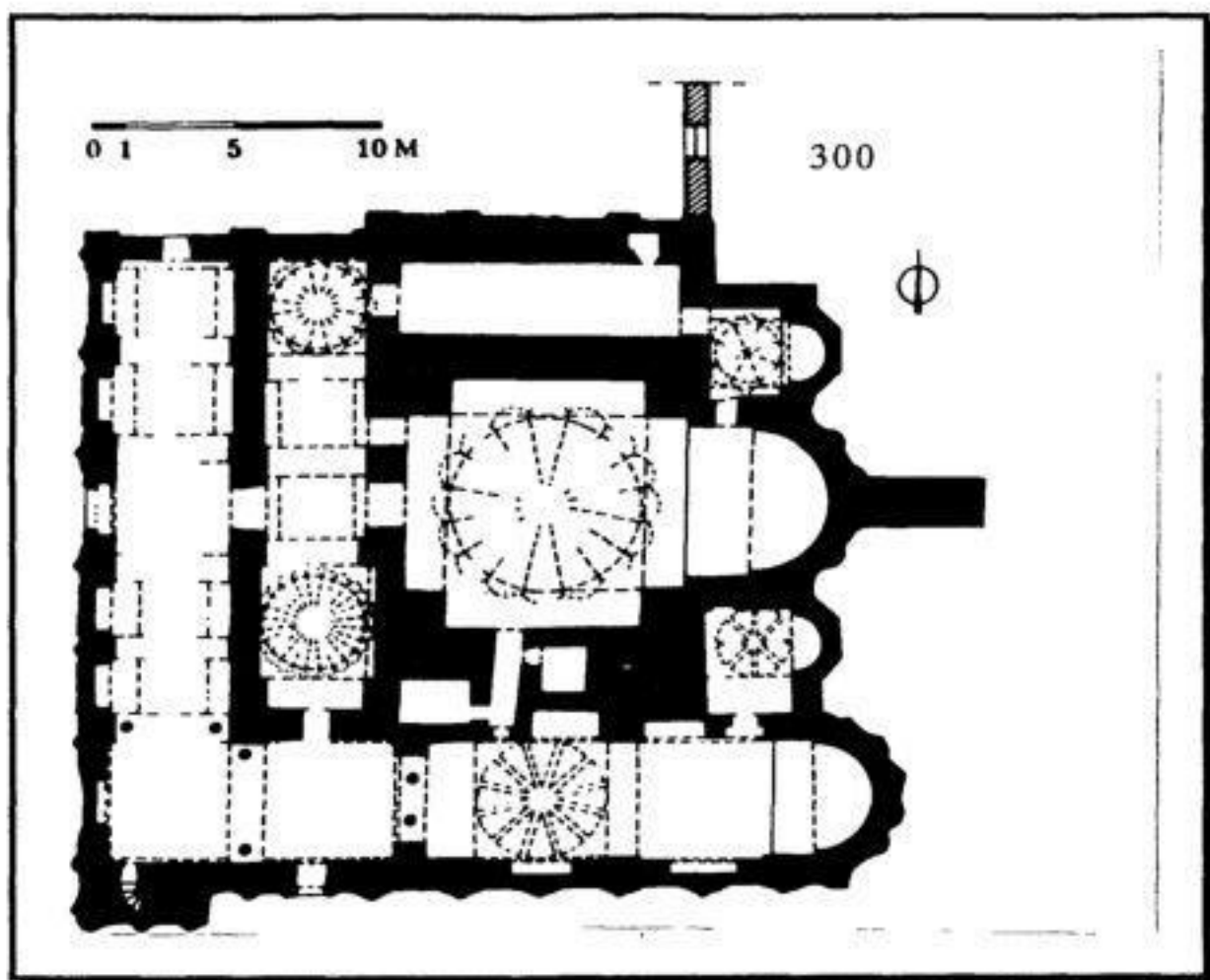

Μονή του Χριστού της Χώρας

Τμήμα τοιχογραφίας με τον Χριστό από την εις Άδου Κάθοδον που καλύπτει την κόγχη του ιερού στον νότιο νάρθηκα της μονής³⁰

³⁰ Πάλιουρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 236

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Β26

Μονή του Χριστού της Χώρας, κάτοψη ³¹

³¹ Πάλιουρας, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σ 235

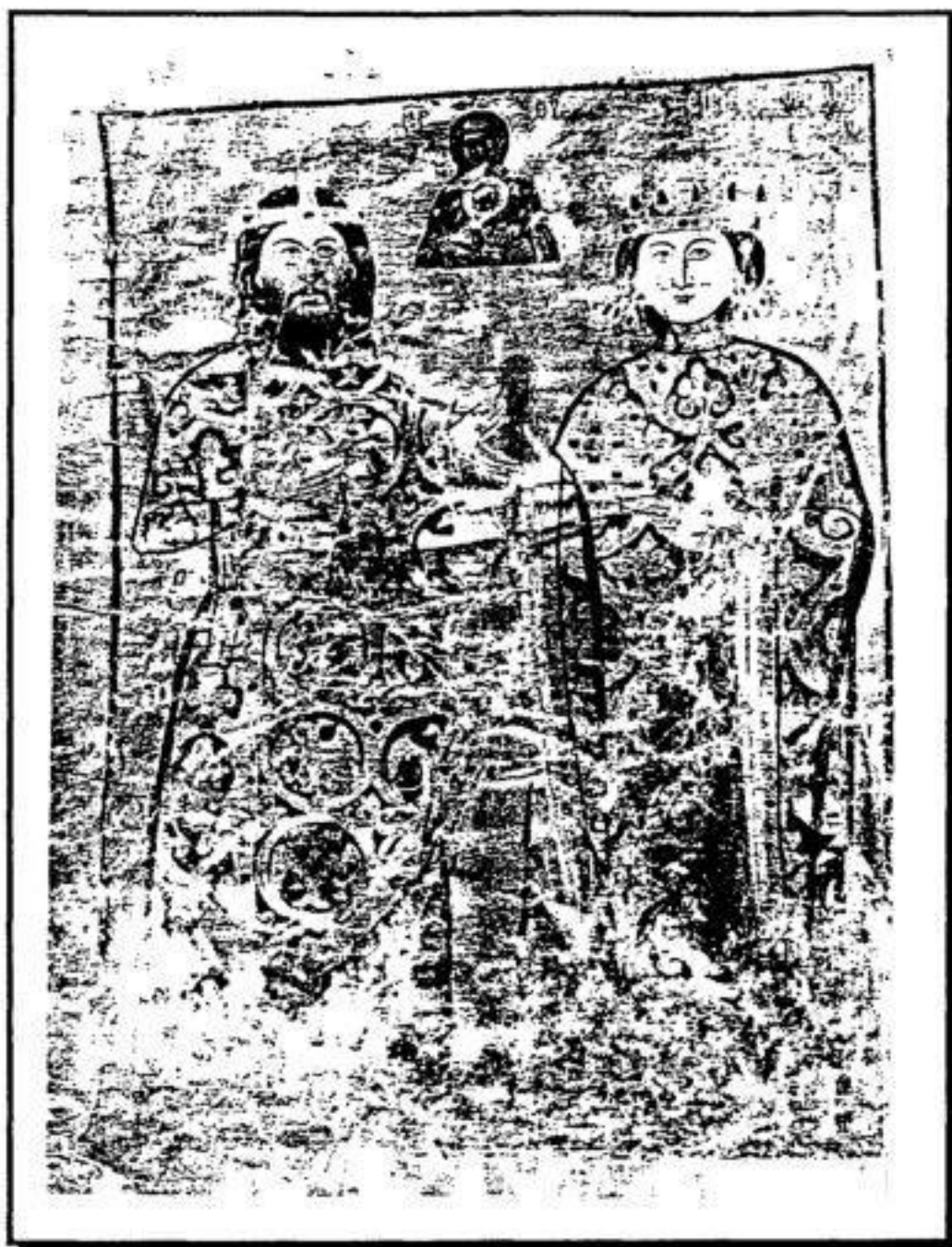
Π Ι Ν Α Κ Α Σ Γ 1

Μοναχές της μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας
Ελπίδος ³²

³² Κώδικας Oxford gr 35 fol 12

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Γ 2

Ο σεβαστοκράτορας Κωνσταντίνος Κομνηνός
 Παλαιολόγος και η σύζυγός του Ειρήνη Κομνηνή
 Βράναινα Παλαιολογίνα ³³

³³ Κώδικας Oxford gr 35 fol 1

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Γ 3

Ο μέγας στρατοπεδάρχης Ιωάννης Κομνηνός Δούκας
 Συναδηνός και η σύζυγός του Θεοδώρα
 Συναδινή³⁴

³⁴ Κώδικας Oxford gr 35 fol 2

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Γ 4

Ο μέγας κονόσταυλος Ιωάννης Κομνηνός Δούκας
 Συναδηνός και η σύζυγός του Ειρήνη Λασκαρίνα
 Δούκαινα Παλαιολογίνα ³⁵

³⁵ Κώδικας Oxford gr 35 fol 3

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Γ 5

Ο Μιχαήλ Κομνηνός Λάσκαρης Βρυέννιος
 Φιλανθρωπινός και η σύζυγός του Άννα
 Καντακουζηνή ³⁶

³⁶ Κώδικας Oxford gr 36 fol 4

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Γ 6

Ο μέγας πριμικήριος Μανουήλ Κομνηνός Ραούλ
 Ασάνης και η σύζυγός του Άννα Κομνηνή
 Δούκαινα Παλαιολογίνα Ασάνηνα ³⁷

³⁷ Κώδικας Oxford gr 35 fol 5

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Γ 7

Ο πρωτοσεβαστός Κωνσταντίνος Κομνηνός Ραούλ
 Παλαιολόγος και η σύζυγός του Ευφροσύνη
 Δούκαινα Παλαιολογίνα ³⁸

³⁸ Κώδικας, Oxford gr 35 fol 6

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Γ 8

Ο μοναχός Ιωακείμ, η μοναχή Θεοδούλη και η
κόρη τους Ευφροσύνη ³⁹

³⁹ Κώδικας, Oxford gr 35 fol 7

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Γ 9

Ο πρωτοστράτορας Θεόδωρος Κομνηνός Δούκας
 Συναδηνός και η σύζυγος του Ευδοκία Δούκαινα
 Κομνηνή Συναδηνή Παλαιολογίνα ⁴⁰

⁴⁰ Κώδικας Oxford gr 35 fol 8

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Γ 10

Οι μοναχές Θεοδούλη και Ευφροσύνη ⁴¹

⁴¹Κώδικας, Oxford gr 35 fol 11

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Δ1

Οι πατριάρχες της Κωνσταντινουπόλεως
από το 1019-έως το 1376

1019	Ευστάθιος
1025	Αλέξιος ο Στουδίτης
1043	Μιχαήλ Α ο Κηρουλλάριος ⁴²
1059	Κωνσταντίνος Γ ο Λεικούδης
1064	Ιωάννης Η ο Ξιφιλίνος
1075	Κοσμάς Α ο Ιεροσολυμίτης
1081	Ευστράτιος ο Γαριδάς
1084	Νικόλαος Γ ο Γραμματικός
1111	Ιωάννης Θ ο Αγαπητός
1134	Λέων ο Στυππής
1143	Μιχαήλ Β ο Κουρκούας
1146	Κοσμάς Β ο Αιγινήτης
1147	Νικόλαος Δ ο Μουζάλων ⁴³
1151	Θεόδοτος Β
1153	Νεόφυτος Α ο Ευεργετινός ⁴⁴
1154	Κωνσταντίνος Δ' ο Χλιαρηνός
1156	Λουκάς ο Χρυσοβέργης
1169	Μιχαήλ Γ ο του Αγκιάλου
1177	Χαρίτων
1178	Θεοδόσιος Α
1183	Βασίλειος Β ο Καματηρός
1187	Νικήτας Β ο Μουντάνης
1190	Λεόντιος ο Θεοτοκίτης

⁴² Κατά την διάρκεια της θητείας του κηρύχθηκε συνοδικώς, στις 20 Ιουλίου 1054, το σχίσμα των Εκκλησιών Ανατολή και Δύσης

⁴³ Πρώην αρχιεπίσκοπος Κύπρου

⁴⁴ Αποσύρθηκε γιατί δεν χειροθετήθηκε

- 1191 Δοσίθεος⁴⁵
 1192 Γεωργιος Β ο Ξεφιλίνος
 1199 Ιωάννης Ι ο Καματηρός⁴⁶
 Μεταφορά του πατριαρχικού θρόνου στη
 Νίκαια
 1206 Μιχαήλ Δ ο Αυτωρειανός
 1212 Θεόδωρος Β ο Ειρηνικός⁴⁷
 1215 Μαξιμος Β ο εκ των Ακοιμήτων
 μοναχων
 1215 Μανουήλ Α ο Χαριτόπουλος, ο
 και Σαραντηνός
 1222 Γερμανός Β
 1240 Μεθόδιος Β
 Χηρεία τεσσάρων χρόνων
 1244 Μανουήλ Β
 1255 Αρσένιος ο Αυτωρειανός
 1260 Νικηφόρος Β⁴⁸
 Χηρεία οκτω μηνων και επάνοδος στην
 Κωνσταντινούπολη
 1261 Αρσένιος ο Αυτωρειανός
 1267 Γερμανός ο Γαβράς
 1267 Ιωσήφ ο Α
 1275 Ιωάννης ΙΑ ο Βέκκιος⁴⁹
 1283 Ιωσήφ Α
 1283 Γρηγόριος Β
 1289 Αθανάσιος Α ο αγιορείτης⁵⁰
 1294 Ιωάννης ΙΒ⁵¹
 1303 Αθανάσιος Α

⁴⁵ Τέως πατριαρχης Ιεροσολύμων

⁴⁶ Τέως χαρτοφύλακας

⁴⁷ Τέως χαρτοφύλακας

⁴⁸ Τέως μητροπολίτης Εφέσου Πέθανε στο τέλος του 1260 ή στις αρχές του 1261

⁴⁹ Τέως χαρτοφύλακας

⁵⁰ Μετά από τέσσερις μήνες χηρεία

⁵¹ Τέως πνευματικός του αυτοκράτορα Μετά από χηρεία δύο περίπου μηνών

1309	Νήφων Α ⁵²
1315	Ιωάννης ΙΓ ο Γλυκύς
1320	Γεράσιμος Α
1324	Ησαίας ο αγιορείτης ⁵³
1334	Ιωάννης ΙΔ ο Καλέκας
1347	Ισιδωρος Α ⁵⁴
1350	Κάλλιστος Α ⁵⁵
1354	Φιλόθεος Κόκκινος ⁵⁶
1355	Κάλλιστος Α
1364	Φιλόθεος Κόκκινος
1376	Μακάριος ⁵⁷

⁵² Τέως μητροπολίτης Κυζίκου

⁵³ Μετά από χηρεία περίπου τριών χρόνων

⁵⁴ Πρώην μητροπολίτης Μονεμβασίας, αγιορείτης

⁵⁵ Αγιορείτης από τη μονή Ιβήρων

⁵⁶ Τέως μητροπολίτης Ηρακλείας, αγιορείτης από τη μονή της Μεγίστης Λαύρας

⁵⁷ Τέως μητροπολίτης Σεβαστείας

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Δ2

Οι αυτοκράτορες του Βυζαντίου
από το 1025 έως το 1376

Μακεδονική Δυναστεία

1028-1034	Κωνσταντίνος Η ⁵⁸
1028-1034	Ρωμανός Γ Αργυρός
1034-1041	Μιχαήλ Δ ο Παφλαγων
1041-1042	Μιχαήλ Ε ο Καλαφάτης
1042-1054	Κωνσταντίνος Θ ο Μονομάχος
1054-1056	Θεοδωρα
1056-1057	Μιχαήλ ΣΤ ο Στρατιωτικός

Δούκες Κομνηνοί και Άγγελοι

1057-1059	Ισαάκιος Α Κομνηνός
1059-1067	Κωνσταντίνος Ι Δούκας
1067-1071	Ρωμανός Δ Διογένης
1071-1078	Μιχαήλ Ζ Δούκας ο Παραπινάκης
1078-1081	Νικηφόρος Γ ο Βοτανειάτης
1081-1118	Αλέξιος Α Κομνηνός
1118-1143	Ιωάννης Β Κομνηνός
1143-1180	Μανουήλ Α Κομνηνός
1180-1183	Αλέξιος Β Κομνηνός
1183-1185	Ανδρόνικος Α Κομνηνός
1185-1195	Ισαάκιος Β Άγγελος
1195-1203	Αλέξιος Γ Άγγελος
1203-1204	Ισαάκιος Β και Αλέξιος Δ
1204	Αλέξιος Ε ο Μούρτζουφλος

⁵⁸ Από το 1028-1050 συνεβασίλευε η Ζωή με τους συζύγους της

Οι αυτοκράτορες στη Νίκαια

1204-1222	Θεόδωρος Α Λάσκαρης
1222-1254	Ιωάννης Ι Βατάζης
1254-1258	Θεόδωρος Β Λάσκαρης
1258-1259	Ιωάννης Δ Λάσκαρης
1259-1261	Μιχαήλ Η Παλαιολόγος

Οίκος Παλαιολόγων

1261-1282	Μιχαήλ Η
1282-1328	Ανδρόνικος Β
1295-1320	Μιχαήλ Θ , συναυτοκράτορας
1328-1341	Ανδρόνικος Γ
1341-1376	Ιωάννης Ε
1341-1355	Ιωάννης ΣΤ Καντακουζηνός, ανταυτοκράτορας και συναυτοκράτορας